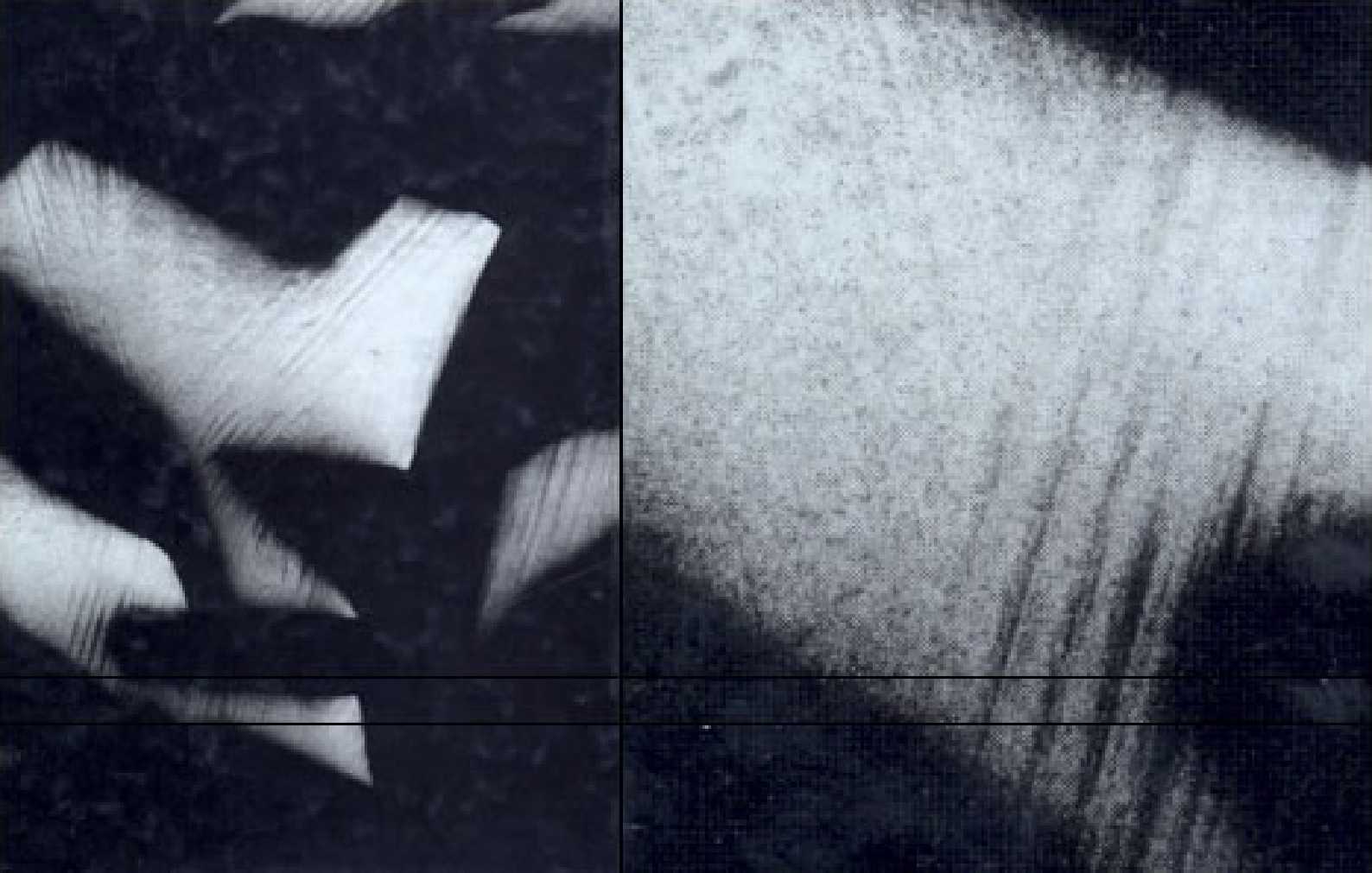

ANARHIZAM I DRUGI OGLEDI

EMMA GOLDMAN

SADRŽAJ

Nadežda Čaćinovič	
Emma Goldman danas	1
Hippolyte Havel	
Emma Goldman: biografski prikaz	3
Predgovor Emme Goldman	24
Anarhizam: za što se on zapravo zalaže	27
Manjine protiv većina	39
Psihologija političkog nasilja	45
Zatvori: društveni zločin i neuspjeh	61
Domoljublje: prijetnja slobodi	71
Francesico Ferrer i Moderna škola	81
Hipokrizija puritanstva	93
Trgovina ženama	98
Žensko pravo glasa	108
Tragedija ženske emancipacije	117
Brak i ljubav	124
Moderna drama: moćan širitelj radikalne misli	131

Bilješke	149
O autorici	153
Impresum	154

Nadežda Čaćinović

EMMA GOLDMAN DANAS

Crvena Emma više ne pobuđuje strah i neprijateljstvo. Pretvorena je u junački lik iz prošlosti koji se spominje s uvažavanjem, posebice kada se politički korektno želi naglasiti ženski udio u povijesnim zbivanjima. Za mnoge se njezino lice s fotografija stapa s likom Maureen Stapleton, glumicom iz filma *Crveni* Warrena Beattyja, koja je za svoje utjelovljenje Emme dobila Oscara.

Život Emme Goldman doista pobuđuje interes i ni malo nije neobično da se postupno pretvara u povijesnu ikonu. Rođena je 1869. u židovskoj obitelji u Kaunasu (Kovnu), u Litvi odnosno tadašnjem Ruskom Carstvu, neko vrijeme je s obitelji živjela u St.Petersburgu a 1885. emigrirala je u Sjedinjene Američke Države u potrazi za većom slobodom u osobnom i radnom životu. I u novome je svijetu naišla na izrabljivanja i skučenosti koje osakaćuju ljude. Ljudi imaju pravo na dostojanstvo i sreću: to je prije svake teorije polazište Emme Goldman. Ono što je čini iznimnom način je kako je postigla da se njezin glas čuje, da djeluje, piše i živi u skladu sa svojim uvjerenjima. Zbog tog polaznog stava bezuvjetnog prava na slobodu i sreću, najbliži su joj bili upravo anarhisti. Sloboda i solidarnost su komplementarne: uistinu slobodni ljudi uzajamno si pomažu. Državne i religijske su vlasti neprijatelji slobode. Emma Goldman je ubrzo došla do zaključka da je ono što vladajuće čini tako moćnima neznanje potlačenih pa je za nju prosvjeđivanje najvažniji oblik borbe. To je naravno nije spriječilo da čitav život bude pod sumnjom sudjelovanja u anarhističkim atentatima i više puta zatvarana (u SAD-u su takozvanim anti-anarhističkim zakonima kontrolirali samoorganiziranje radništva). Godinu 1895. i 1896. provela je u Beču gdje je stekla formalno obrazovanje bolničarke. Od 1906. do 1917. izdavala je časopis *Mother Earth*. Godine 1910. objavila je *Anarhizam* i druge oglede a 1931. autobiografiju *Living my Life*. Kao neumorna predavačica i agitatorica zauzimala se za slobodu govora, skraćivanje radnog vremena, kontrolu rađanja, protiv militarizma. Godine 1917. ponovno je zatvorena a 1919. prognana u Sovjetski Savez. Tamošnji novi poredak nije bio u skladu s njezinim slobodarskim načelima te 1921. odlazi. Od tada je u stalnom pokretu, živi u Švedskoj, Njemačkoj, Francuskoj, u Španjolskoj građanskog rata, Engleskoj te konačno u Kanadi gdje je 1940. i umrla.

Nije mi nakana osporavati da je tijekom jezovitog dvadesetog stoljeća nešto i postignuto i da u novo tisućljeće krećemo tako da gotovo nitko od vladajućih ne osporava temeljna ljudska

prava. Na riječima. Nelegitimirana arogancija moći sada se pretvara u ukazivanje na neumitnost tržišta kao jedinog puta u blagostanje i slobodu. Slabosti utopijskih projekata oslabili su kritičko mišljenje u cjelini. I to upravo u vremenu kada procesi globalizacije traže jednako globalnu mrežu ukazivanja na ljudska prava .

U tom je kontekstu Emma Goldman aktualna i teorijski, ne samo kao inspirativan lik. Njezino je nasljeđe najživlje u feminističkoj teoriji, pogotovo u onim djelima kojima je stalo do organskog nastajanja zajednice, do društvenog skladu kao alternative patrijarhalnom gospodovanju i agresivnosti. Na drugim područjima anarhistički se univerzalizam Emme Goldman, njezino uvjerenje o neupitnosti individualnoga suvereniteta, možda previše razlikuju od vladajućeg teorijskog diskursa pa je recepcija otežana. Ima, međutim, naznaka da će to biti ispravljeno zbog učinka tzv. "etičkog obrata", novog zanimanja za etičku problematiku a i zbog ekonomijsko-filozofijskih interdisciplinarnih istraživanja o kvaliteti života i ljudskim sposobnostima (navodim samo ime Amartye Sena). "Es gibt nichts Gutes ausser man tut es" napisao je Erich Kästner, dobro dolazi na svijet samo našim djelovanjem. To je sažeti opis teorije i prakse Emme Goldman.

Hippolyte Havel

EMMA GOLDMAN: biografski prikaz

Propagandizam nije, kako neki misle, "posao", jer nitko neće sudjelovati u "poslu" u kojem biste mogli proizvoditi ropstvo i umrijeti na glasu kao prosjak. Motivi svake osobe koja se time bavi moraju se razlikovati od motiva koji potiču na posao, moraju biti dublji od ponosa i jači od interesa.

George Jacob Holyoake

Među važnim muškarcima i ženama javnoga života u Americi samo se nekoliko imena toliko često spominje kao ime Emme Goldman. Pa ipak, prava Emma Goldman gotovo je posve nepoznata. Tisak željan senzacija okružio je njezino ime takvim pogrešnim tumačenjima i klevetama, da je gotovo čudo da se, unatoč toj mreži objeda, istina probija i da se počinje više cijeniti ta iznimno ocrnjena idealistkinja. No mala je utjeha u činjenici da se svaki predstavnik neke nove ideje mora boriti i proći kroz slične poteškoće. Je li od ikakve koristi to da se bivši predsjednik republike u Osawatomie poklonio spomenu na Johna Browna? Ili da predsjednik druge republike sudjeluje u otkrivanju spomenika podignutog u čast Pierra Proudhona i prikazuje njegov život francuskome narodu kao predložak vrijedan da ga se slijedi? Od kakve je vrijednosti sve to kad se, istodobno, živi Browni i Proudhoni razapinju na križ? Čast i slavu Mary Wollstonecraft ili Luise Michel nisu uzdignuli gradski oci Londona ili Pariza tako što su po njima imenovali ulice – naraštaj koji sada živi trebao bi odati priznanje živim Maryma Wollstonecraft i Louisema Michel. Potomstvo pripisuje ljudima poput Wendela Phillipsa i Lloyda Garrisona odgovarajući dio časti u hramu ljudske emancipacije; ali dužnost je suvremenika da im odaju priznanje i poštovanje tijekom njihova života.

Put propagandista društvene pravde posut je trnjem. Snage mraka i nepravde trude se svom snagom da ne bi zraka sunca ušla u njegov tmuran život. Štoviše, čak i njegovi drugovi u borbi – dapače, odveć često njegovi najintimniji prijatelji – pokazuju vrlo malo razumijevanja za ličnost onoga koji utire put. Zavist, koja ponekad preraste u mržnju, taština i ljubomora, priječe mu put i ispunjavaju mu srce tugom. Potrebna je nesavjetljiva volja i silan zanos da u takvim okolnostima ne izgubi svu vjeru u svoju Stvar. Zastupnik revolucionarne ideje stoji između dviju vatri: s jedne ga strane, progone postojeće snage koje ga drže odgovornim za

sva djela proistekla iz društvenih uvjeta; a, s druge, njegovi vlastiti sljedbenici pokazuju manjak razumijevanja za njega i često izrazito uskogrudno prosuđuju njegovo djelovanje. Tako se događa da agitator stoji posve sam usred mnoštva koje ga okružuje. Čak i njegovi najintimniji prijatelji rijetko razumiju koliko se sam i napušten osjeća. To je tragedija osobe važne u očima javnosti.

Magla kojom je ime Emme Goldman tako dugo bilo obavijeno postupno se počinje razilaziti. Njezina energija kojom je podupirala takvu nepopularnu ideju kao što je anarhizam, njezina iznimna iskrenost, njezina hrabrost i sposobnost, nailaze na sve veće razumijevanje i divljenje.

Dug koji američki intelektualni uspon duguje revolucionarnim egzilantima nikad nije bio dovoljno cijenjen. Sjeme koje su oni posijali, premda u svoje doba nisu naišli na razumijevanje, rodilo je bogatom žetvom. Uvijek su visoko držali stijeg slobode, i tako natapali društvenu vitalnost nacije. Ali samo ih je nekoliko uspjelo očuvati svoju europsku naobrazbu i kulturu dok su se istodobno asimilirali u američki život. Teško je prosječnome čovjeku pojmiti kolika je snaga, energija i kolika ustrajnost potrebna da se upije nepoznat jezik, nepoznate navike i običaje nove zemlje, a da se ne izgubi vlastitu osobnost.

Emma Goldman jedna je od njih nekoliko koji su postali važan čimbenik u društvenom i intelektualnom ozračju Amerike a da su uspjeli sačuvati svoju individualnost. Život koji ona vodi šarolik je, pun promjena i raznolik. Uspela se do najviših vrhunaca, ali i okusila i gorki talog života.

Emma Goldman rodila se 27. siječnja godine 1869. u židovskih roditelja u ruskom selu Kovnu (danas Kaunas – op.prev.). Sasvim sigurno ti roditelji nisu ni sanjali kakav će jedinstven položaj jednoga dana zauzimati njihovo dijete. Poput svih konzervativnih roditelja i oni su bili posve uvjereni da će se njihova kći udati za uglednoga građanina, izroditi mu djecu i potkraj svojega života biti okružena gomilom unučadi, da će biti dobra i religiozna žena. Kao i većina roditelja ni oni nisu niti slutili kakav će čudan, strastven duh obuzeti dušu njihova djeteta i ponijeti ga u visine koje razdvajaju generacije u vječnoj borbi. Živjeli su u zemlji u kojoj je i u doba kad je antagonizam roditelja i potomstva bio osuđen dosegnuti svoj najoštrij izraz, nepomirljivo neprijateljstvo. U toj silovitoj borbi očeva i sinova – a posebice roditelja i kćeri – nije bilo kompromisa, popustljivosti, primirja. Duh slobode, napretka – idealizam koji nije imao obzira i nije priznavao prepreke – odvodio je mladi naraštaj iz njihovih roditeljskih kuća i daleko od srca doma. Baš kao što je taj isti duh nekoć odveo iz doma revolucionarnog roditelja nezadovoljstva, Isusa, i otuđio ga od njegove

domaće tradicije.

Koju je ulogu židovska rasa – unatoč svim antisemitskim objedama rase transcendentalnog idealizma – odigrala u borbi staroga i novoga vjerojatno se nikad neće posve nepristrano i jasno cijiniti. Tek sada počinjemo spoznavati silan dug koji dugujemo židovskim idealistima na području znanosti, umjetnosti i književnosti. Ali i dalje se vrlo malo zna o važnoj ulozi sinova i kćeri Izraela koju su odigrali u revolucionarnom pokretu i, posebice, u pokretu suvremenoga doba.

Prve je godine svojega djetinjstva Emma Goldman provela u malom, idiličnom mjestu njemačko-ruske gubernije Kurland kojom je ime vlade upravljao u njezin otac. U to je vrijeme Kurland bio posve njemački; čak se i ruska birokracija baltičkih zemalja regrutirala uglavnom iz njemačkog Junkera. Njemačke bajke i pripovijetke, prepune čudesnih djela junačkih kurlandskih vitezova, isplele su svoju čaroliju nad mladenačkim umom. Ali prelijepa je idila bila kratkoga vijeka. Uskoro su se nad dušu djeteta koje raste nadvile tamne sjene života. Već u njezinoj najranijoj mladosti u srcu Emme Goldman posijano je sjeme pobune i neumoljiva mržnja prema tlačenju. Zarana je naučila što su ljepote Države: vidjela je kako kršćanski činovnici muče njezina oca i dvostruko ga progone, kao sitnog službenika i omraženog Židova. Okrutnost prisilne zapljene uvijek će joj biti pred očima: vidjela je kako mlade muškarce, često jedine hranitelje velike obitelji, okrutno odvlače u barake da vode bijedan život vojnika. Slušala je plač siromašnih seljanki i bila svjedokom besramnih prizora potkupljivosti službenika čime su se bogati spašavali od unovačenja na račun siromašnih. U bijes bi je natjerao strašan odnos prema sluškinjama: zlostavljali su ih i izrabljivali njihovi barinje, podlijegale bi nježnoj samilosti pukovnijskih časnika koji su ih smatrali svojim prirodnim spolnim plijenom. Te bi djevojke, koje bi zatrudnjele s cijenjenom gospodom a njihove bi ih vlasnice otpustile, često našle utočište u domu Goldmanovih. A mala bi djevojčica, čije bi srce lupalo od suosjećanja, ukrala kovanice iz roditeljske ladice da bi ih potajice ugurala u ruke nesretnih žena. Tako je najupečatljivija značajka Emme Goldman, njezino suosjećanje sa slabijima, bila očita već u tim prvim godinama.

Sa sedam godina Emmu su njezini roditelji poslali baki u Königsberg, grad Immanuela Kanta, u istočnoj Pruskoj. Osim kratkih prekida, ondje je ostala do svojega trinaestog rođendana. Prve godine provedene u tom okružju nisu joj ostale u najboljem sjećanju. Baka je bila vrlo srdačna, ali su brojne tete u tom domaćinstvu bile više zaokupljene praktičnim duhom, nego li čistim umom, a kategorični imperativ primjenjivao se odveć često. Stanje se promijenilo kad su se njezini roditelji preselili u Königsberg i malu Emmu spasili njezine

uloge Pepeljuge. Sada je redovito polazila javnu školu i uživala u privatnoj poduci, uobičajenoj za život srednje klase; satovi francuskoga jezika i glazbe bili su važan dio nastavnoga plana. Buduća interpretatorica Ibsena i Shawa bila je tada mala njemačka Marica, posve udomaćena u njemačkom ozračju. Posebnu je naklonost u književnosti osjećala za Marlittove sentimentalne romance; silno se divila dobroj kraljici Louisi prema kojoj se zločesti Napoleon ponio bez imalo viteške časti. Kako bi se dalje razvijala da je ostala u tom miljeu? Sudbina je – ili ekonomska nužda? – učinila drugačije. Njezini su roditelji odlučili nastaniti se u Petrogradu, glavnom gradu svemoćnoga cara, i tu početi posao. Upravo se tu dogodila velika promjena u životu mlade sanjalice.

Ta je godina 1882., kad je Emma Goldman, tada trinaestgodišnjakinja, stigla u Petrograd, obilovala događajima. Borba aristokracije i ruskih intelektualaca na život ili smrt pomela je zemlju. Aleksandar II podlegao je prošle godine. Sofija Pjerovska, Željabov, Grinjevicki, Risakov, Kibalčič, Mihailov, junački provoditelji smrtne kazne nad tiraninom, ušli su u valhalu besmrtnosti. Jesika Helfman, jedina od ubojica kralja čiji je život vlada nevoljko pošteđjela zbog trudnoće, slijedila je neizbrojive ruske mučenike u Sibir. Bilo je to najjunačkije razdoblje u velikoj borbi za oslobođenje, bitki za slobodu kakvu svijet još nije vidio. Imena su mučenika nihilista bila na svim usnama, i tisuće su bile voljne pune zanosa slijediti njihov primjer. Cijelu rusku inteligenciju prožeo je ilegalni duh: revolucionarni su osjećaji prodrli u svaki dom, od gospodske kuće do kolibe, ispunjavajući vojsku, činovnike, tvorničke radnike i seljake. Taj je ugođaj obuzeo i same kazamate kraljevske palače. Nove su ideje pupale među mladima. Zaboravili su na razliku među spolovima. Rame uz rame borili su se muškarci i žene. Ruska žena! Tko će ikada odati priznanje njezinu junaštvu i samožrtvovanju, njezinoj odanosti i predanosti, ili ih barem odgovarajuće prikazati? Svetom je zove Turgenjev u svojoj velikoj pjesmi u prozi Na pragu.

Bilo je neizbježno da taj vir povuče i mladu zanesenjakinju iz Königsberga. Ostati izvan kruga slobodnih ideja značilo bi vegetirati, umrijeti. U mladosti se ne dvoji. Mladi zanesenjaci nisu bili tada – a nisu na sreću ni sada – rijetka pojava u Rusiji. Studij ruskoga jezika ubrzo je doveo mladu Emmu Goldman u dodir s revolucionarnim studentima i novim idejama. Mjesto Marlitta zauzeli su Njekrasov i Černiševski. Nekdanja obožavateljica dobre kraljice Louise postala je oduševljena zanesenjakinja slobode, odlučivši, poput tisuća drugih, svoj život posvetiti oslobođenju čovjeka.

U obitelji Goldman došlo je do sukoba generacija. Roditelji nisu mogli razumjeti kako se njihova kći mogla zanimati za nove ideje, kad su ih oni sami smatrali fantastičnim utopijama.

Nastojali su odgovoriti mladu djevojku od tih himera što je rezultiralo svakodnevnim raspravama koje su paralele dušu. Samo je u jednom članu obitelji mlada idealistkinja naišla na razumijevanje – u svojoj starijoj sestri, Heleni, s kojom je kasnije emigrirala u Ameriku i čiju ljubav i sućut nikad nije izgubila. Čak i u najmračnijim satima kasnijeg progona Emma Goldman uvijek je nalazila utočište u domu svoje odane sestre.

Na kraju je Emma Goldman odlučila postati neovisna. Vidjela je kako stotine muškaraca i žena žrtvuju svoju sjajnu karijeru kako bi išli v narod, među narod. Ona je slijedila njihov primjer. Postala je tvornička radnica; isprava je šivala steznike, a kasnije rukavice. Imala je sedamnaest godina i bila ponosna da sama zarađuje za život. Da je ostala u Rusiji, vjerojatno bi prije ili kasnije završila poput tisuće drugih zakopanih pod sibirskim snijegom. Ali za nju počinje novo poglavlje u životu. Sestra Helena odlučila je emigrirati u Ameriku, gdje se njihova treća sestra već skrasila. Emma nagovara Helenu da je povede sa sobom i one odlaze u Ameriku zajedno, ispunjene radosnom nadom u veliku, slobodnu zemlju, slavnu republiku.

Amerika! Kakva magična riječ. Čežnja porobljenih, obećana zemlja potlačenih, cilj onih koji teže napretku. Tu su se ljudski ideali ispunili: nema cara, nema Kozaka, nema činovnika. Republika! Slavni sinonim jednakosti, slobode, bratstva.

Tako su razmišljale dvije djevojke dok su putovale godine 1886. iz New Yorka u Rochester. Uskoro ih je, odveć brzo, čekalo razočaranje. Idealna predodžba o Americi narušila se već u Castle Gardenu i uskoro raspukla poput mjehurića od sapuna. Tu je Emma Goldman bila svjedokom stvari koje su je podsjetile na strašne prizore iz njezina djetinjstva u Kurlandiji. Okrutnost i poniženje kojima su budući građani velike republike bili podvrgnuti na brodu, ponovili su službenici demokracije na još okrutniji i gori način u Castle Gardenu. I kakvo je gorko razočaranje uslijedilo kad se mlada idealistkinja počela upoznavati s uvjetima života u novoj zemlji! Umjesto jednoga cara, bila ih je sva sila; Kozake su zamijenili policajci s teškim pendrekom, a umjesto ruskih činovnika bio je tu još neljudskiji tvornički gonič robova.

Emma Goldman uskoro je dobila posao u tekstilnoj tvornici Garson Co. Plaće su iznosile dva i pol dolara na tjedan. U to doba u tvornicama nije bilo pogonskih strojeva, pa su sirote krojačice morale okretati kotače nogama, od ranoga jutra do kasno u noć. Bio je to strašno iscrpljujući posao, bez tračka svjetla, a cjelodnevno mučenje prolazilo je u potpunoj tišini – ruski običaj prijateljskoga razgovora tijekom posla nije bio dopušten u slobodnoj zemlji. Ali izrabljivanje djevojaka nije bilo samo ekonomske naravi; na jadne su najamnice njihovi predradnici i šefovi gledali i kao na seksualnu robu. Ako bi djevojka odbila udvaranje svojih

nadređenih, ubrzo bi se našla na ulici kao nepoželjan element u tvornici. Jer nikad nije manjkalo dobrovoljnih žrtava: ponuda je nadmašivala potražnju.

Strašne je uvjete još nepodnošljivijima činio smjeran život u malom američkom mjestu. Puritanski duh priječio je i najmanje očitovanje užitka; ubojito mrtvilo zamračilo je dušu; nije bilo intelektualnoga nadahnuća, nije bila moguća razmjena misli među srodnim duhovima. Emma Goldman gotovo se ugušila u tom ozračju. Ona je, više od sviju, čeznula za idealnim okruženjem, za prijateljstvom i razumijevanjem, za drugarstvom srodnih umova. Mentalno je i dalje živjela u Rusiji. Budući da nije poznavala ni jezik ni život nove zemlje, više je prebivala u prošlosti nego u sadašnjosti. Upravo je u to doba upoznala mladića koji je govorio ruski. S velikim je užitkom njegovala to poznanstvo. Napokon osoba s kojom je mogla razgovarati, osoba koja joj može pomoći da premosti mrtvilo uskogrudne egzistencije. Prijateljstvo je postupno sazrijevalo i završilo brakom.

I Emma Goldaman je morala proći nesretnom bračnom stazom; i ona je morala izvući pouku iz gorkoga iskustva da zakonske odredbe propisuju ovisnost i samopovlačenje, posebice za ženu. Brak je nije oslobodio puritanske pustoši američkoga života; dapače, otežao je život gubitkom vlasništva nad sobom. Značaj dvoje mladih ljudi silno se razlikovao. Uskoro su se razišli i Emma Goldman je otišla u New Haven, u Connecticutu. Ondje je našla posao u tvornici, a njezin je suprug nestao iz njezina obzora. Dva desetljeća kasnije neočekivano će je na njega podsjetiti federalne vlasti.

Revolucionari koji su bili aktivni u ruskom pokretu osamdesetih godina, vrlo malo su znali o socijalnim idejama koje su tada uzburkale zapadnu Europu i Ameriku. Sva se njihova aktivnost svodila na naobrazbu ljudi, a njihov je krajnji cilj bio srušiti samovlađe. Socijalizam i anarhizam bili su nazivi za koje su rijetko čak i po imenu znali. Ni Emma Goldman nije bila upoznata sa značenjem tih ideala.

Ona je došla u Ameriku, kao i prije četiri godine u Rusiju, u doba velikih društvenih i političkih nemira. Radnici su se bunili protiv strašnih radnih uvjeta; pokret za osmosatnim radnim danom Vitezova rada bio je na svojem vrhuncu, a zemljom je odjekivao zveket krvavih sukoba štrajkaša i policije. Borba je kulminirala velikim štrajkom protiv čikaške Harvester Company, masakrom štrajkaša i sudbenim ubojstvom radničkih vođa, koje je uslijedilo nakon povijesne eksplozije bombe na Haymarketu. Anarhisti su prošli mučeničku provjeru krvavoga krštenja. Branitelji kapitalizma uzalud su nastojali opravdati ubojstvo Parsonsa, Spiesa, Lingga, Fischera i Engela. Nakon objave razloga guvernera Altgelda za oslobođenje trojice utamničenih anarhista s Haymarketa, nema dvojbe da je u Chicagu

počinjeno 1887. peterostruko legalno ubojstvo.

Malo ih je shvatilo značenje čikaških mučenika, a najmanje vladajuća klasa. Mislili su da će uništenjem radničkih vođa zatrti plimu nadahnjujuće ideje. Nisu shvatili da iz krvi mučenika raste novo sjeme i da će zastrašujuća nepravda pridobiti nove preobraćenike za svoj cilj.

Dvije su se najvažnije predstavnice anarhističke ideje u Americi, Voltairine de Cleyre i Emma Goldman – jedna rođena Amerikanka, druga Ruskinja – preobratile, poput mnogih drugih, na ideju anarhizma nakon tog legalnog ubojstva. Dvije žene koje se prije nisu međusobno poznavale i koje su bile posve različito obrazovane, povezalo je to ubojstvo u jednu ideju.

Poput mnogih radnika i radnica Amerike, i Emma Goldman je pratila čikaško suđenje s velikom tjeskobom i uzbuđenjem. I ona nije mogla vjerovati da će vođe proletera ubiti 11. studenoga 1887. Mislila je drugačije. Shvatila je da se od vladajuće klase ne može očekivati ni trunka milosti, da između ruskoga carizma i američke plutokracije nema razlike osim u imenu. Cijelo se njezino biće opiralo zločinu i svečano se zavjetovala da će se pridružiti redovima revolucionarnoga proletarijata i svu svoju snagu posvetiti njegovu oslobođenju od robovanja novčarima. Živim zanosom tako karakterističnim za njezinu narav, počela se upoznavati s literaturom o socijalizmu i anarhizmu. Posjećivala je javne skupove i upoznala sa socijalistički i anarhistički naklonjenim radnicima. Johanna Greie, poznata njemačka predavačica, bila je prva socijalistička govornica koju je Emma Goldman čula. U New Havenu, gdje je radila u tvornici steznika, upoznala je anarhiste koji su aktivno sudjelovali u pokretu. Tu je čitala Freiheit koji je izdavao Johann Most. Haymarketška tragedija potaknula je razvoj njezinih urođenih anarhističkih sklonosti; čitanje Freiheitu učinilo ju je svjesnom anarhistkinjom. Otkrit će da je ideja anarhizma svoj najviši izraz našla u najvećim intelektualcima Amerike: teoretski u Josiji Warrenu, Stephenu Pearlu Andrews, Lysanderu Spooneru; filozofski u Emersonu, Thoreauu i Waltu Whitmanu.

Razboljevši se od pretjeranog napora u tvornici, Emma Goldman se vratila u Rochester gdje je ostala do kolovoza 1889., kad se preselila u New York, na pozornicu najvažnije faze u njezinu životu. Imala je dvadeset godina. Kad se pogleda njezina fotografija iz tih dana odmah se zapaža lice blijedo od patnje, velike samilosne oči. Njezina je kosa, kao što je uobičajeno za ruske studentice, kratko ošišana te se ističe snažno čelo.

To je junačka epoha militantnoga anarhizma. Velikom je brzinom pokret rastao u svim zemljama. Unatoč najžešćim vladinim progonima novi su se preobraćenici množili.

Propaganda je bila gotovo isključivo tajnog karaktera. Represivne mjere vlade natjerale su učenike nove filozofije na konspirativne metode. Tisuće žrtava palo je u ruke vlasti i sahnulo u zatvorima. Ali ništa nije moglo zaustaviti rastući val zanosa, samožrtvovanja i odanosti cilju. Napori učitelja poput Petra Kropotkina, Louise Michel, Eliséa Reclusa i drugih nadahnuli su poklonike još većom energijom.

Neminovan je raskol sa socijalistima, koji su žrtvovali ideju slobode i prihvatili državu i politiku. Borba je oštra, frakcije nepomirljive. Nije to samo borba anarhista sa socijalistima; ona svoj odjek ima i u anarhističkim skupinama. Teoretske razlike i osobna proturječja doveli su do sukoba i ogorčenih neprijateljstava. Protusocijalistički zakoni, koje su izglasali u Njemačkoj i Austriji, otjerali su tisuće socijalista i anarhista preko mora u potrazi za utočištem u Americi. Johann Most, izgubivši svoje mjesto u Reichstagu, napokon je morao pobjeći iz svoje rodne zemlje i otići u London. Ondje se, približivši se anarhizmu, posve povukao iz Socijalističke demokratske stranke. Kasnije je, došavši u Ameriku, nastavio tiskati Freiheit u New Yorku i naveliko djelovao među radnicima njemačkoga podrijetla.

Kad je Emma Goldman došla u New York godine 1889., naišla je na određenu poteškoću u povezivanju s aktivnim anarhistima. Anarhistički su se skupovi održavali gotovo svaki dan. Prvo predavanje o anarhističkoj platformi koje je ona čula bilo je predavanje dr. H. Solotarova. Od velike je važnosti za njezin budućni razvoj bilo poznanstvo s Johannom Mostom, koji je na mlade imao izniman utjecaj. Njegova strastvena elokvencija, neumorna energija, i progon koji je pretrpio zbog odanosti cilju, sve to zanosilo je drugove. Upravo je u to doba ona upoznala i Alexandera Berkmana, čije je prijateljstvo odigralo važnu ulogu u cijelom njezinu životu. Njezina govornička nadarenost nije mogla dugo ostati skrivena. Oganj zanosa vodio ju je prema javnim nastupima. Nakon prijateljskog ohrabriranja, počela je sudjelovati kao njemačka i jidiška govornica na anarhističkim skupovima. Uskoro je uslijedila kratka tura agitacije koja ju je odvela sve do Clevelanda. Punom snagom i iskrenošću svoje duše bacila se u propagandu anarhističkih ideja. Počelo je vatreno razdoblje njezina života. Premda se stalno mučila u tvornicama koje izrabljuju radnike, vatrena mlada govornica istodobno je bila i vrlo aktivna kao agitatorica i sudjelovala je u raznim radničkim borbama, posebice u velikom štrajku tekstilaca godine 1889. koji su vodili profesor Garsyde i Joseph Barondess.

Godinu dana kasnije Emma Goldman delegat je na anarhističkoj konferenciji u New Yorku. Izabrana je u Izvršni odbor, ali se kasnije povukla iz njega zbog razlike u mišljenju što se tiče taktike. Ideje anarhista s njemačkog govornog područja u to doba još nisu bile posve jasne.

Neki su i dalje vjerovali u parlamentarne metode, a velika je većina bila za čvrsti centralizam. Te su razlike u mišljenju u odnosu na taktiku dovele godine 1891. do raskida s Johannom Mostom. Emma Goldman, Alexander Berkman i drugi drugovi pridružili su se grupi zvanj Automija u kojoj su aktivnu ulogu imali Joseph Peukert, Otto Rinke i Claus Timmermann. Oštra proturječja do kojih je došlo nakon tog raskola prekinula su se tek Mostovom smrću godine 1906.

Veliki su izvor nadahnuća za Emmu Goldman bili ruski revolucionari združeni u grupi Znamja. Članovi su te grupe bili Goldenberg, Solotarov, Zamjetkin, Miller, Cahan, pjesnik Edelstadt, Ivan von Schewitsch, muž Helene von Racowitza i urednik Volkszeitunga te mnogi drugi ruski egzilanti, od kojih su neki još živi. Upravo u to doba Emma Goldman je sreala Roberta Reitzela, njemačko-američkog Heinea, koji je silno utjecao na njezin razvoj. Preko njega upoznala se s najboljim piscima suvremene književnosti i prijateljstvo koje je tada počelo trajalo je sve do Reitzelove smrti godine 1898.

Američki radnički pokret nije bio ugušen masakrom u Chicagu; ubojstvo anarhista nije uspjelo donijeti mir kapitalistima gladnima dobiti. Nastavila se borba za osmosatni radni dan. Godine 1892. buknuo je veliki štrajk u Pittsburgu. Borba u Homesteadu, poraz pinkertonovaca, pojava milicija, gušenje štrajkova i potpuna pobjeda reakcije stvar su razmjerno nedavne povijesti. Duboko uzrujan strašnim događajima na poprištu rada, Alexander Berkman je odlučio žrtvovati svoj život za opći cilj i tako dati američkim plaćenim robovima lekciju aktivne anarhističke solidarnosti s radnicima. Njegov napad na Fricka(1), pitsburškoga Gesslera(2), nije uspio i dvadesetjednogodišnji mladić bio je osuđen na krajnju bijedu zatvorske kazne od dvadeset i dvije godine. Buržoazija koja je desetljećima uzvisivala i veličala tiranocid, sada je bila ispunjena strašnim bijesom. Kapitalistički je tisak organizirao sustavnu kampanju klevete i pogrešnog predstavljanja anarhista. Policija je svim snagama pokušala uključiti Emmu Goldman u čin Alexandera Berkmana. Trebalo je agitatoricu koje se boje utišati svim sredstvima. Samo je zato što je bila u New Yorku izbjegla pandžama vlasti. To ju je također spasilo, devet godina poslije, tijekom McKinleyeva incidenta. Gotovo je nevjerojatno kojom su količinom gluposti, niskosti i podlosti novinari toga doba nastojali zatrti anarhiste. Čovjek mora pomno istražiti novinsku dokumentaciju da bi shvatio koliko je golema bila optužba i kleveta. Bilo bi teško prikazati duševnu agoniju kroz koju je Emma Goldman prolazila tih dana. Anarhist je morao priličnom smirenošću podnositi progon kapitalističkoga tiska; ali napadi iz vlastitih redova bili su bolniji i nepodnošljiviji. Berkmanov su čin oštro kritizirali Most i neki drugi njegovi sljedbenici među njemačkim i židovskim anarhistima. Uslijedile su oštre optužbe i okrivljavanja na javnim

skupovima i privatnim okupljanjima. Emmu Goldman progonili su sa svih strana, i zato što je podržavala Berkmana i njegov čin, i zbog njezine revolucionarne aktivnosti, toliko da više nije imala sigurnoga skloništa. Odveć ponosna da nađe spas u promjeni identiteta, odlučila je radije provoditi noći u javnim parkovima, nego izložiti svoje prijatelje opasnosti ili nepravilnostima zbog svojih posjeta. Čašu je prelilo samoubojstvo koje je pokušao počiniti neki mladi drug koji je dijelio stan s Emmom Goldman, Alexanderom Berkmanom i zajedničkim prijateljem umjetnikom.

Mnogo se toga otada promijenilo. Alexander Berkman je preživio pensilvanijski pakao i ponovno se vratio u redove militantnih anarhista, neslomljena duha, duše prepune zanosa za ideale iz mladosti. Prijatelj umjetnik sada je među poznatim ilustratorima u New Yorku. Kandidat za samoubojstvo napustio je Ameriku kratko nakon toga neuspjela pokušaja, ali je dospio u zatvor i bio osuđen na osam godina teškoga rada jer je prokrijumčario anarhističku literaturu u Njemačku. I on je izdržao strahove zatvorskega života i vratio se revolucionarnome pokretu i zaslužio glas darovitoga njemačkog pisca.

Da bi izbjegla beskrajno kampiranje po parkovima, Emma Goldman napokon je prisiljena preseliti se u kuću u Trećoj ulici koju nastanjuju isključivo prostitutke. Ondje je, među izopćenima iz našeg dobrog kršćanskoga društva, barem mogla unajmiti sobičak, pronaći mir i raditi na svojem šivaćem stroju. Žene s ulice pokazale su profinjenije osjećaje i iskreniju sućut nego crkvenjaci. Ali ljudska se izdržljivost iscrpila prekomjernim patnjama i neimaštinom. Došlo je do potpunoga tjelesnog sloma i glasovita agitatorica preselila se u "Češku republiku" – veliku zgradu s najamnim stanovima koja je svoje blagozvučno ime dobila po stanarima koji su uglavnom bili češki anarhisti. Ovdje je Emma Goldman naišla na prijatelje spremne da joj pomognu. Justus Schwab, jedan od najizvršnijih predstavnika njemačkoga revolucionarnoga razdoblja, i dr. Solotarov, neumorno su se skrbili za pacijenticu. Tu je upoznala i Edwarda Bradyja, prijateljstvo s kojim je preraslo u prisnu vezu. Brady je bio aktivni sudionik u revolucionarnom pokretu u Austriji i u doba kad je upoznao Emmu Goldman upravo je bio izišao iz austrijskoga zatvora nakon desetogodišnjeg utamničenja.

Liječnici su dijagnosticirali sušicu i savjetovali pacijentici da napusti New York. Preselila se u Rochester, s nadom da će joj obiteljski krug pomoći da vrati zdravlje. Njezini su se roditelji prije nekoliko godina doselili u Ameriku i skrasili se u tome gradu. Među istaknutim židovskim značajkama jest i čvrsta međusobna privrženost članova obitelji, posebice roditelja i djece. Premda njezini konzervativni roditelji nisu mogli gajiti simpatije za

idealistička htijenja Emme Goldman i premda nisu odobrali njezin način života, sada su primili svoju bolesnu kćer otvorenih ruku. Odmor i skrb koju je uživala u roditeljskom domu te ohrabrujuća nazočnost voljene sestre Helene, pokazali su se tako blagotvornima da se u kratkom roku dovoljno oporavila da se ponovno vrati svojem energičnom djelovanju.

Nije bilo odmora u životu Emme Goldman. Neprestani napor i trajno stremljenje prema zamišljenom cilju bitne su odrednice njezine naravi. Ionako je već odviše dragocjenoga vremena potrošila. Bio je imperativ vratiti se odmah svojem radu. Zemlja se mučila s krizom, a tisuće su nezaposlenih napućile ulice velikih industrijskih središta. Smrznuti i gladni vukli su se zemljom u potrazi za poslom i kruhom. Anarhisti su razvili revnu propagandu među nezaposlenima i štrajkačima. Održale su se goleme demonstracije štrajkača tekstilaca i nezaposlenih na Union Squareu u New Yorku. Emma Goldman bila je među pozvanim govornicima. Održala je strastven govor, oslikavši vatrenim riječima bijedu najamnoga ropuskog života i navela slavnu maksimu kardinala Manninga: "Nužda ne poznaje zakona, a gladan čovjek ima prirodno pravo podijeliti kruh sa svojim susjedom." Zaključila je svoju opomenu riječima: "Tražite posao. Ako vam ne daju posao, tražite kruh. Ako vam ne daju kruh, onda ga uzmite."

Sljedećega je dana otputovala u Philadelphiju gdje je trebala održati govor na javnom skupu. Kapitalistički se tisak opet dignuo na uzbunu. Ako se socijalistima i anarhistima dopusti i dalje agitirati, neminovna je opasnost da će radnici uskoro shvatiti kako su im oduzeti užici i sreća života. Takvu je mogućnost trebalo spriječiti pod svaku cijenu. Šef policije New Yorka, Byrnes, isposlovao je sudski nalog da uhiti Emmu Goldman. Philadelphijske su je vlasti pritvorile i provela je nekoliko dana u zatvoru Moyamensing, čekajući papire za izručenje koje je Byrnes povjerio detektivu Jacobsu. Taj joj je Jacobs (kojega je Emma Goldman ponovno sreća nekoliko godina poslije u vrlo neugodnim okolnostima) predložio, kad se vraćala kao zatvorenik u New York, da zataji cilj svojega djelovanja. U ime svojega nadređenoga, šefa Byrnesa, ponudio joj je unosnu nagradu. Kako su ljudi ponekad glupi! Kako je jadno bilo njihovo psihološko opažanje kad su zamislili mogućnost da bi mlada ruska idealistkinja mogla izdati, ona koja je svojevrijedno žrtvovala svoja osobna razmišljanja da bi pomogla oslobođenju radnika.

U listopadu godine 1893. sudili su Emmi Goldman na kaznenom sudu u New Yorku po optužbom da je pozivala na pobunu. "Pametna" je porota zanemarila svjedočanstvo dvanaestero svjedoka obrane u ime iskaza jednog jedinog čovjeka – detektiva Jacobsa. Proglasili su je krivom i osudili na godinu dana kazne na Blackwell's Islandu. Od osnutka

Republike ona je bila prva žena – osim gđe. Surratt – politička zatvorenica. Ugledno je društvo već odavno utisnulo na nju Grimizno slovo.

Emma Goldman provodila je svoju kaznu radeći kao bolničarka u zatvorskoj bolnici. Tu je našla mogućnost da baci koju zraku ljubaznosti u mračne živote nesretnika čije sestre s ulice nisu prije dvije godine s prezirom odbile da s njom podijele istu kuću. Istodobno je u zatvoru dobila priliku da uči engleski jezik i književnost i da se bolje upozna s velikim američkim piscima. U Bretu Harteu, Marku Twainu, Waltu Whitmanu, Thoreauu i Emersonu otkrila je veliko blago.

S Blackwell's Islanda otišla je u kolovozu 1894. kao žena stara dvadeset i pet godina, razvijena i zrela te intelektualno preobražena. Vratila se u arenu, bogatija iskustvom, pročišćena patnjom. Nije se više osjećala napuštenom i samom. Mnoge su je ruke ispruženo dočekale. U to je doba bilo nekoliko intelektualnih oaza u New Yorku. Salon Justusa Schwaba u Prvoj ulici na broju pedeset bio je središte gdje su se okupljali anarhisti, literati i boemi. Između ostalih upoznala je u to doba i mnoge američke anarhiste te sklopila prijateljstvo s Voltairine de Cleyre, Wm. C. Owenom, s gospođicom Van Etton i s Dyerom D. Lumom, bivšim urednikom časopisa Alarm i izvršiteljem posljednje želje čikaških mučenika. U Johnu Swintonu, starom plemenitom borcu za slobodu, našla je jednog od najvjernijih prijatelja. Druga su intelektualna središta bila: časopis Solidarity (Solidarnost) koji je tiskao John Edelman; časopis Liberty (Sloboda) koji je tiskao individualni anarhist Benjamin R. Tucker; časopis Rebel (Pobunjenik) Harryja Kellyja; Der Sturmvogel (Olujna ptica), njemačka anarhistička publikacija koju je izdavao Claus Timmermann; Der Arme Teufel (Ruka đavla) čiji je predsjedajući duh bio jedinstveni Robert Reitzel. Preko Arthura Brisbanea, tada glavnog namjesnika Williama Randolpha Hearsta, upoznala se sa Fourierovim spisima. Brisbane tada još nije bio posve potonuo u političku korupciju. Poslao je Emmi Goldman srdačno pismo na Blackwell's Island, zajedno s fotografijom svojega oca, zanesenoga američkog Fourierova učenika.

Emma Goldman je, nakon što su je pustili iz zatovra, postala važan čimbenik u javnom životu New Yorka. Cijenili su je u radikalnim redovima zbog njezine predanosti, njezina idealizma i njezine iskrenosti. Razni su ljudi htjeli s njome prijateljevati, a neki su je pokušali nagovoriti da im pomogne u nekim njihovim osobnim sporednim pitanjima. Tako se svećenik Parkhurst, tijekom Lexowske istrage, silno trudio nagovoriti je da se pridruži Odboru za sigurnost građana kako bi se borili s organizacijom Tammany Hall(3). Maria Louise, pokretački duh društvenoga centra, bila je Parkhurstov posrednik. Jedva da treba spomenuti kakav su

odgovor primili od Emme Goldman. Maria Louise je na kraju postala mahatma. Tijekom kampanje za slobodno kovanje srebra, bivši izbornik McLuckie, jedna od najiskrenijih ličnosti štrajka u Homesteadu, posjetio je New York kako bi pridobio mjesne radikale za slobodno kovanje srebra. Pokušao je zainteresirati i Emmu Goldman, ali nije bio u tome uspješniji od Marie Louise.

Godine 1894. borba anarhista u Francuskoj dosegla je svoj vrhunac. Na bijeli teror republikanskih skorojevića odgovorili su crvenim terorom naši francuski drugovi. Grozničavim su nemirom anarhisti diljem svijeta slijedili tu društvenu borbu. Propaganda djelom našla je svoj uzvratni odjek u gotovo svim zemljama. Kako bi se bolje upoznala sa stanjem u starome svijetu, otputovala je Emma Goldman u Europu godine 1895. Nakon ture predavanja u Engleskoj i Škotskoj, otišla je u Beč gdje se u Allgemeine Krankenhausu pripremala za babicu i medicinsku sestru te istodobno proučavala društvenu situaciju. Stekla je i priliku da se upozna s najnovijom europskom književnošću: Hauptmannom, Nietzscheom, Ibsenom, Zolom, Thomasom Hardyjem, a i druge je umjetničke pobunjenike čitala s velikim zanosom.

Godine 1896. vratila se u New York preko Züricha i Pariza. Na brizi joj je bilo oslobođenje Alexandera Berkmana. Barbarska osuda na dvadeset i dvije godine zatvora među radikalima je pobudila silnu srdžbu. Znalo se da će Komisija za pomilovanje Pennsylvanije zatražiti savjet Carnegiea i Fricka u vezi sa slučajem Alexandera Berkmana. Zato su im sugerirali da odu do tih pensilvanijskih sultana – ne s mišlju da će ih umilostiviti, nego s molbom da ne pokušaju utjecati na komisiju. Ernest Crosby se ponudio da se susretne s Carnegiem, pod uvjetom da se Alexander Berkman odrekne svojega čina. A to, naravno, nije dolazilo u obzir. Nikad neće pristati na takvo odricanje od vlastite ličnosti i samopoštovanja. Ti su naponi doveli do prijateljskih odnosa između Emme Goldman i kruga oko Ernesta Crosbyja, Boltona Halla i Leonarda Abbotta. Godine 1897. krenula je na svoju prvu veliku predavačku turneju, sve do Californije. Ta ju je turneja proslavila kao zastupnicu potlačenih, a njezina je elokvencija odjekivala od obale do obale. U Californiji se Emma Goldman sprijateljila s članovima obitelji Isaak i doista cijenila njihov trud za zajednički cilj. Uz strašne su prepreke Isaakovi uspjeli tiskati list Firebrand (Ugarak) a, nakon što ga je zabranilo Ministarstvo za veze, tiskali su Free Society (Slobodno društvo). Upravo je tijekom te turneje Emma Goldman upoznala velikoga starog borca za spolne slobode, Mosesa Harmana.

Tijekom španjolsko-američkog rata duh šovinizma dosegnuo je vrhunac. Da bi obuzdala to opasno stanje i istodobno skupila novac za revolucionare na Kubi, Emma Goldman se

povezala s južnoameričkim drugovima, među ostalima s Gorijem, Estevom, Palaviccinijem, Merlinom, Petruccinijem i Ferrarom. Godine 1899. uslijedila je druga neumorna agitacijska turneja koja se završila na pacifičkoj obali. Svaku su propagandnu turneju pratila ponovljena uhićenja i optužbe, premda bez krajnjih loših posljedica.

U studenome mjesecu iste godine neumorna agitatorica krenula je na drugu predavačku turneju u Englesku i Škotsku te završila svoj put prvim Internacionalnim anarhističkim kongresom u Parizu. Događalo se to u doba burskoga rata te je ponovno šovinizam bio na svojem vrhuncu, kao što je prije dvije godine orgijao tijekom španjolsko-američkoga rata. Razne su skupove, i u Engleskoj i u Škotskoj, prekidale rodoljubne bande. Emma Goldman imala je prigodu ponovno se susresti s raznim engleskim drugovima i zanimljivim osobama poput Toma Manna i sestara Rosetti, nadarenim kćerima Dantea Gabriela Rosettija, koje su tada izdavale anarhistički tjednik Torch (Luč). Jedna se od njezinih životnih nada ispunila: upoznala je i sprijateljila se s Petrom Kropotkinom, Erricom Malatestom, Nikolajom Čajkovskim, V. Čerkezovim i Louise Michel. Sve stari borci za ljudska prava, čija su djela oduševljavala tisuće sljedbenika diljem svijeta i čiji su život i djelo nadahnuli druge tisuće plemenitim idealizmom i samopožrtvovanjem. Bili su stari borci, premda zauvijek mladi noseći u srcu hrabrost prijašnjih dana, neslomljiva duha i puni nade u konačnu pobjedu anarhije.

Duboka se pukotina u revolucionarnome radničkom pokretu, koja je rezultat raskola Internacionale, nije više mogla premostiti. Dvije su društvene filozofije ljuto zaratile. Kongresi Internacionale 1889. u Parizu, 1892. u Zürichu i 1896. u Londonu, proizveli su nepomirljive razlike. Većina socijalnih demokrata odrekla se svoje slobodarske prošlosti i postali su političari, uspjevši istisnuti revolucionarne i anarhističke delegate. Posljednji su odlučili održavati zasebne kongrese. Prvi se kongres trebao održati 1900. u Parizu. Socijalistički odmetnik Millerand, koji je ušao u Ministarstvo unutarnjih poslova, odigrao je tu Judinu ulogu. Tako je kongres revolucionara spriječen i delegati su se razišli dva dana prije predviđenoga početka. Ali Millerand nije imao prigovor kad je riječ o kongresu socijalnih demokrata, koji je počeo uz svu reklamnu pompu.

Ipak, odmetnik nije obavio svoju zadaću. Velik broj delegata uspio je održati tajnu konferenciju u kući nekog druga izvan Pariza, na kojoj su raspravljali o teoretskim postavkama i o taktici. Emma Goldman imala je velikog udjela u tim raspravama i ondje je došla u dodir s mnogim predstavnicima anarhističkoga pokreta u Europi.

Zbog toga što je kongres bio zabranjen, delegati su se izložili opasnosti da budu protjerani iz

Francuske. U tom su času također došle loše vijesti iz Amerike, u vezi s drugim neuspješnim pokušajem da oslobode Alexandera Berkmana, što je bio veliki šok za Emmu Goldman. U studenome 1900. vratila se u Ameriku da bi se posvetila poslu medicinske sestre i aktivno sudjelovala u američkoj propagandi. Između ostaloga organizirala je i goleme prosvjedne skupove protiv strašnih zločina španjolske vlade što ih je počinila nad političkim zatvorenicima u Montjuichu.

Na svojem je poslu medicinske sestre Emma Goldman imala mnogo prilika upoznati iznimno neobične i posebne osobe. Malo bi ih prepoznalo "zloglasnu anarhistkinju" u malojoj plavokosoj ženi, jednostavno odjevenoj u odoru medicinske sestre. Uskoro nakon njezina povratka iz Europe upoznala se s pacijenticom po imenu gđa. Stander, ovisnicom o morfiju, koja je patila od bolnih agonija. Bila joj je potrebna posebna skrb da bi mogla nadzirati vrlo važan posao koji je vodila – zanat gospođe Warren(4). U Trećoj ulici, blizu Treće avenije, bila je smještena njezina privatna rezidencija, a pokraj nje, povezana odvojenim ulazom bila je njezina poslovna zgrada. Jedne je večeri, medicinska sestra, ušla u sobu pacijentkinje i iznenada naletjela na muškog posjetitelja, okrutnoga izgleda. Muškarac je bio nitko drugi do gospodin Jacobs, detektiv koji je prije sedam godina doveo zatvorenicu Emmu Goldman iz Philadelphije i pokušao je, putem do New Yorka, nagovoriti da izda svoj cilj. Teško je opisati izraz zbuđenosti na licu muškarca kad se tako neočekivano suočio s Emmom Goldman, njegovateljicom njegove odabranice. Okrutnik se iznenada preobratio u gospodina, ispričao se zbog svojeg besramnoga ponašanja pri prijašnjem susretu. Jacobs je bio "zaštitnik" gđe. Stander i posrednik između njezine javne kuće i policije. Nekoliko godina poslije, kao jedan od detektiva okružnoga tužioca Jeromea, počinio je krivokletstvo, osudili su ga i poslali u zatvor Sing Sing na godinu dana. Danas vjerojatno radi u nekoj privatnoj detektivskoj agenciji, poželjan stup uglednoga društva.

Godine 1901. Petar Kropotkin pozvan je na Lowell Institute u Massachusetts da održi nekoliko predavanja o ruskoj književnosti. Bila je to njegova druga američka turneja i posve prirodno drugovi su silno htjeli iskoristiti njegovu prisutnost u korist pokreta. Emma Goldman pisala je Kropotkinu i uspjela mu ugovoriti niz predavanja. Svoju je energiju posvetila i za organizaciju turneja drugih poznatih anarhista, posebice Charlesa W. Mowbraya i Johna Turnera. Uvijek je sudjelovala u svim aktivnostima pokreta, uvijek spremna posvetiti svoje vrijeme, svoju sposobnost i energiju cilju za koji se zalagala.

Predsjednika McKinleyja ubio je 6. rujna 1901. Leon Czolgosz u Buffalu. Istog trena počeo je besprimjeran progon Emme Goldman kao najpoznatije anarhistkinje u zemlji. Premda nije

bilo osnove za optužbu, nju su, zajedno s drugim važnim anarhistima, zatvorili u Chicagu, i držali je u zatočenštvu nekoliko tjedana te podvrgnuli najokrutnijim unakrsnim ispitivanjima. Nikad prije u povijesti zemlje nije bilo takve strašne potjere za nekom osobom iz javnoga života. Ali napori su se policije i tiska da povežu Emmu Goldman s Czolgoszom pokazali besplodni. Ipak, ta ju je epizoda duboko povrijedila. Mogla je podnijeti tjelesnu patnju, ponižavanje i policijsku okrutnost. Potištenost duše bila je mnogo gora. Svladali su je glupost, nedostatak razumijevanja i opakost koji su obilježili događaje tih strašnih dana. Nerazumijevanje većine njezinih vlastitih drugova za Czolgosza gotovo ju je dovelo do očaja. Dirnuta do dna duše, objavila je članak o Czolgoszu u kojemu je pokušala objasniti njegov čin s obzirom na njegove društvene i individualne aspekte. Ponovno joj je, kao i nakon Berkmanova čina, bilo teško pronaći stan; poput prave divlje zvjeri potucala se od mjesta do mjesta. Taj strašni progon i posebice, stajalište njezinih drugova, onemogućili su joj da nastavi s propagandom. Prvo je trebalo zacijeliti bol tijela i duše. Tijekom razdoblja od 1901. do 1903. nije izlazila za govornicu. Kao "gđica. Smith" vodila je miran život, radila svoj posao i posvetila svoje slobodno vrijeme proučavanju književnosti, posebice moderne drame, koju je smatrala jednim od najvećih širitelja radikalnih ideja i prosvijećenih osjećaja.

Jednu je stvar progon Emme Goldman ipak uspio ostvariti. Njezino je ime izlazilo u javnost mnogo češće i istaknutije nego ikad prije, a zlonamjerno je mučenje najoklevatanije agitatorice u mnogim krugovima potaknulo snažnu sućut. Osobe iz različitih područja života zainteresirale su se za njezinu borbu i njezine ideje. Polako su je počeli počeli bolje razumijevati i poštovati.

Dolazak engleskoga anarhista Johna Turnera u Ameriku, potaknulo je Emmu Goldman da prekine svoju povučенost. Ponovno se bacila u javne aktivnosti – organizirala je snažan pokret za obranu Turnera, kojega su imigracijske vlasti osudile na deportaciju zbog zakona koji je zabranjivao anarhistima ulaz u zemlju, a izglasan je nakon smrti McKinleya.

Kad su Pavel Orlenev i gđa. Nazimova došli u New York da upoznaju američku publiku s ruskom dramskom umjetnošću, taj je pothvat vodila Emma Goldman. Velikom strpljivošću i upornošću uspjela je skupiti nužan novac da predstavi ruske umjetnike kazališnim poklonicima New Yorka i Chicaga. Premda financijski nije uspio, taj se pothvat pokazao velikom umjetničkom vrijednosti. Kao menadžerka ruskoga kazališta Emma Goldman doživjela je jedinstvena iskustva. Gospodin Orlenev znao je samo ruski jezik, te je "gđica Smith" morala biti njegova prevoditeljica pri mnogim otmjenim susretima. Većina aristokratkinja iz Pete avenije nije ni slutila da je ljubazna posrednica koja tako zanimljivo

govori o filozofiji, drami i književnosti tijekom njihova čaja u pet sati poslijepodne "zloglasna" Emma Goldman. Ako jednoga dana bude pisala svoj životopis, bez dvojbe će moći zapisati mnogo zanimljivih anegdota o tim iskustvima(5).

Anarhistički tjednik Free Society, koji je tiskala obitelj Isaak, morao je obustaviti svoje izlaženje što je bila posljedica širom zemlje raširenog bijesa nakon smrti McKinleya. Da bi ispunila prazninu, Emma Goldman je, u suradnji s Maxom Baginskim i drugim drugovima, odlučila tiskati mjesečnik posvećen širenju anarhističkih ideja u životu i u književnosti. Prvi broj časopisa Mother Earth (Majčica zemlja) pojavio se u ožujku mjesecu godina 1906., a početne su troškove djelomice podmirili Orlenev, gđa. Nazimova i njihova kazališna skupina koji su se odrekli novca od karata u ime toga anarhističkog časopisa. Uz strašne poteškoće i prepreke neumorna propagandistica uspjela je od 1906. kontinuirano izdavati časopis Mother Earth – što je postignuće bez premca u analima radikalnih publikacija.

U svibnju 1906. Alexander Berkman je napokon napustio pakao Pennsylvanije, gdje je proveo najboljih četrnaest godina svojega života. Nitko nije vjerovao da će preživjeti. Njegovo je oslobođenje završilo četrnaestogodišnju noćnu moru Emme Goldman, i njime je važno poglavlje u njezinoj karijeri završilo.

Nigdje nije rođenje ruske revolucije toliko doživjelo životan i aktivan odgovor kao među Rusima koji su živjeli u Americi. Junaci revolucionarnoga pokreta u Rusiji, Čajkovski, gđa. Breškovskaja, Geršuni i drugi, posjetili su ove obale kako bi pobudili simpatije američkoga naroda prema borbi za slobodu i kako bi skupili pomoć za njezin nastavak i potporu. Uspjeh tih napora djelomice duguje trudu, govorničkoj darovitosti i talentu za organizaciju Emme Goldman. Ta joj je prilika omogućila da dâ svoj prilog borbi za slobodu u njezinoj domovini. Nije općenito poznato da su anarhisti uglavnom posredovali u osiguravanju uspjeha, moralnog i financijskog, većine radikalnih pothvata. Anarhist je ravnodušan prema priznanjima; njegov su interes samo potrebe cilja za koji se bori i upravo njima on posvećuje svoju energiju i svoje sposobnosti. Ipak možemo spomenuti da su mnogi, inače skromni ljudi, premda uvijek gorljivi u anarhističkoj potpori i suradnji, bili skloni monopolizirati sve zasluge za učinjeni posao. Tijekom posljednjih nekoliko desetljeća uglavnom su anarhisti organizirali sve velike revolucionarne napore i pomogali u svakoj borbi za slobodu. Ali zbog straha da će šokirati uglednu svjetinu, koja je gledala na anarhiste kao na Sotonine apostole, a i zbog njihova društvenoga položaja u građanskome društvu, navodni radikali zanemaruju aktivnost anarhista.

Godine 1907. Emma Goldman sudjelovala je kao delegat na drugom anarhističkom kongresu

u Amsterdamu. Bila je aktivna na svim njegovim sjednicama i poduprla je organizaciju anarhističke Internacionale. Zajedno s drugim američkim delegatom, Maxom Baginskim, iznijela je na kongresu iscrpan izvještaj o stanju u Americi, završivši sljedećim karakterističnim opažanjima:

“Optužba da je anarhizam prije destruktivan, nego konstruktivan, i da je zato, anarhizam suprotstavljen organizaciji, jedna je od mnogih laži koje šire naši protivnici. Oni brkaju naše trenutačne društvene institucije s organizacijom; i ne uspijevaju razumjeti kako se možemo opirati prvima, a istodobno biti skloni posljednjemu. Jer ipak je činjenica da te dvije stvari nisu identične.

Država se općenito smatra najvišim oblikom organizacije. No je li to u zbilji prava organizacija? Nije li to prije arbitrarna institucija, lukavo nametnuta masama?

Industrija se također naziva organizacijom; ali ništa nije dalje od istine. Industrija je beskrajna pljačka – bogati u beskraj pljačkaju siromašne.

Od nas se traži da vjerujemo da je vojska organizacija, ali ako je pobliže istražimo, vidjet ćemo da nije ništa drugo do okrutno sredstvo slijepe sile.

Javna škola! Koledži i druge učene ustanove, nisu li one model organizacije, koji nudi narodu priliku da uči? Daleko od toga. Škola je, više nego ijedna druga institucija, prava kasarna, u kojoj se ljudski um drila i kojim se manipulira kako bi se podvrgavao raznim društvenim i moralnim sablastima i tako prilagodio našem sustavu eksploatacije i tlačenja.

Organizacija je, kako je mi razumijemo, posve različita stvar. Ona se zasniva, u prvom redu, na slobodi. Ona je prirodno i dobrovoljno okupljanje energija kako bi se očuvali rezultati koji su na korist čovječanstvu.

Sklad organskoga rasta proizvodi raznolikost boje i oblika, potpunu cjelinu kojoj se divimo u cvijetu. Analogno tome, organizirana će aktivnost slobodnih ljudskih bića, prožetih duhom solidarnosti, rezultirati savršenstvom društvenoga sklada, koji nazivamo anarhizmom. Zapravo, anarhizam sam tvori neautoritarnu organizaciju zajedničkih interesa, budući da dokida postojeći antagonizam pojedinaca i klasa.

U trenutačnim okolnostima antagonizam ekonomskih i socijalnih interesa rezultira nemilosrdnim ratom društvenih skupina, i stvara nepremostive prepreke na putu kooperativnoga općeg dobra.

Pogrešno se smatra da organizacija ne potiče pojedinačnu slobodu; da ona, naprotiv znači propast individualnosti. U stvarnosti, pak, istinska je uloga organizacije pomoći razvoj i uspon ličnosti.

Baš kao što životinjske stanice, međusobnom suradnjom, izražavaju svoje latentne snage u tvorbi cjelokupnog organizma, tako pojedinac, suradnjom s drugim pojedincima, ostvaruje svoj najviši oblik razvoja.

Organizacija, u pravom smislu, ne može biti ishod spoja pukih beznačajnika. Ona mora biti sastavljena od samosvjesnih, razboritih pojedinaca. Doista, potpunost mogućnosti i aktivnosti neke organizacije predstavlja se izrazom individualnih energija.

Iz toga logično slijedi da što je veći broj snažnih, samosvjesnih ličnosti u nekoj organizaciji, to je manja opasnost od stagnacije i intenziviji je njezin živi element.

Anarhizam pretpostavlja mogućnost organizacije bez discipline, straha ili kazne, i bez pritiska siromaštva: nov društveni organizam koji će prekinuti strašnu borbu za egzistenciju – okrutnu borbu koja potkopava najbolje osobine u čovjeku i stalno produbljuje društveni ponor. Ukratko, anarhizam teži društvenoj organizaciji koja će uspostaviti dobrobit za sve.

Zametak takve organizacije može se naći u onom obliku sindikalnog pokreta koji je prekinuo s centralizacijom, birokracijom i disciplinom i koji favorizira neovisnu i izravnu akciju svojih članova.”

Znatan napredak anarhističkih ideja u Americi može se najbolje procijeniti zavidnim uspjehom triju dugačkih predavačkih turneja Emme Goldman nakon kongresa u Amsterdamu 1907. Svaka je turneja zahvaćala novo područje, uključujući i mjesta gdje za anarhizam nisu prije čuli. Ali najveći je uspjeh njezinih neumornih napora nevjerojatan porast prodaje anarhističke literature, čiji je propagandistički učinak neprocjenjiv. Tijekom jedne od tih turneja dogodio se važan incident, koji izričito pokazuje nadahnjujući potencijal anarhističke ideje. U San Franciscu, godine 1908., predavanje Emme Goldman privuklo je vojnika Sjedinjenih Američkih Država, Williama Buwaldu. Zbog toga što se usudio prisutvovati anarhističkom skupu, vojni sud slobodne Republike osudio je Buwaldu na godinu dana zatvora. Zahvaljujući snazi nove filozofije da se obnavlja, vlada je izgubila vojnika, ali je borba za slobodu pridobila čovjeka.

Važnost propagandistice Emme Goldman nužno je bila trn u oku reakcije. Na nju su gledali kao na opasnost kontinuiranoj autoritarnoj uzurpaciji. Nije čudo da je neprijatelj pribjegao

svim sredstvima da bi je onemogućio. Sustavno gušenje njezinih aktivnosti organizirala je prije godinu dana državna ujedinjena policija. Ali poput svih prijašnjih pokušaja, nije uspjela. Energični prosvjedi američkih intelektualaca uspjeli su spriječiti podlu zavjeru protiv slobode govora. Drugi pokušaj da onemoguće Emmu Goldman provele su Federalne vlasti u Washingtonu. Da bi joj oduzela pravo građanstva, vlada je opozvala pravo državljanstva njezinu suprugu, za kojega se bila vjenčala u osamnaestoj godini i čije se boravište, ako je bio živ, nije moglo utvrditi u posljednjih dva desetljeća. Velika vlada slavnih Sjedinjenih Država nije oklijevala ponizno se prikloniti najprezrenijim metodama da bi ostvarila cilj. Ali, budući da joj njezino državljanstvo nikad nije bilo od koristi, Emma Goldman je mogla i taj gubitak podnijeti laka srca.

Ima osobnosti koje posjeduju takvu snažnu individualnost da upravo njezinom snagom najviše utječu na najbolje predstavnike svojega vremena. Mihail Bakunjin takva je osobnost. No, za njega Richard Wagner nikad nije napisao *Die Kunst und die Revolution* (Umjetnost i revolucija). Emma Goldman slična je osobnost. Ona je snažan čimbenik u društveno-političkom životu Amerike. Svojom elokvencijom, energijom i briljantnim umom, ona oblikuje umove i srca tisuća svojih slušalaca.

Duboka sućut i suosjetljivost za ljude koji trpe te nepopustljiva iskrenost prema sebi, glavne su osobine Emme Goldman. Ni jedna osoba neće, bilo prijatelj ili neprijatelj, sebi dopustiti da nadzire njezin rad ili joj diktira način života. Ona će prije nestati nego žrtvovati svoja uvjerenja, ili pravo na vlast nad svojom dušom i svojim tijelom. Uglednici su joj još i mogli oprostiti što je širila teoriju anarhizma; ali Emma Goldman nije samo propovijedala novu filozofiju; ona ju je uporno i živjela – a to je najveći, neoprostiv zločin. Da je, poput mnogih radikala, smatrala svoj ideal pukim intelektualnim ukrasom; da je učinila ustupak postojećem društvu i ušla u kompromis sa starim predrasudama – tada bi joj oprostili i najradikalnija stajališta. Ali to, da je svoj radikalizam shvatila ozbiljno; to da je on prožeo njezinu krv i bit do mjere da nije samo širila svoja uvjerenja nego ih je i prakticirala – to je šokiralo čak i radikalnu gđu. Grundy(6). Emma Goldman živi svoj život; ona se druži s pukom – unatoč zgražanju farizeja i Saduceja.

Nije puka slučajnost da su tako različiti pisci poput Pietra Gorijsa i Williama Mariona Reedyja na sličan način prikazali Emmu Goldman. U svojem tekstu u *La Question Sociale* (Društveno pitanje), Pietro Gori naziva je “moralnom snagom, ženom koja je vizijom proročice, prorekla dolazak novog kraljevstva za potlačene; ženom, koja je, logikom i iznimnom iskrenošću, analizirala bolesti društva, i portretirala, umjetničkim potezom,

nadolazeću zoru čovječanstva, koja će se temeljiti na jednakosti, bratstvu i slobodi”.

William Reedy vidi u Emmi Goldman “kćer sna, njezina evanđeoska vizija vizija je svakog istinski velikodušnoga muškarca i žene koji je ikad živio”.

Kukavice koje se boje posljedica svojih čina izmislile su riječ filozofski anarhizam. Emma Goldman odveć je iskrena, odveć prkosna da bi potražila sigurnost iza takvih bezvrijednih izlika. Ona je anarhist, čist i jednostavan anarhist. Ona predstavlja ideju anarhizma kako su je zamislili Josiah Warren, Proudhon, Bakunjin, Kropotkin, Tolstoj. Ali ona razumije i psihološke razloge koji su naveli Caserija, Vaillanta, Brescija, Berkmana ili Czolgosza da počine nasilan čin. Vojniku u društvenoj borbi čast je doći u sukob sa snagama mraka i tiranije, i Emma Goldman ponosna je što među svojim najboljim prijateljima i drugovima može nabrojati muškarce i žene koji su podnosili rane i ožiljke koje su zadobili u boju.

Kao što je rekla Voltairine de Cleyre kad je govorila o Emmi Goldman nakon njezina uhićenja 1893.: Duh koji pokreće Emmu Goldman jedini je koji će osloboditi robove iz ropstva, tirane od tiranije – duh koji se usudi i trpi.

New York, prosinac 1910.

PREDGOVOR EMME GOLDMAN

Prije nekih dvadeset i jednu godinu čula sam prvoga velikog anarhističkoga govornika – jedinstvenoga Johanna Mosta. Činilo mi se tada, a i poslije mnogo godina, da ondje izgovorena riječ, takvom čudesnom rječitošću zavitlana u masu, takvim zanosom i vatrom, nikad neće biti izbrisana iz ljudskoga uma i duše. Kako bi itko iz cijeloga mnoštva što se sjatilo na Mostove skupove mogao izbjeći njegov proročanski glas! Posve su sigurno trebali njega čuti da bi odbacili svoja stara vjerovanja i uvidjeli istinu i ljepotu anarhizma!

Duboko sam čeznula da budem kadra govoriti jezikom Johanna Mosta – da i ja mogu tako doprijeti do masa. Oh, kakve li naivnosti mladenačkoga zanosa! To je doba kad se i najteža stvar čini dječjom igrom. To je jedino vrijedno razdoblje u životu. Teško meni! To razdoblje kratko traje. Poput skoka, Sturm und Drang propagandista uzrokuje rast, krhak i delikatan, koji će sazreti ili biti ubijen, ovisi o njegovoj moći otpora tisućama nestalnosti.

Danas više ne vjerujem u čudotvorca, izgovorenu riječ. Shvatila sam da se ne poklapa s budnom misli, ili čak osjećajem. Postupno, i podosta se boreći da to shvatim, uvidjela sam da je govorna propaganda u najboljem slučaju sredstvo da se prodrma ljude iz njihove letargije: ne ostavlja trajan dojam. Sama činjenica da većina ljudi dolazi na skupove samo ako je na to potakne kakva novinska senzacija ili zato što očekuju da će se zabaviti, dokaz je da oni uistinu nemaju unutarnju potrebu da uče.

Posve je različito s pisanim oblikom ljudskoga izražavanja. Nitko se, osim ako nije iznimno zainteresiran za progresivne ideje, neće mučiti ozbiljnim knjigama. To me vodi do drugoga otkrića do kojega sam došla nakon mnogo godina javnoga djelovanja. A ono glasi: unatoč svim zahtjevima naobrazbe, učenik će primiti samo ono što njegov um želi. Tu su istinu već spoznali mnogi moderni pedagozi u odnosu na nezreo um. Ja mislim da to podjednako vrijedi i za odraslu osobu. Anarhiste ili revolucionare ne možeš samo tako stvoriti, kao ni glazbenike. Može se samo zasaditi sjeme misli. Hoće li se štogod životno razviti ovisi uglavnom o plodnosti ljudskoga tla, premda ne treba previdjeti ni kakvoću intelektualnoga sjemena.

Na skupovima, pažnju publike privlači tisuću nebitnih stvari. Govornik, ma kako rječit, ne može izbjeći nemir svijetine, s neizbježnom posljedicom da neće uspjeti pustiti korijen. Sasvim vjerojatno neće ni prema sebi biti pravedan.

Odnos pisca i čitaoca mnogo je intimniji. Knjige su, doista, ono što želimo da budu; ili prije, ono što mi u njih učtavamo. A da to možemo činiti pokazuje važnost pisanoga izraza naspram usmenome izrazu. Ta me uvjerenost navela da okupim u jednom tomu svoje ideje o različitim temama od individualne i društvene važnosti. One predstavljaju mentalne i duševne borbe tijekom tih dvadeset i jednu godinu – zaključci su došli nakon mnogih promjena i unutarnjih revizija.

Nisam dovoljno sangvinična da se nadam da će moji čitaoci biti tako velikoga broja kao što je velik broj onih koji su me čuli. Ali draže mi je doprijeti do njih nekoliko koji doista žele učiti, nego do mnogih koji su došli da bi se zabavili.

A što se knjige tiče, ona mora govoriti sama za sebe. Dodatna objašnjenja odvlače pozornost s ideja u njoj iznesenih. Ipak, želim unaprijed iznijeti dva prigovora koja će bez sumnje biti izrečena. Jedan se tiče oglada Anarhizam; drugi, oglada Manjine protiv većina.

“Zašto ne kažete kako će stvari funkcionirati pod anarhizmom?”, pitanje je na koje sam naišla tisuću puta. Jer ja vjerujem da anarhizam ne može dosljedno nametati program ili metodu za budućnost koji bi sputavali poput oklopa. Ono s čim će se svaki novi naraštaj morati boriti, i što u najmanju ruku može nadići, jest teret prošlosti, koji nas sve drži u mreži. Anarhizam, barem kako ga ja razumijem, ostavlja potomcima slobodu da razviju vlastite sustave, u skladu sa svojim potrebama. Ni u najživljoj mašti ne možemo predvidjeti potencijal utrke oslobođene izvanjskih ograničenja. Pa, kako onda, itko može pretpostaviti da će iscrtati liniju ponašanja za one koji dolaze? Mi, koji skupo plaćamo svaki dah čistoga, svježega zraka, moramo se čuvati sklonosti da sputamo budućnost. Ako uspijemo očistiti tlo od smeća prošlosti i sadašnjosti, ostavit ćemo potomstvu najveći i najsigurniji životni prostor zavijeka.

Najviše obeshrabruje sklonost uobičajena čitateljima da istrgnu jednu rečenicu iz djela, kao mjerilo piščevih ideja ili njegove osobnosti. Friedrich Nietzsche je, primjerice, na zlu glasu kao mrzitelj slabih jer je vjerovao u Übermenscha. Površnim tumačima toga divovskog duha nije palo na um da ta vizija Übermenscha isto tako zaziva društvo u kojemu se neće rađati slabići i robovi.

Isto uskogrudno gledište vidi u Maxu Stirneru apostola teorije “uzdaj se u se, i u svoje kljuse”. Posve zanemaruju da Stirnerov individualizam u sebi nosi najveće socijalne mogućnosti. Ipak je istina, da društvo može postati slobodno samo ako su pojedinci slobodni, jer njihovi slobodni napori tvore društvo.

Ti me primjeri dovode do prigovora koji će biti postavljen na ogled Manjine protiv većina. Bez dvojbe, bit ću ekskomunicirana kao narodni neprijatelj jer sam porekla masu kao kreativni čimbenik. No draže mi je to, nego da budem okrivljena za demagošku plitkost što je tako često u modi kao mamac za narod. Svjesna sam i predobro bolesti tlačanih i izvlaštenih masa, ali odbijam prepisati uobičajena besmislena sredstva za ublažavanje boli koja bolesniku ne dopuštaju niti da umre niti da se izliječi. Čovjek ne može biti preekstreman kad se bavi društvenim boljkama; osim toga, ekstremna je stvar općenito prava stvar. Moj manjak vjere u većinu rezultat je moje vjere u pojedinca. Tek kad on postane slobodan birati svoje pomoćnike u borbi za zajednički cilj, možemo se nadati redu i skladu u ovom svijetu kaosa i nejednakosti.

Što se ostaloga tiče, moja knjiga mora govoriti sama za sebe.

ANARHIZAM: za što se on zapravo zalaže

ANARHIJA

Neshvaćenoj, oklevetanoj, porugu ti sriču,
strašna si jeza našega doba.
"Propast svakoga si reda", svjetine viču,
"rat si i ubojstva beskrajna zloba".
Nek' viču. Oni što im nije misao
istinu iza riječi doznat'
ne znaju njezin pravi smisao
k'o slijepca međ' slijepima možeš ih spoznat'.
Al' u tebi je, riječi, jasnoj, čistoj, tako na snazi,
u tebi je mojega cilja cijeloga plam.
Budućnosti te dajem da te pazi
dok se svak' na kraju ne osvijesti sam.
Nosi li je sunce? Il' olujno blato?
Ne znam – al' svijet će vidjet' k tome:
Anarhist ja sam! Nikad zato
vladat' neću nit' će vladat' mnome.

John Henry Mackay

Povijest ljudskoga uspona i razvoja istodobno je i povijest strašne borbe svake nove ideje koja je navještala dolazak svjetlije zore. U svojem tvrdoglavom držanju za tradiciju, staro nikad nije oklijevalo poslužiti se najnečasnijim i najokrutnijim sredstvima da bi zaustavilo dolazak novoga, ma u kakvom se obliku ili razdoblju pojavilo. Ne trebamo se vratiti u daleku prošlost da bismo shvatili kolike su se opreke, poteškoće i tegobe našle na putu svakoj naprednoj ideji. Mučilo, vijak za mučenje palaca i knuta i danas su tu; a tu su i kažnjenička odjeća i društveni gnjev, sve se to udružilo protiv duha koji mirno korača dalje.

Anarhizam se ne može nadati da će izbjeći sudbinu drugih inovativnih ideja. Dapače, kao najrevolucionarniji i najbeskompromisniji inovator, anarhizam se mora suočiti sa združenima neznanjem i pakošću svijeta koji želi rekonstruirati.

Da bih se čak i maglovito bavila svime što je rečeno ili učinjeno protiv anarhizma, morala bih napisati cijelu knjigu. Zbog toga ću se osvrnuti samo na dva glavna prigovora. A time ću pokušati razjasniti za što se anarhizam zapravo zalaže.

Čudan je fenomen suprotstavljanja anarhizmu da ono iznosi na svjetlo dana odnos takozvane inteligencije i neznanja. A opet to i nije tako čudno kad razmislimo o relativnosti svih stvari. U prilog neukoj masi ide to da se ne pretvara da zna ili da je snošljiva. Ponaša se, kao i uvijek, prema čistom nagonu, razmišlja poput djeteta. "Zašto?" "Zato." Ipak, protivljenje neobrazovanih anarhizmu zaslužuje da mu se obrati jednaka pažnja kao i protivljenju inteligentnoga čovjeka.

O kojim je prigovorima, dakle, riječ? Prvo, da je anarhizam nepraktična, premda lijepa ideja. Drugo, da se anarhizam zalaže za nasilje i destrukciju, pa ga se zbog toga treba odreći kao opakoga i opasnoga. Ni mudar čovjek ni neuka masa ne prosuđuju na osnovi podrobnoga znanja o predmetu, nego na osnovi rekla-kazala ili pogrešnoga tumačenja.

Praktična je shema, kako kaže Oscar Wilde, ili ona koja već postoji ili shema koju se može provesti u postojećim uvjetima; ali upravo su postojeći uvjeti ono čemu čovjek prigovara i svaka shema koja može prihvatiti te uvjete ili je pogrešna ili nerazborita. Zbog toga pravo mjerilo praktičnosti nije može li shema održati nederutima pogrešnost ili nerazboritost, nego ima li shema dovoljno životnosti da napusti ustajalu vodu staroga i gradi, ali i održava, novi život. U svjetlu tog poimanja, anarhizam je doista praktičan. On pomaže više od bilo koje druge ideje da se prekine s pogreškama i nerazboritošću; više od bilo koje druge ideje on gradi i održava nov život.

Osjećaji neukih ljudi neprekidno se održavaju pričama o anarhizmu koje lede krv. Ne postoji takva podlost koju se ne bi moglo primijeniti protiv te filozofije i njezinih pobornika. Zbog toga je anarhizam za nerazborite isto ono što je poslovično zao čovjek za dijete – crno čudovište koje sve guta; ukratko, destrukcija i nasilje.

Destrukcija i nasilje! Kako da obični čovjek shvati da je najnasilniji element u društvu neznanje; da je upravo njegova moć destrukcije ono protiv čega se anarhizam bori? A isto tako nije svjestan da anarhizam, čiji su korijeni, kako stvari stoje, dio prirodnih sila, ne uništava zdravo tkivo, nego parazitske izrasline koje se hrane životnom srži društva. Zdrav će plod niknuti tek kad se isplijevi korov i kukolj.

Netko je rekao da je mnogo manje napora potrebno da se nešto osudi nego da se o tome

promisli. Širom raširena lijenost uma, što tako prevladava u društvu, dokazuje da je to odveć istinito. Većina će ljudi prije nešto posve osuditi ili osloniti se na neku površnu ili pristranu definiciju onoga što je nebitno, nego ući u srž neke ideje, istražiti je do njezina korijena i značenja.

Anarhizam tjera čovjeka da misli, da istražuje, da analizira svaku postavku; ali da ne bih mozak prosječnoga čitaoca preopteretila, i ja ću početi s definicijom a zatim ću razraditi posljednje.

ANARHIZAM: Filozofija novog društvenoga poretka zasnovana na slobodi koju ne ograničavaju ljudski zakoni; teorija o tome da svi oblici vlasti počivaju na nasilju te su zbog toga pogrešni i štetni, a onda i nepotrebni.

Novi društveni poredak počiva, naravno, na materijalnoj osnovici života; no, dok se svi anarhisti slažu da je danas glavno zlo ekonomsko zlo, smatraju da se to zlo može riješiti samo ako se razmotri svaku fazu života – individualnu i kolektivnu; unutarnju i izvanjsku fazu.

Pomno proučavanje povijesti ljudskoga razvoja otkrit će dva elementa što su u međusobnom ljutom sukobu; to su elementi koje tek sada počinjemo razumijevati kao elemente koji nisu jedan drugome strani, nego su usko povezani i uistinu usklađeni, samo ako su u primjerenoj okolini: pojedinačni i društveni nagon. Pojedinaac i društvo vodili su nemilosrdan i krvav boj stoljećima, boreći se za nadmoć, jer je svaki bio slijep za vrijednost i važnost onoga drugoga. Pojedinačni i društveni nagon – prvi je najutjecajniji čimbenik za pojedinačni napor, za rast, htijenje, samoostvarenje; drugi je jednako utjecajan čimbenik za uzajamno pomaganje i društvenu dobrobit.

Objašnjenje oluje što bjesni u pojedincu te između njega i njegova okruženja, ne treba daleko tražiti. Primitivan se čovjek, nesposoban razumjeti svoje biće, a još manje jedinstvo svega života, osjeća posve ovisan o slijepim, skrivenim silama što su uvijek spremne izrugivati mu se i ismijavati ga. Iz tog stajališta izrastaju religiozna poimanja o čovjeku kao o pukoj čestici prašine ovisne o nadmoćnim silama na vrhu, silama koje se mogu udobrovoljiti samo potpunom predajom. Sve prve sage počivaju na toj zamisli koja se nastavlja kao leitmotiv biblijskih priča što se bave odnosom čovjeka s bogom, državom, društvom. Uvijek iznova isti motiv, čovjek je ništa, a sile su sve. Tako će Jehova podnijeti čovjeka pod uvjetom da mu se ovaj posve pokori. Čovjek može ponijeti svu slavu na zemlji, ali ne smije postati samosvjestan. Država, društvo i moralni zakoni pjevaju isti napjev: čovjek može ponijeti svu

slavu na zemlji, ali ne smije postati samosvjestan.

Anarhizam je jedina filozofija koja čovjeku daje njegovu samosvijest; što znači da Bog, država i društvo ne postoje, da njihova obećanja ne vrijede i isprazna su, jer se mogu ispuniti samo čovjekovim podređivanjem. Anarhizam je dakle učitelj životnoga jedinstva; ne samo u prirodi, nego u čovjeku. Nema sukoba između pojedinačnog i društvenoga nagona, ništa više nego što bi ga bilo između srca i pluća: jedno je prebivalište dragocjene životne biti, drugo je spremište elementa koji održava bit čistom i snažnom. Pojedinaac je srce društva i čuva bit društvenoga života; društvo su pluća koja razdaju element koji održava životnu bit – to jest, pojedinca – čistom i snažnom.

“Jedina je vrijedna stvar na svijetu jest”, kaže Emerson, “djelatna duša; a nju svaki čovjek u sebi nosi. Djelatna duša vidi apsolutnu istinu te izriče i stvara istinu”. Drugim riječima, pojedinačni je nagon vrijedna stvar na svijetu. Upravo istinska duša vidi i oživljuje istinu, iz koje će poteći još veća istina, preporođena društvena duša.

Anarhizam je veliki osloboditelj čovjeka od fantoma koji ga drže zarobljenoga; on je arbitar i mirotvorac dviju sila u svrhu pojedinačnog i društvenoga sklada. Da bi to izveo, anarhizam je objavio rat pogubnim utjecajima koji su dosad sprječavali skladno stapanje pojedinačnoga i društvenoga nagona, pojedinca i društva.

Religija, područje ljudskoga uma; vlasništvo, područje ljudskih potreba; vlada, područje upravljanja ljudima, predstavljaju uporište čovjekova ropstva i svih strahota koje ono nameće. Religija! Kako samo ona vlada ljudskim umom, kako ponižava i srožava njegovu dušu. Bog je sve, a čovjek je ništa, kaže religija. Ali iz toga je ničega Bog stvorio kraljevstvo tako despotsko, tako tiransko, tako okrutno, tako strašno tegobno da su svijetom od njegova postanka vladali samo mrak, suze i krv. Anarhizam podiže čovjeka na pobunu protiv toga crnog čudovišta. Slomite svoje umne okove, kaže anarhizam čovjeku, jer sve dok ne budete sami mislili i prosuđivali, nećete se osloboditi vlasti mraka, najveće prepreke svem napretku.

Vlasništvo, područje ljudskih potreba, poriče čovjeku pravo da zadovolji svoje potrebe. Nekoć se vlasništvo pozivalo na božansko pravo, kad se obraćalo čovjeku istim napjevom, čak kao i religija, “Žrtvuj se! Odriči se! Pokoravaj se!”. Duh anarhizma izdignuo je čovjeka iz njegova bespomoćnoga položaja. On sada stoji uspravno, lica okrenutog prema svjetlu. Naučio je da je narav vlasništva nezasitna, proždrljiva, razorna i spreman je zadati čudovištu smrtni udarac.

“Vlasništvo je krađa”, rekao je veliki francuski anarhist Proudhon. Da, ali bez opasnosti po kradljivca. Monopoliziranjem čovjekovih akumuliranih napora, vlasništvo mu je ukralo pravo stečeno rođenjem i pretvorilo ga u siromaha i izopćenika. Vlasništvo čak nema ni vremenom istrošenu ispriku da čovjek nije dovoljno stvorio da bi zadovoljio sve svoje potrebe. Student početnik ekonomije zna da radna proizvodnost u posljednjih nekoliko desetljeća daleko nadmašuje normalnu potražnju. Ali što znači normalna potražnja za jednu abnormalnu instituciju? Jedina potražnja koju vlasništvo priznaje jest vlastita pohlepna glad za još većim bogatstvom, jer bogatstvo znači moć; moć da se podjarmljuje, satire, izrabljuje, moć da se porobljava, zlostavlja, ponižava. Amerika se osobito ponosi svojom velikom moći, svojim golemim nacionalnim bogatstvom. Jada Amerika, od kakve je koristi sve njezino bogatstvo, kad su joj pojedinci koji tvore državu prezreno siromašni? Kad žive u prljavštini, nemoralu, zločinu, bez nade i užitka, beskućnička, bezemljaška vojska ljudskog plijena.

Općenito se priznaje da je stečaj neizbježan osim ako prihod nekog poslovnog pothvata ne nadmaši trošak. Ali oni koji se bave proizvodnjom bogatstva još nisu naučili čak ni tu jednostavnu lekciju. Svake je godine trošak proizvodnje u ljudskom životu sve veći (pedeset tisuća ubijenih, stotinu tisuća ranjenih u Americi prošle godine); prihod mase, koja pomaže stvarati bogatstvo, sve je manji. A ipak je Amerika i dalje slijepa na neizbježan stečaj našeg bavljenja proizvodnjom. A nije to njezin jedini zločin. Još je kobniji zločin što pretvara proizvođača u puki djelić stroja, koji ima manje volje i odlučnosti nego što njegov gospodar ima željeza i čelika. Čovjeku nisu oduzeti samo proizvodi njegova rada, nego je lišen i snage slobodne inicijative, originalnosti te zanimanja za stvari koje radi ili želje za njima.

Stvarno se bogatstvo sastoji od korisnih i lijepih stvari, stvari koje pomažu da se stvori snažno, lijepo tijelo i okruženje koje nadahnjuje da se u njemu živi. Ali ako je čovjek osuđen trideset godina svojega života namatati pamuk na špulu, ili iskapati rudu, ili graditi ceste, nema govora o bogatstvu. Svijetu on daje samo sive i ružne stvari, zrcalo je sumornoga i ružnoga života – odveć je slab da bi živio, odveć kukavica da bi umro. Čudno je reći, ali ima ljudi koji uzdižu tu umrtvljujuću metodu centralizirane proizvodnje kao najponosnije postignuće našega doba. Do kraja ne uspijevaju shvatiti da će, ako nastavimo svoju podložnost stroju, naše ropstvo biti potpunije od našeg ropstva u kraljevsko doba. Oni ne žele znati da centralizacija nije samo pogrebno zvono slobodi, nego i zdravlju i ljepoti, umjetnosti i znanosti, jer sve je to nemoguće u mehaničkom ozračju koje otkucava poput sata.

Anarhizam ne može drugo nego odbaciti takvu metodu proizvodnje: njegov je cilj

najslobodniji mogući izraz svih prikrivenih moći pojedinca. Oscar Wilde određuje savršenu ličnost kao "ličnost koja se razvija u savršenim uvjetima, koja nije ranjena, osakaćena ili u opasnosti". Savršena ličnost je, prema tome, moguća jedino u društvu u kojemu je čovjek slobodan izabrati kako će raditi, izabrati uvjete u kojima će raditi i slobodu da radi. To je čovjek kojemu je izraditi stol, sagraditi kuću ili obrađivati zemlju isto što i slikanje za umjetnika i otkriće za znanstvenika – naime, rezultat nadahnuća, ustrajne želje i duboka zanimanja za rad kao stvaralačku silu. Da bi to bio ideal anarhizma, njegovi se gospodarski ugovori moraju sastojati od dobrovoljnih proizvodnih i distribucijskih udruga, koje će se postupno razviti u slobodan komunizam, kao najbolje sredstvo proizvodnje s najmanjim utroškom ljudske snage. Anarhizam tako priznaje i pravo pojedinca, ili nekoliko pojedinaca, da se u svako doba dogovore o drugim oblicima rada, u skladu s njihovim ukusima i željama.

Takvo slobodno iskazivanje ljudske energije moguće je jedino pod uvjetom potpune pojedinačne i društvene slobode, a anarhizam upravlja svoje sile protiv trećeg i najvećeg neprijatelja cjelokupne društvene jednakosti; naime, protiv države, organizirane vlasti ili ustavnoga zakona – područja vladanja ljudima.

Baš kao što je religija sputala ljudski um, ili kao što je vlasništvo, ili monopol nad stvarima, podredilo ili ugušilo ljudske potrebe, tako je država zarobila njegov duh, nalažući svaku fazu vladanja. "Svaka je vlada u biti", kaže Emerson, "tiranija". Nije važno je li riječ o vladi izabranoj božanskim pravom ili većinskim pravilom. U svakom je slučaju njezin cilj potpuno podrediti pojedinca.

Osvrćući se na američku vladu, najveći je američki anarhist, David Thoreau rekao: "Što je vlast drugo do tradicija, premda novijega datuma, koja nastoji sebe neumanjeno prenijeti na potomstvo, ali svakim trenom gubi svoj integritet; ona nema životnost i snagu ijednog živog bića. Zakon nije učinio čovjeka ni truku pravednijim; a oni koju su ga poštovali, bili mu čak skloni, svakodnevnici su posrednici nepravde."

Uistinu, temeljna je odrednica vladavine nepravda. Arogancijom i samodostatnošću kralja, koji je nepogrešiv, vlade naređuju, sude, osuđuju i kažnjavaju i najnevažnije prijestupe, dok se održavaju najvećim prijestupom, uništavanjem pojedinačne slobode. Tako Ouidaova ima pravo kad smatra da "država jedino želi usaditi u svoj puk one osobine kojima se provode njezini zahtjevi i puni njezina blagajna. Njezino je najveće postignuće to što je svela čovječanstvo na to da radi poput satnog mehanizma. U takvu ozračju sve tananije i istančanije slobode, koje zahtijevaju poseban tretman i više prostora, neizbježno presušuju i nestaju. Država zahtijeva porezni aparat koji radi glatko, blagajnu bez manjka, i javnost,

jednoličnu, pokornu, bezbojnu, malodušnu, koja se ponizno kreće poput stada ovaca duž ravne ceste između dvaju zidova”.

Čak bi i stado ovaca odoljelo državnim smicalicama, kad država ne bi rabila pokvarene, tiranijske i tlačiteljske metode za svoju svrhu. Zbog toga Bakunjin odbacuje državu jer za njega je ona istoznačnica za odricanje od slobode kako pojedinca tako i manjina – ona znači uništenje društvenih odnosa, uskratu ili čak potpuno nijekanje samoga života, zbog vlastita uzdizanja. Država je žrtvenik političke slobode i poput vjerskoga žrtvenika, ona služi ljudskoj žrtvi.

Zapravo, teško da postoji suvremeni mislilac koji se ne slaže s time da je vlada, organizirana vlast, ili država potrebna samo za to da bi se održali ili zaštitili vlasništvo i monopol. Samo se u toj ulozi država pokazala učinkovitom.

Čak i George Bernard Shaw, koji se nada čudu od države pod fabijancima, ipak priznaje da “je ona trenutačno golema mašinerija koja služi za potkradanje i porobljavanje siromašnih okrutnom silom”. Ako je tako, teško je razvidjeti zašto mudri uvodničar želi da se država održi i nakon što siromaštvo nestane.

Nažalost, još se mnogi ljudi drže kobnoga uvjerenja da vlast počiva na prirodnim zakonima, da održava društveni poredak i sklad, da umanjuje zločin i da priječi ljenčinu da operuša svoje bližnje. Zbog toga ću preispitati te tvrdnje.

Prirodni je zakon onaj čimbenik u čovjeku koji se učvršćuje slobodno i spontano, bez uporabe izvanjske sile, u skladu sa zahtjevima prirode. Primjerice, potreba za hranom, za spolnim zadovoljenjem, za svjetlom, zrakom i vježbom, prirodni je zakon. Ali da bi se izrazio on ne treba mašineriju vlasti, ne treba toljagu, pušku, lisičine ili zatvor. Pokoravanje takvim zakonima, ako to možemo nazvati pokoravanjem, zahtijeva jedino spontanost i slobodnu priliku. Vlade se ne održavaju takvim skladnim čimbenicima kao što pokazuje strašna vrsta nasilja, sile i prinude što ih sve vlade rabe kako bi preživjele. Prema tome Blackstone ima pravo kad kaže da su “ljudski zakoni nevaljani, jer su suprotni prirodnim zakonima”.

Teško je pripisati vladama bilo kakvu sposobnost da uvode red ili društveni sklad, osim ako nije riječ o uvođenju reda poput onoga u Varšavi nakon pokolja tisuća ljudi. Red koji nastaje upokoravanjem i održava se terorom nije neko sigurno jamstvo; ali ipak je to jedini “red” koji je vlast ikad održala. Istinski društveni sklad prirodno izrasta iz zajedništva interesa. U društvu u kojemu oni koji uvijek rade nikad nemaju ništa, ne postoji zajedništvo interesa; pa

je tako društveni sklad mit. Jedini način na koji organizirana vlast izlazi na kraj s tom teškom situacijom jest da proširi još više povlastice onih koji su već ionako monopolizirali zemlju i da još više porobi izvlaštene mase. Tako je cijeli arsenal vlasti – zakoni, policija, vojska, sudovi, zakonodavna tijela, zatvori – revno uključen u “usklađivanje” najsuprotstavljenijih elemenata u društvu.

Najapsurdnije je opravdanje za vlast i zakon da oni služe kako bi se smanjio zločin. Osim što je država sama najveći zločinac, jer krši pisano i prirodno pravo, krade u obliku poreza, ubija u obliku rata i smrtno kazne, na mrtvoj je točki što se tiče borbe sa zločinom. Posve je zakazala kad je riječ o uništenju ili čak smanjenju strašne pošasti koju je sama stvorila.

Zločin je bezvrijedna, ali pogrešno usmjerena energija. Sve dok se bilo koja današnja institucija, gospodarska, politička, društvena i moralna, udružuje kako bi usmjerila ljudsku energiju u pogrešan smjer; sve dok većina ljudi neumjesno radi ono što mrzi raditi, vodi život koji prezire, zločin će biti neizbježan i svi zakoni propisani odredbama mogu samo povećati, ali nikad ukinuti, zločin. Što društvo, kakvo postoji danas, zna o očaju, siromaštvu, strahotama, strašnoj borbi koju ljudska duša mora proći na svojem putu u zločin i poniženje? Kako onaj koji zna taj strašan proces može ne uvidjeti istinu u ovim Kropotkinovim riječima:

“Oni koji će održavati ravnotežu između prednosti koje su pripisane zakonu i kažnjavanju i ponižavajućeg učinka koji zakon ima na ljudski rod; oni koji će procijeniti bujicu izopačenosti što su je prokazivači izlili u ljudsko društvo, a skloni su joj čak i suci, koje vlasti plaćaju zveketavim novcem, pod izgovorom da pomažu raskrinkati zločin; oni koji zađu među zatvorske zidine i ondje vide što od čovjeka biva kad mu je uskraćena sloboda, kad je podvrgnut skrbi okrutnih čuvara, grubim, okrutnim riječima, tisućama bolnih, probojnih poniženja, složit će se s nama da je cijeli zatvorski i kazneni sustav sramno djelo koje treba dokinuti.”

Da bi zakon trebao zastrašiti lijenoga čovjeka, odveć je besmisleno da bi zaslužilo da se razmotri. Kad bi se društvo moglo osloboditi gubitka i troška koji rasipa na održavanje klase lijenčina i jednako velikog troška na stvari nužne za zaštitu te klase lijenčina, na društvenom bi stolu bilo obilja za sve, pa čak i za pokojega ljenjivca. Osim toga, dobro je uzeti u obzir da je lijenost rezultat ili posebnih povlastica, ili tjelesnih ili mentalnih nakaznosti. Naš trenutačni suludi proizvodni sustav potiče oboje i najviše zapanjuje fenomen da ljudi uopće još žele raditi. Anarhizam nastoji ogoliti rad njegova svojstva koje umrtvljuje, otupljuje, njegova mraka i prisile. On teži učiniti rad užitkom, snagom, podariti mu boju, stvaran sklad, tako da i najsiromašniji čovjek u radu nađe i okrepu i nadu.

Da bi se tako uredio život, vlast mora nestati, zajedno sa svojim nepravednim, proizvoljnim i represivnim mjerama. U najboljem slučaju ona je svima nametnula samo jedan jedini oblik života, bez obzira na pojedinačne i društvene mijene i potrebe. Uništenjem vlasti i propisanih zakona, anarhizam smjera razriješiti samopoštovanje i neovisnost pojedinca svake prisile i svakog napada vlasti. Samo u slobodi može čovjek izrasti do pune zrelosti. Samo će u slobodi naučiti misliti, kretati se i dati najbolje od sebe. Samo će u slobodi shvatiti istinsku silu društvenih spona što povezuju ljude i koje su istinski temelj normalnoga društvenoga života.

Ali što je s ljudskom prirodom? Može li se ona promijeniti? A ako ne može, hoće li izdržati pod anarhizmom?

Jadna ljudska priroda, koji li su strašni zločini počinjeni u tvoje ime! Svaka luda, od kralja do policajca, od blesastog župnika do znanstvenog diletanta bez vizija, uzima sebi za pravo da govori autoritativno o ljudskoj naravi! Što je veći mentalni šarlatan, to više ustrajava na pokvarenosti i slabosti ljudske prirode. A ipak, kako itko može govoriti o njoj danas, kad je svaka duša u zatvoru, kad je svako srce sputano, ranjeno i osakaćeno?

John Burroughs je izjavio da su eksperimentalna proučavanja na životinjama u zarobljeništvu posve beskorisna. Njihov značaj, njihove navike, njihove sklonosti posve se preobražuju kad ih se istrgne s njihova polja ili iz šume. Kad je ljudska priroda zatočena u uskom prostoru, svakodnevno stjerana na pokoravanje, kako možemo govoriti o njezinim potencijalima?

Samo nas sloboda, mogućnost širenja, povoljne prilike i, iznad svega, mir i spokoj, mogu podučiti stvarnim dominantnim čimbenicima ljudske prirode i svim njezinim čudesnim mogućnostima.

Anarhizam se, dakle, stvarno zalaže za oslobođenje ljudskoga uma vlasti religije; za oslobođenje ljudskoga tijela vlasti vlasništva; za oslobođenje od okova i ograničenja vlasti. Anarhizam se zalaže za društveni poredak zasnovan na slobodnom udruživanju pojedinaca kako bi proizvodili stvarno društveno bogatstvo; za poredak koji će jamčiti svakom ljudskom biću slobodan pristup zemlji i puno uživanje u životnim potrebštinama, prema individualnim željama, ukusima i sklonostima.

Nije to kakva divlja mašta ili skretanje s uma. To je zaključak do kojega su došli mnogi mudri muškarci i žene diljem svijeta; zaključak koji je rezultat temeljitog i pomnog promatranja

sklonosti modernoga društva: pojedinačne slobode i ekonomske jednakosti, blizanačkih sila iz kojih će se roditi ono najbolje i najistinskije u čovjeku.

A sad o metodama. Anarhizam nije, kako bi neki mogli pretpostaviti, teorija o budućnosti koja se treba ostvariti božanskim nadahnućem. Ona je živi duh našega svakodnevnog života, što stalno stvara nove uvjete. Zbog toga anarhističke metode ne uključuju kakav čvrsti program koji bi se morao provesti pod svakim okolnostima. Metode moraju izrastati iz ekonomskih potreba svakoga mjesta i svakog podneblja, iz intelektualnih potreba pojedinca te potreba njegove čudi. Spokojni, smireni Tolstojev značaj trebat će drugačije metode za društvenu rekonstrukciju od žestoke, iznimne osobnosti Mihaila Bakunjinca ili Petra Kropotkina. Isto tako treba biti jasno da će ekonomske i političke potrebe u Rusiji diktirati drastičnije mjere nego u Engleskoj ili u Americi. Anarhizam se ne zalaže za vojni dril i uniformnost; ali se, ipak, zalaže za duh pobune, u bilo kojem obliku, protiv svega što priječi ljudski razvoj. Svi se anarhisti slažu u tome, kao što se slažu i u tome da se treba opirati političkoj mašineriji kao načinu na koji bi se provela velika društvena promjena.

“Svako je glasanje”, kaže Thoreau, “neka vrsta igre, poput kockica, ili trik-traka, poigravanja pravim i pogrešnim; obveza glasanja nikad ne nadrasta obvezu korisnosti. Čak ni kad je riječ o glasanju za ispravnu stvar. Mudar čovjek neće prepustiti pravo na milost i nemilost slučaju, niti će željeti da ono prevlada putem moći većine”. Temeljito istraživanje političke mašinerije i njezinih ostvarenja potvrdit će Thoreauovu logiku.

Što nam povijest parlamentarizma pokazuje? Ništa drugo do neuspjeh i poraz, čak ni jednu jedinu reformu koja bi smanjila ekonomski i društveni pritisak na ljude. Zakoni su izglasani i donesene zakonske odredbe kojima bi se trebalo provesti poboljšanje i zaštita uvjeta rada. A opet, prošle se godine pokazalo da su se u Illinoisu, koji ima najstrože zakone za zaštitu rudnika, dogodile najveće rudarske nesreće. U Sjedinjenim je Državama, gdje je zakonom zabranjen dječji rad, izrabljivanje djece doseglo vrhunac, i premda u nas radnici imaju mogućnost punog političkog djelovanja, kapitalizam je dosegao najbesramniju točku.

Čak i kad radnici mogu imati svoje zastupnike, koje naši dobri socijalistički političari glasno zahtijevaju, kakve su šanse da će oni biti iskreni i dobrih namjera? Čovjek mora imati na umu cijeli politički proces da bi shvatio da je put dobrih namjera pun zamki: političkih smicalica, intriga, dodvoravanja, laži, prevara; zapravo, smicalica svake vrste, s pomoću kojih politički aspirant može polučiti uspjeh. Tome se može pridodati malodušnost značaja i uvjerenja, sve dok ne ostane ništa što bi moglo natjerati čovjeka da se ičemu nada od takva ljudskog rasapa. Uvijek su iznova ljudi bili dovoljno glupi da povjeruju ambicioznim

političarima i podupru ih svojim posljednjim novčićem, da bi onda otkrili kako su ih ovi izdali i prevarili.

Moglo bi se ustvrditi da ljude s integritetom neće pokvariti politički mlin. Možda i neće; ali takvi će ljudi biti posve bespomoćni da iskažu i najmanji utjecaj u ime rada, kao što se već u nebrojenim slučajevima i pokazalo. Država je ekonomski gospodar nad svojim slugama. Dobri će ljudi, ako takvih ima, ili ostati vjerni svojem političkom uvjerenju i izgubiti ekonomsku potporu, ili će se prikloniti svojem ekonomskom gospodaru i biti posve nesposobni učiniti i najmanje dobro. Politička arena čovjeku ne ostavlja izbora, mora biti ili glupan ili hulja.

Političko praznovjerje još vlada srcem i umom mase, ali istinski zaljubljenici u slobodu s njim više neće morati imati posla. Umjesto toga, oni vjeruju zajedno sa Stirnerom da čovjek ima onoliko slobode koliko je voljan uzeti je. Anarhizam se dakle zalaže za izravnu akciju, otvoreni prkos i otpor svim zakonima i ograničenjima, ekonomskim, društvenim i moralnim. Ali prkos i otpor su nezakoniti. U tome je čovjekov spas. Sve što je nezakonito zahtijeva integritet, oslanjanje na vlastite snage i hrabrost. Ukratko, traži slobodan, neovisan duh, "ljude koji su ljudi i koji imaju kičmu koju ne možete samo tako rukom savijati".

Sâmo opće pravo glasa duguje svoje postojanje izravnoj akciji. Da nije bilo pobunjeničkoga duha, prkosa američkih revolucionarnih otaca, njihovo bi potomstvo i dalje nosilo kraljevsko odijelo. Da nije bilo izravne akcije Johna Browna i njegovih drugova, Amerika bi i dalje trgovala crnim robljem. Istina, trgovina bijelim robljem i dalje se nastavlja; ali i to će nestati izravnom akcijom. Sindikalni sustav, ekonomska arena modernoga gladijatora, duguju svoje postojanje izravnoj akciji. Još su nedavno zakon i vlast pokušali skršiti sindikalni pokret i osuditi borbe za ljudska prava na zatvor kao zavjerenike. Da su se za svoj cilj borili molitvama, plediranjem i kompromisima, sindikati bi danas bili zanemariva brojka. U Francuskoj, Španjolskoj, u Italiji, Rusiji, pa čak i u Engleskoj (svjedoci smo uspona engleskih radničkih sindikata), izravna, revolucionarna, ekonomska akcija postala je tako snažna sila u bitci za industrijsku slobodu da je natjerala svijet da shvati silnu važnost radničke moći. Nedavno su u Americi ismijali opći štrajk, najviši izraz ekonomske svijesti u radnika. Danas svaki veliki štrajk mora, kako bi pobijedio, shvatiti važnost solidarnog općeg prosvjeda.

Izravna je akcija, budući da se pokazala djelotvornom kad je riječ o ekonomskim problemima, podjednako važna i za pojedinca. Stotine sila poseže za njegovim bićem i samo će ga trajni otpor tim silama konačno osloboditi. Izravna akcija protiv vlasti u poslu, izravna akcija protiv vlasti zakona, izravna akcija protiv napadačke, nametljive vlasti našeg

moralnoga zakona, logična je, dosljedna anarhistička metoda.

Neće li to voditi u revoluciju? Doista, hoće. Ni jedna se stvarna društvena promjena nije provela bez revolucije. Ljudi ili ne znaju svoju povijest, ili nisu naučili da revolucija nije ništa drugo no misao provedena u djelo.

Anarhizam, veliki misaoni poticaj, danas prožima svaku fazu ljudskih nastojanja. Znanost, umjetnost, književnost, drama, naponi za poboljšanje gospodarskoga stanja, zapravo svako pojedinačno i društveno protivljenje postojećem neredu stvari, osvjetljeno je duhovnim svjetlom anarhizma. Anarhizam je filozofija suverenosti pojedinca. On je teorija o društvenom skladu. On je velika, uzburkana, živa istina koja rekonstruira svijet i koja će najaviti zoru.

MANJINE PROTIV VEĆINA

Ako bih morala sažeto reći što je obilježje našega doba, onda bih rekla da je to kvantiteta. Mnoštvo, masovni duh, posvuda prevladava i uništava kvalitetu. Cijeli naš život – proizvodnja, politika, naobrazba – počiva na količini, na brojkama. Radnik, koji se nekoć ponosio temeljitošću i kakvoćom svojega rada, zamijenjen je glupim, nekompetentnim automatima, koji proizvode goleme količine stvari, po sebi bezvrijednih i općenito pogubnih po ostatak čovječanstva. Tako je količina, umjesto da je povećala životnu udobnost i mir, samo uvećala ljudski teret.

U politici se ne računa ništa drugo nego količina. Razmjerno pak njezinu porastu, prevlast brojki posve je izbrisala načela, ideale, pravdu i poštenje. U borbi za premoć razne političke stranke nadmašuju jedne druge lukavštinama, varanjem, prepredenošću i sumnjivim makinacijama, uvjereni da će onoga tko pobjedi većina slaviti kao pobjednika. Jedini je bog – uspjeh. Nevažno je pod koju cijenu, pod koju strašnu cijenu po čovjekov značaj. Ne moramo daleko posegnuti u potrazi za dokazom koji će potvrditi tu tužnu činjenicu.

Nikad prije nije pokvarenost, trulost naše vlasti bila tako izražena; nikad prije nisu američki građani bili tako suočeni s judinskom naravi politike, koja je godinama tvrdila da je onkraj svakog prigovora, glavno uporište naših institucija, stvarni zaštitnik građanskih prava i sloboda.

No kad su njezina zla postala tako besramna da ih čak i slijepi mogu vidjeti, morala je okupiti svoje miljenike i time osigurati svoju nadmoć. Tako su same žrtve, prevarene, izdane, zlostavljane stotinu puta, odlučile stati na stranu pobjednika, a ne protiv njega. Nekolicina zbunjenih postavila je pitanje kako je većina mogla izdati tradicije američke slobode? Gdje je nestala njezina moć prosudbe, rasuđivanja? Stvar je upravo u tome, većina ne može rasuđivati; ona nema moći prosudbe. Budući da joj manjka izvornost i moralna hrabrost, većina uvijek svoju sudbinu predaje u ruke drugih. Nesposobna preuzeti odgovornost, ona slijedi svoje vođe čak i u propast. Dr. Stockman imao je pravo: "Najopasniji su neprijatelji istine i pravde među nama kompaktne većine, prokleta kompaktna većina." Bez ambicija i inicijative, kompaktna masa ništa ne mrzi tako kao inovaciju. Uvijek se opirala inovatorima, uvijek je proklinjala i proganjala pionire nove istine.

Često je ponavljani slogan našega doba, među svim političarima, pa tako i socijalistima, da

je naše doba doba individualizma, doba manjine. Samo oni koji ne zadiru ispod površine mogli bi podržavati to gledište. Nije li nekolicina akumulirala svjetsko bogatstvo u svojim rukama? Nisu li oni gospodari, apsolutni kraljevi situacije? A njihov uspjeh ne duguje individualizmu, nego inerciji, kukavičluku, potpunoj pokornosti mase. Masa i ne želi drugo nego da se njome vlada, da bude vođena, prisiljavana. A što se tiče individualizma, nikad u ljudskoj povijesti nije imao manje šanse da se izrazi, manje prilike da se potvrdi na normalan, zdrav način.

Pojedinačnog odgojitelja, prožetog iskrenošću namjere, umjetnika ili pisaca izvornih zamisli, neovisnoga znanstvenika ili istraživača, beskompromisne pionire društvene promjene, svakodnevno pribijaju uza zid oni ljudi čija je naobrazba i stvaralačka sposobnost onemoćala s vremenom.

Nigdje više ne toleriraju pedagoge poput jednoga Ferrera, dok su dijetetičari prežvakane hrane, poput profesora Eliota i Butlera, uspješni ovjekovječitelji doba nepostojećih, automata. U književnome i dramskome svijetu, Humphrey Wards i Clyde Fitches idoli su mase, dok ih samo nekoliko zna ili cijeni ljepotu i duh Emersona, Thoreaua, Whitmana; Ibsena, Hauptmanna, Butlera Yeatsa ili Stephena Phillipsa. Oni su poput usamljenih zvijezda, daleko iznad obzora mnoštva.

Nakladnici, kazališni menadžeri i kritičari ne pitaju za kvalitetu urođenu stvaralačku umjetnosti, nego hoće li ona donijeti dobru zaradu, hoće li se svidjeti ukusu puka? A taj je ukus poput deponija; uživa u svemu što ne traži umno prežvakavanje. Kao rezultat toga, osrednjost, ono obično, svakidašnje, predstavlja glavni književni izraz.

Trebam li reći da smo u likovnoj umjetnosti suočeni s istim tužnim činjenicama? Dovoljno je pregledati naše parkove i državne ceste da biste shvatili užas i vulgarnost umjetničke izrade. Samo ukus većine može podnijeti takvo nasilje nad umjetnošću. Lažni u svojoj zamisli, barbarski u izvedbi, kipovi koji preplavljaju američke gradove imaju veze s umjetnošću koliko i totem s Michelangelom. Ali to je jedina umjetnost koja ima uspjeha. Stvarni umjetnički duh, koji se neće obazirati na prihvaćena poimanja, koji iskazuje izvornost i nastoji biti vjeran životu, živi povučeno i prezreno. Njegovo će djelo možda jednog dana postati modno ludilo među svjetinom, ali tek kad mu se krv iscrpi; tek kad nestane lučonoša i kad gomila ljudi bez ideala i vizije ne skonča s naslijeđem majstora.

Kažu da današnji umjetnik ne može stvarati jer je poput Prometeja vezan za stijenu ekonomske nužde. No, to vrijedi za umjetnost u svakom dobu. Michelangelo je ovisio o

svojem meceni, ništa manje od kipara ili slikara danas, osim što su poznavaooci umjetnosti toga doba bili daleko od mahnite gomile. Osjećali su se počašćeno jer im je bilo dopušteno uživati u umjetničkom djelu u samom umjetnikovu svetištu.

Zaštitnik umjetnosti u naše doba zna samo za jedno mjerilo, jednu vrijednost – dolar. Njega ne zanima kvaliteta nekog velikoga djela, nego količina dolara koju njegova kupnja navještava. Tako financijer Mirbeauove drame *Les Affaires sont les Affaires* (Poslovi su poslovi) pokazuje na neku nejasnu slikariju u boji i kaže: "Vidiš kako je to veliko; koštalo me pedeset tisuća franaka." Baš kao i naši skorojevići. Basnoslovne brojke kojima su plaćena njihova velika umjetnička otkrića moraju nadoknaditi njihov jadan ukus.

Najneoprostiviji je grijeh u društvu neovisnost mišljenja. Da je ona tako strašno očita u zemlji čiji je simbol demokracija, vrlo mnogo govori o važnosti goleme moći većine.

Wendell Philipps je prije pedeset godina rekao: "U našoj zemlji potpune demokratske jednakosti, javno mnijenje nije samo svemoćno, nego i sveprisutno. Nema bijega iz njegove tiranije, nema skrovišta od njegove ruke, a rezultat je to da ako uzmete u ruke fenjer i potražite među stotinama ljudi, nećete naći ni jednog jedinoga Amerikanca koji se nije zanosio ili se na zanosu time da će ili nešto izgubiti ili dobiti u svojoj ambiciji, u svojem društvenome životu, ili poslu, od dobrog mišljenja i glasova onih oko njega. A posljedica je to da smo, umjesto da smo masa pojedinaca, da svatko od nas neustrašivo izlaze svoje uvjerenje, u usporedbi s drugim nacijama masa kukavica. Više od ijednog drugog naroda mi se bojimo jedni drugih." Očito je da nismo otišli dalje od stanja s kojim se suočio Wendell Phillips.

Danas je, kao i tada, javno mnijenje sveprisutni tiranin; danas, kao i tada, većina predstavlja masu kukavica, voljnih prihvatiti onoga tko je zrcalo njihova siromaštva duha i uma. To vrijedi za besprimjeren uspon čovjeka poput Roosevelta. On utjelovljuje upravo najgori element psihologije gomile. Kao političar, on zna da većina malo mari za ideale ili integritet. Ona traži razmetanje. Nije važno je li riječ o izložbi pasa, profesionalnom boks-meču, linčovanju "crnčuge", potjeri na kakva sitnog prijestupnika, vjenčanju neke nasljednice ili akrobatskim ekshibicijama bivšega predsjednika. Što su strašnije akrobacije, to masa više uživa. Tako Roosevelt, čovjek jasnih ideala i vulgarne duše, nastavlja biti čovjek dana.

S druge strane, one koji strše visoko iznad takvih političkih pigmeja, ljude rafinirana ukusa, kulturne, sposobne ljude, izvrgavaju ruglu i tjeraju ih na šutnju poput mekušaca. Apsurdno je tvrditi da je naše doba, doba individualizma. Naše je doba samo oštrije ponovilo povijesni

fenomen: svaki napor u ime napretka, u ime prosvijećenosti, znanosti, u ime vjerskih, političkih i ekonomskih sloboda, izvire iz manjine, a ne iz mase. Danas, kao i uvijek, manjinu se pogrešno razumije, manjinu se progoni, zatvara, muči i ubija.

Načelo bratstva koje je obrazložio agitator iz Nazareta, sačuvalo je zametak života, istine i pravde, sve dok je bilo svjetionik nekolicine. Onog trenutka kad ga je preuzela većina, to je veliko načelo postalo lozinka i glasnik krvi i ognja, šireći patnju i propast. Napad na svemoć Rima, što su ga vodili kolosalni likovi Husa, Calvina i Luthera, bio je poput izlaska sunca u tmini noći. Ali onog trenutka kad su Luther i Calvin postali političari i počeli opsluživati male vlastodršce, plemstvo i duh gomile, ugrozili su velike mogućnosti reformacije. Uspjeli su i osvojili većinu, ali ta se većina nije pokazala ništa manje okrutna i žedna krvi u progonu misli i razuma od katoličkoga čudovišta. Jao hereticima, jao manjini, tko se ne bi poklono tom mišljenju. Nakon beskrajne gorljivosti, trpnje i žrtve, ljudski je um barem oslobođen vjerskoga fantoma; manjina je krenula u potragu za novim pobjedama a većina zaostaje iza nje, hendikepirana istinom koja je s vremenom izrasla u laž.

Politički bi ljudski soj još bio u potpunom ropstvu, da nije bilo ljudi poput Johna Balla, Wata Tylera, Tella, bezbrojnih pojedinačnih divova koji su se pedalj po pedalj borili s moći kraljeva i tirana. Da nije bilo pojedinačnih pionira, svijet nikad ne bi do samih njegovih korijena prodrmao taj strašni val, francuska revolucija. Velikim su događajima obično prethodile očito male stvari. Tako je rječitost i vatrenost Camillea Desmoulinsa bila poput jerihonske trube i izbrisala sa zemlje simbol mučenja, zlostavljanja, užasa – Bastilleu.

Uvijek, u svako doba, samo su neki bili stjegonoše velike ideje, oslobođenja. A ne masa, čija ju je olovna težina priječila da se kreće. Da je to istina, najsnažnije se pokazalo u Rusiji. Već je tisuće života proždri taj krvavi režim, ali čudovište na prijestolju još nije zadovoljno. Kako je takvo što moguće kad ideje, kultura, književnost, kad najdublje i najfinije emocije stenju pod željeznim jarmom? Većina, ta kompaktna, nepokretna, troma masa, ruski seljaci, nakon stoljeća borbe, žrtve, neizrecive bijede, i dalje vjeruje da uže koje guši "čovjeka bijelih ruku"(7) donosi sreću.

U američkoj borbi za slobodu, većina nije bila ništa manje kamen spoticanja. Sve do danas, ideje Jeffersona, Patricka Henryja, Thomasa Painea, zaniijekalo je i prodalo njihovo potomstvo. Masa ne želi ni jednoga od njih. Zaboravili su veličinu i hrabrost Lincolna oni koji su činili pozadinu za panoramu toga doba. Prave je svece zaštitnike crnaca predstavljala šačica boraca u Bostonu, Lloyd Garrison, Wendell Phillips, Thoreau, Margaret Fuller i Theodore Parker, čija je velika hrabrost i upornost kulminirala u tmurnome divu Johnu

Brownu. Njihova neumorna gorljivost, njihova rječitost i ustrajnost potkopale su čvrsti stisak gospodara s Juga. Lincoln i njegovi miljenici počeli su ih slijediti tek kad je abolicija postala praktična stvar, kad su je kao takvu svi prepoznali.

Prije otprilike pedeset godina, meteorska ideja pojavila se na svjetskom obzoru, ideja tako dalekometna, tako revolucionarna, tako sveobuhvatna, da je posvuda posijala strah u srcima tirana. S druge strane, ta je ideja bila glasnik sreće, veselja, nade milijuna. Pioniri su znali koje su im prepreke na putu, znali su tko im je protivnik, znali su za progone, teškoće na koje će naići, ali ponosni i bez straha počeli su svoj marš, uvijek prema naprijed. Danas je ta ideja postala popularni slogan. Danas je gotovo svatko socijalist; bogataš, kao i siromašna žrtva; oslonci zakona i vlasti, kao i nesretni prijestupnici; slobodni mislioci, kao i ovjekovječitelji vjerskih laži; moderna dama kao i djevojka u haljini kroja muške košulje. Zašto ne? Danas, kad je istina od prije pedeset godina postala laž, danas kad joj je oduzeta sva njezina mladenačka maštovitost, i kad joj je ukradena hrabrost, snaga, revolucionarni ideal – zašto ne? Danas kad više nije lijepa vizija, nego “praktična, upotrebiva shema”, što počiva na volji većine, zašto ne? Političko lukavstvo uvijek kuje većinu u zvijezde: sirota većina, oskvrnuta, zlostavljana, divovska većina, kad bi nas samo slijedila.

Tko tu litaniju nije već čuo? Tko ne zna taj uvijek isti refren sviju političara? To da masa krvvari, da je pokradena i izrabljena, to znam ja kao i naši mamci na glasove. Ali ja inzistiram na tome da nije šačica parazita, nego sama masa odgovorna za takvo strašno stanje stvari. Ona se lijepi za svoje gospodare, voli bič, prva će povikati “Razapni!” onog trenutka kad se podigne prosvjedni glas protiv svetosti kapitalističke vlasti ili neke druge oronule institucije. A opet, koliko bi dugo opstali vlast i privatno vlasništvo, da nije bilo mase voljne da postanu vojnici, policajci, tamničari i krvnici. Socijalistički demagozi znaju to dobro kao i ja, ali oni održavaju mit uz pomoć većine, jer njihova je shema života ovjekovječiti moć. A kako bi se moć ostvarila ako ne brojkama? Da, vlast, prisila i ovisnost počivaju na masi, ali nikad i sloboda ili slobodni razvoj pojedinca, nikad rođenje slobodnoga društva.

Ne odričem se većine kao stvaralačke sile zauvijek zato što ne suosjećam s potlačenima, izvlaštenima na zemlji; zato što ne bih znala kakav sramotan, strašan, ponižavajući život ljudi vode. A, ne, ne! Nego zato što predobro znam da ona kao kompaktna masa nikad nije stala uz pravdu i jednakost. Ona je potisnula ljudski glas, podredila ljudski duh, okovala ljudsko tijelo. Kao masi uvijek joj je bio cilj učiniti život uniformnim, sivim i monotonim poput pustinje. Kao masa uvijek će biti razarač individualnosti, slobodne inicijative, originalnosti. Zbog toga vjerujem zajedno s Emersonom da su “mase sirove, kljaste,

pogubne u svojim zahtjevima i utjecaju, te im ne treba laskati, nego ih treba podučiti. Želim da im se ne čine ustupci, nego da ih se obučava, podijeli ih se i razbije, te iz njih izvuče pojedince. Mase! Velika su nesreća mase. Ne želim uopće mase, nego samo časne muškarce, samo ljupke, slatke, izobražene žene”.

Drugim riječima, živa, životodajna istina društvenoga i ekonomskoga blagostanja postat će stvarnost samo gorljivošću, hrabrošću, beskompromisnom odlučnošću inteligentnih manjina, a ne putem mase.

PSIHOLOGIJA POLITIČKOG NASILJA

Analizirati psihologiju političkoga nasilja nije samo krajnje teško, nego i vrlo opasno. Ako netko za takve čine pokaže razumijevanje, odmah ga optuže da ih veliča. Ako, pak, s druge strane izrazi ljudsku sućut za Attentätera(8), izlaže se opasnosti da ga smatraju mogućim sukrivcem. A ipak nas samo mudrost i sućut mogu približiti izvoru ljudske patnje i naučiti nas konačnom izlazu iz nje.

Primitivan čovjek, neupućen u prirodne sile, strahuje od njihova približavanja, krije se od opasnosti kojima prijete. Kad je čovjek naučio razumjeti prirodne pojave, shvatio je da one, premda mogu uništiti život i uzrokovati velike gubitke, donose i olakšanje. Ozbiljnome proučavatelju mora biti jasno da su akumulirane snage u našem društvenom i gospodarskom životu, koje kulminiraju u političkom činu nasilja, slične strahu od atmosfere koji se očituje za oluje i sijevanja.

Da bi potpuno procijenio istinu toga gledišta, čovjek mora intenzivno osjetiti nedostojnost naših društvenih nepravdi; čovjekovo biće mora sâm pulsirati bolom, tugom, očajem što ga milijuni ljudi svakodnevno moraju podnijeti. Doista, ako ne postanemo dio čovječanstva, ne možemo čak ni nejasno razumjeti ispravnu ogorčenost što se nakupila u ljudskoj duši, vatrenu, uzburkanu strast koja oluju čini neizbježnom.

Neuka masa gleda na čovjeka koji nasilno prosvjeduje protiv naših društvenih i ekonomskih nepravdi kao na podivljalu zvijer, okrutno, bezdušno čudovište, koje uživa uništavati život i kupati se u krvi; ili, u najboljem slučaju, kao na neodgovornoga umobolnika. A opet ništa nije dalje od istine. Zapravo se oni koji su proučavali značaj i osobnost tih ljudi, ili su dospjeli s njima u bliži dodir, slažu da ih upravo njihova iznimna osjetljivost na zlo i nepravdu što ih okružuje sili da plate danak našim društvenim zločinima. Najpoznatiji su im pisci i pjesnici, raspravljajući o psihologiji političkih grešnika, odali najveću počast. Može li itko pomisliti da su ti ljudi savjetovali nasilje ili čak odobravali nasilne čine? Posve sigurno, ne. Njihovo je stajalište, stajalište društvenoga istraživača, čovjeka koji zna da se iza svakog nasilnoga čina krije životni razlog.

Björnsterne Björnson, u drugom dijelu svoje knjige, *Onkraj ljudske moći*, ističe činjenicu da među anarhistima moramo potražiti moderne mučenike koji krvlju plaćaju svoju vjeru, i koji smrt pozdravljaju smiješkom, jer vjeruju, iskreno poput Krista, da će njihovo mučeništvo

iskupiti ljudski rod.

François Coppé, francuski romanopisac, ovako se izražava o psihologiji Attentätera:

“Čitanje pojedinosti o Vaillantovu pogubljenju navelo me na razmišljanje. Zamislio sam ga kako nadima svoja prsa pod užetima, korača čvrstim korakom, jača svoju volju, koncentrira svu svoju energiju, i, očiju uprtih u nož, napokon zavitla na društvo svoj krik prokletstva. I, u inat meni, odjednom se preda mnom pojavljuje drugi prizor. Vidim skupinu muškaraca i žena, koji se zbijaju jedni uz druge sred pravokutne cirkuske arene, pod upiljenim pogledom tisuća očiju, dok se sa svih stepenica golemog amfiteatra u zrak podiže strašan krik, Ad leones!, a ispod se otvaraju kavezi sa zvijerima.

Nisam vjerovao da će do pogubljenja doći. U prvome redu, ni jedna žrtva nije pala, a i već je odavno običaj da se neuspjao zločin ne kazni najstrožom kaznom. Osim toga, taj zločin, ma kako strašan u svojoj namjeri, nije bio počinjen iz koristoljublja, nego je bio plod apstraktne ideje. Prošlost toga čovjeka, njegovo zapušteno djetinjstvo, težak život, također su govorili u njegovu korist. U njegovo su se ime podignuli plemeniti glasovi u neovisnome tisku, vrlo glasno i rječito. ‘Knjiške misli’, rekoše neki, s ne malo prezira. Baš je naprotiv, čast za umjetnike i misaone ljude što su još jedanput izrazili svoje gađenje nad stratištem.”

I Zola, u *Germinalu* i u *Parizu*, opisuje nježnost i dobrotu, duboku sućut za ljudsku patnju tih ljudi koji završavaju poglavlje svojih života nasilnim činom protiv našega sistema.

Na kraju, ali ne manje važno, čovjek koji je vjerojatno bolje nego itko drugi razumio psihologiju Attentätera, jest M. Hamon, autor sjajnog djela *Une Psychologie du Militaire Professionnel* (Psihologija profesionalne vojske), i došao je do ovih važnih zaključaka:

“Pozitivna metoda koju je potvrdila racionalna metoda omogućava nam da uspostavimo idealan tip anarhista, čiji je mentalitet skup zajedničkih psihičkih značajki. Svaki anarhist ima dovoljno velik udio u tom idealnom tipu da ga je moguće razlikovati od drugih ljudi. Tipični bi se anarhist, dakle, mogao ovako definirati: čovjek zamjetljiv po duhu pobune u jednom ili u više njegovih oblika – oporbenosti, propitivanju, kritici, inovaciji – obdaren snažnom ljubavi za slobodu, egoističnu ili individualističku, i opsjednut velikom znatiželjom, iskrenom željom da zna. Te su crte dopunjene moralnom osjetljivošću, dubokim osjećajem za pravdu i prožete su misionarskim žarom.”

Tim se navedenim značajkama mora, kaže Alvin F. Sanborn, dodati ove čestite osobine: rijetku ljubav prema životinjama, što nadilazi ljubaznost u svim običnim životnim odnosima,

iznimnu razboritost u ponašanju, umjerenost i točnost, ozbiljnost, čak i u životu, i neusporedivu hrabrost.(9)

“Očevidno je da čovjek s ulice, čini se, uvijek zaboravlja, kad napada anarhiste, ili koju god već stranku koja je slučajno njegova bete noire toga trenutka, razlog upravo počinjenoga nasilja. Neosporna je činjenica da je nasilje koje završi ubojstvom, od pamtivijeka, bilo odgovor izrabljivanih i očajničkih klasa, i izrabljivanih i očajnih pojedinaca, na zla koja su im počinili njihovi bližnji, zla koja su za njih postala nepodnošljiva. Takvi su činovi nasilan odgovor na nasilje, bilo agresivno bilo represivno nasilje; oni su posljednja očajnička borba zlostavljane i ogorčene ljudske naravi za životni prostor. A njihov uzrok nije u nekom posebnom uvjerenju, nego u dubinama te ljudske naravi. Cijeli je put povijesti, političke i društvene, posut dokazima te činjenice. Prosljedimo dalje, i uzmimo tri najočitija primjera političkih stranaka koje su bile natjerane na nasilje tijekom posljednjih pedeset godina: “Mlada Italija” (Mazzinijevi sljedbenici) u Italiji, fenijanci u Irskoj i teroristi u Rusiji. Jesu li ti ljudi bili anarhisti? Ne. Jesu li oni imali ista politička mišljenja? Ne. Mazzinijevi su sljedbenici bili republikanci, fenijanci politički separatisti, a Rusi su bili socijaldemokrati ili konstitucionalisti. Ali sve su ih očajničke okolnosti vodile u taj strašan oblik pobune. A kad sa stranaka prijeđemo na pojedince koji su slično postupili, zaprepašćuje nas broj ljudskih bića koje je čisti očaj natjerao na ponašanje koje se očito silno protivi njihovim društvenim nagonima.

Danas, kad je anarhizam postao živa sila društva, takva djela su počinili ponekad anarhisti, baš kao i drugi. Jer još ni jednu novu vjeru, čak i u svojoj biti najmirotvorniju i najhumaniju nije ljudski um prihvatio, a da nije u svojem prvom koraku na zemlju donijela mač, a ne mir; i to ne zbog nečega nasilnoga ili protudruštvenoga u samome nauku; jednostavno zbog previranja što ga svaka nova i kreativna ideja pobuđuje u ljudskome umu, bilo da je prihvaćaju ili odbijaju. A poimanje anarhizma koje, s jedne strane, ugrožava svaki utvrđeni interes, a s druge, nudi viziju slobodnoga i dostojanstvenoga života koji se može ostvariti borbom protiv postojećih zala, sigurno će podignuti na noge najokrutniju oporbu i dovesti cijelu represivnu silu drevnoga zla u nasilni dodir s divljim izljevima nove nade.

U bijednim uvjetima života, svaka vizija o mogućnosti boljih stvari čini trenutačnu bijedu podnošljivijom, i potiče one koji pate na najenergičniju borbu da poboljšaju svoj usud, a ako ta borba rezultira tek još većom bijedom, ishod je čisti očaj. U našem današnjem društvu, primjerice, izrabljivani najamni radnik, koji nazire što bi rad i život mogli i trebali biti, nalazi tegobnu rutinu i nečistoću svojega postojanja gotovo nepodnošljivima; a čak i kad je odlučan

i hrabar da nastavi svoj stalni posao što bolje može, te čeka da nove ideje prožmu toliko društvo da utru put boljim vremenima, puka ga činjenica da ima takve ideje i da ih pokušava širiti, dovodi u poteškoće s njegovim poslodavcima. Koliko je tisuća socijalista, a ponajviše anarhista, izgubilo posao pa čak i šansu da rade, samo zbog svojega mišljenja. Samo se osobito nadaren majstor, ako je revni propagandist, može nadati da trajno zadrži posao. I što se događa čovjeku kad aktivno radi na novim idejama, i pred očima ima viziju nove nade kako sviće za izmučene i kinjene ljude, te zna da njegovu patnju i patnju njegovih bližnjih što je trpe u bijedi nije uzrokovala okrutnost sudbine, nego nepravda drugih ljudskih bića – što se događa takvom čovjeku kad vidi kako oni koji su mu dragi gladuju, kad on sam gladije? Neke će čudi u takvom jadnom stanju, a posebice oni koji su iznimno društveni ili osjetljivi, postati nasilni pa će čak osjećati da je njihovo nasilje društveno, a ne protudruštveno, da dok štrajkaju, kad i kako mogu, ne štrajkaju zbog sebe, nego zbog ljudske naravi, zlostavljane i porobljene u njihovim osobama i u osobama njihovih supatnika. A trebamo li mi, koji sami nismo u takvoj strašnoj nevolji, stajati po strani i hladno osuđivati te uboge žrtve Furija i Parki? Trebamo li ozloglasiti kao nitkove ta ljudska bića koja djeluju junačkom samopredanošću, žrtvuju svoje živote iz protesta, dok bi manje društvene i manje energične naravi ponizno prihvatile nepravdu i zlo te ponizno puzale kukavno im se pokorivši? Trebamo li se pridružiti neupućenom i okrutnom poviku koji stigmatizira takve ljude kao čudovišta pokvarenosti što bezrazložno bjesne u skladnom i nevino spokojnom društvu? Ne! Mi mrzimo ubojicu mržnjom koja bi se mogla učiniti apsurdno pretjeranom braniteljima masakra u Matabeli, bešćutnim pristašama vješanja i bombaških napada, ali mi odbacujemo u takvim slučajevima ubojstava, ili pokušajima ubojstva, kao što su ta o kojima govorimo, biti krivi za okrutnu nepravdu da se odgovornost za ta djela prebacuje samo na počinitelja. Krivnja za ta ubojstva leži u svakom muškarcu i ženi koji su, namjerno ili hladnom ravnodušnošću, pomogli da se održi takvo socijalno stanje koje ljude dovodi do očaja. Čovjek koji ulaže cijeli svoj život u pokušaj, pod cijenu vlastita života, da prosvjeduje protiv nepravdi svojih bližnjih, svetac je u usporedbi s aktivnim i pasivnim braniteljima okrutnosti i nepravde, čak i ako njegov prosvjed uništava osim njegova i druge živote. Neka onaj koji je bez grijeha u društvu baci prvi kamen na takvoga čovjeka.”(10)

Nimalo ne iznenađuje da se svaki čin političkoga nasilja danas može pripisati anarhistima. Ipak, gotovo je svakome tko je iole upoznat s anarhističkim pokretom poznata činjenica da je brojna takva djela, zbog kojih anarhisti moraju trpiti, ili pokrenuo kapitalistički tisak ili ih je potaknula, ako ne i izravno počinila, policija.

Godinama su se nasilna djela počinjala u Španjolskoj, za koja su snosili odgovornost

anarhisti, progonjeni poput divljih zvijeri i bacani u zatvor. Poslije su otkrili da počinitelji tih djela nisu bili anarhisti nego članovi policije. Taj je skandal postao tako raširen da su konzervativne španjolske novine tražile da se vođa družbe, Juan Rull, zatvori i kazni, koji je na kraju i bio osuđen na smrt i pogubljen. Senzacionalni je dokaz iznesen na svjetlo dana tijekom suđenja, kad je policijski inspektor Momento natjeran da posve oslobodi anarhiste bilo kakve povezanosti s djelima počinjenima tijekom toga razdoblja. To je rezultiralo otpuštanjem mnogih policijskih zaposlenika, a među njima i inspektora Tressolsa, koji je, iz osвете, otkrio činjenicu da su iza policijske grupe bacača bombi stajali viši policijski dužnosnici, koji su ih osiguravali novčano i štitili ih.

Jedan je to od mnogih očitih primjera kako su se proizvodile zavjere protiv anarhista.

Da se američka policija može kleti istom lakoćom da su jednako nemilosrdni, jednako okrutni i prepređeni kao i njihovi europski kolege, već je u mnogim prilikama dokazano. Trebamo se samo prisjetiti tragedije što se dogodila 11. studenoga godine 1887., poznate kao pobuna na Haymarketu.

Nitko, tko imalo poznaje događaj, ne može dvojiti da su anarhisti, sudskom odlukom pogubljeni u Chicagu, umrli kao žrtve lažljivog, krvožednog tiska i okrutne policijske zavjere. Nije li i sam sudac Gary izjavio: "Sudi vam se ne zato što se postavili bombu na Haymarketu, nego zato što se anarhisti."

Nepristrana i temeljita analiza guverenera Altgelda te ljage na američkoj časti potvrdila je okrutnu iskrenost suca Garyja. Upravo je to potaknulo Altgelda da pomiluje trojicu anarhista te time zavrijedi trajno poštovanje svakog muškarca i svake žene na svijetu koji vole slobodu.

Kad pristupamo tragediji što se dogodila 6. rujna 1901., suočavamo se jednim od najočitijih primjera koliko su malo društvene teorije odgovorne za čin političkoga nasilja. "Leona Czolgosza, anarhista, na čin je potaknula Emma Goldman." Da budemo sigurni, nije li ona poticala na nasilje i prije nego što se rodila i neće li to činiti i poslije svoje smrti? S anarhistima je sve moguće.

Danas se, čak i devet godina nakon tragedije, nakon što je stotinu puta dokazano da Emma Goldman nema nikakve veze s tim događajem, da ne postoji ni jedan dokaz koji bi pokazao da je Czolgosz ikad sebe zvao anarhistom, suočavamo s istom laži, koju je izmislila policija, a tisak je ponavljao. Ni jedna živa duša nije nikad čula da je Czolgosz to izjavio, niti ima i

jedne napisane riječi koja bi dokazala da je sam takvo što izustio. Ništa, samo neznanje i luda histerija, što nikad nisu bili u stanju riješiti najjednostavniji problem uzroka i posljedice.

Ubijen je predsjednik slobodne republike! Što bi drugo moglo biti uzrok nego da Attentäter mora biti umobolan ili da ga je netko nahuškao na taj čin.

Slobodna republika! I mit će održavati, nastaviti će i dalje zavaravati, čak i razmjerno pametnu osobu i vezati joj oči za svoje monstruozne apsurre. Slobodna republika! A ipak, u tek nešto više od trideset godina mala je skupina parazita uspješno pokrala američki narod i pogazila temeljna načela, što su ih postavili očevi ove zemlje, načela koja su jamčila svakom muškarcu, svakoj ženi, svakome djetetu "život, slobodu i sreću". Trideset godina oni povećavaju svoje bogatstvo i svoju moć na račun beskrajnih masa radnika, čime uvećavaju vojsku nezaposlenoga, gladnoga, beskućničkoga dijela čovječanstva, lišenoga prijatelja, koji se potuče zemljom s istoka na zapad, sa sjevera na jug, u uzaludnoj potrazi za poslom. Godinama je dom prepuštan na skrb malenima, dok su roditelji trošili svoj život i svoju snagu tek za dnevni obrok. Trideset su godina jedri sinovi Amerike bili žrtvovani na bojnim poljima industrijskoga rata, kćeri su zlostavljane u pokvarenom tvorničkom okruženju. Mnoge je tegobne godine trajao taj proces podriivanja nacionalnoga zdravlja, snage i ponosa, a da izvlašteni i tlačeni i nisu mnogo protiv njega prosvjedovali. Poludjeli od uspjeha i pobjede, novčari, moćnici te "naše slobodne zemlje" postali su sve smioniji u svojim bezdušnim, okrutnim naporima da se natječu s pokvarenim i propalim europskim tiranijama za nadmoć.

Uzalud je lažljivi tisak odbacivao Leona Czolgosa kao stranca. Mladić je bio plod našeg američkoga tla, koje ga je uspavljivalo uspavankom,

*O, domovino moja,
sloboda je zemlja tvoja.*

Tko zna koliko je puta taj američki dječak slavio praznik 4. srpnja ili 30. svibnja, kad se vjerno pohode grobovi palih u građanskome ratu? Tko zna nije li se i on htio "boriti za svoju zemlju i umrijeti za njezinu slobodu", dok mu nije sinulo da oni kojima on pripada nemaju zemlju, jer im je pokradeno sve što su stvorili; dok nije shvatio da su sloboda i neovisnost iz njegovih mladenačkih snova samo farsa. Siroti Leon Czolgosz, tvoj je zločin u tome što si odveć osjetljive društvene svijesti. Za razliku od tvoje glupe američke braće bez ideala, tvoji su se ideali vinuli iznad trbuha i bankovnog računa. Ne čudi da si ostavio dojam na jedno ljudsko biće među svom tom razjarenom gomilom na suđenju - novinarku - kao vizionar, koji

posve zaboravlja na svoje okruženje. Bit će da su tvoje velike, sanjarske oči gledale novu i veličanstvenu zoru.

Vratimo se nedavnom primjeru anarhističkih urota koje su izmislili policajci. U tom krvlju okaljanom gradu Chicagu, na šefa policije Shippyja pokušao je atentat mladić imenom Averbuch. Odmah je na sve strane svijeta razvikano da je Averbuch bio anarhist i da su anarhisti odgovorni za taj čin. Pomno su nadzirani svi koji su imali ikakve veze s anarhističkim idejama, mnogi su zatvoreni, konfiscirana je knjižnica anarhističke grupe, a svi su skupovi onemogućeni. Ne treba ni reći da su me, kao i u raznim prethodnim slučajevima, smatrali odgovornom za to djelo. Očito mi je američka policija pripisala okultne moći. Nisam poznavala Averbucha; zapravo, nikad prije nisam niti čula za njegovo ime, i jedino sam mogla "kovati zavjeru" s njim svojim zvjezdanim tijelom. Ali, policija se i ne bavi logikom i pravdom. Oni teže za metom, nastoje zamaskirati svoje apsolutno nepoznavanje stvari, psihologije političkoga čina. Je li Averbuch bio anarhist? Nema dokaza koji bi to potvrdio. Bio je u zemlji tek tri mjeseca, nije znao jezik i, koliko ja mogu ustvrditi, bio je posve nepoznat anarhistima u Chicagu.

Što ga je navelo na taj čin? Averbuch je, poput mnogih mladih ruskih imigranata, nedvojbeno vjerovao u mitsku američku slobodu. Prvo je krštenje doživio policijskom palicom tijekom okrutnoga rastjerivanja povorke nezaposlenih. Poslije je doživio američku jednakost i jednaku šansu za sve u uzaludnim naporima da nađe ekonomskoga gospodara. Ukratko, tromjesečni privremeni boravak u slavnoj zemlji doveo ga je oči u oči s činjenicom da su izvlašteni u istoj poziciji diljem svijeta. U svojoj je rodnoj zemlji vjerojatno naučio da nužda ne poznaje zakona – nema razlike između ruskog i američkog policajca.

Pitanje koje se postavlja inteligentnom istraživaču društva nije jesu li djela što su ih počinili Czolgosz ili Averbuch praktična, išta više od pitanja je li oluja praktična. Ono što će se neizbježno utisnuti u um i osjećaje muškarca i žene jest da prizor okrutnog prebijanja nevinih žrtava u takozvanoj slobodnoj republici te ponižavajuća, razorna ekonomska borba, pali iskru koja potpaljuje dinamičnu silu u iznurenim, zlostavljanim dušama ljudi poput Czolgosza ili Averbucha. Nema te količine progona, mučenja, represije koja može zaustaviti tu društvenu pojavu.

Ali, često pitaju, nisu li priznati anarhisti počinili takva nasilna djela? Sigurno jesu, uvijek spremni preuzeti odgovornost. Tvrdim da ih na to nisu natjerala anarhistička učenja, nego strahovit pritisak uvjeta koji su njihovim osjetljivim naravima život učinili nepodnošljivim. Očito će anarhizam, ili bilo koja druga društvena teorija, što čini čovjeka svjesnoga

društvene cjeline, djelovati kao kvasac pobune. Nije to samo tvrdnja, nego činjenica koju je potvrdilo iskustvo. Da to bolje razjasnim, potrebno je da pomnije istražim okolnosti u vezi s tim pitanjem.

Razmotrimo neka od najvažnijih takvih anarhističkih djela u posljednja dva desetljeća. Čudno, kako to već jest, jedno se od najvažnijih djela političkoga nasilja dogodilo ovdje u Americi, povezano sa štrajkom u Homesteadu godine 1892.

Tijekom tog znamenitoga doba čeličana Carnegie organizirala je zavjeru da uništi Združenu udругu radnika u željezarijama i čeličanama. Ta je demokratska zadaća bila povjerena Henryju Clayu Fricku, tada predsjedatelju kompanije. Nije trošio vrijeme na politiku slamanja sindikata, politiku koja se tako uspješno provodila tijekom njegova terora u područjima koksara. Tajno je, istodobno kad su pregovori bili namjerno produženi, Frick nadgledao vojne pripreme, utvrđivanje homesteadske čeličane, uzdizanje visoke drvene ograde, pokrivene bodljikavom žicom i opskrbljene okancima za snajpere. I onda, u mrtvoj noći, pokušao je prokrijumčariti svoju vojsku unajmljenih pinkertonovih ubojica u Homestead, što je ubrzalo strašni pokolj radnika u čeličani. Nezadovoljan smrću jedanaestero žrtava, ubijenih u dvoboju s pinkertonovcima, Henry Clay Frick je, dobri kršćanin i slobodni Amerikanac, odmah počeo progoniti bespomoćne supruge i siročad, naredivši im da napuste bijedne kompanijine kuće.

Cijela se zemlja podignula na noge čuvši za to neljudsko zlostavljanje. Stotine su se glasova podignule u prosvjed, zahtijevajući od Fricka da se zaustavi, da ne ode predaleko. Da, stotine su ljudi prosvjedovale – kao što se čovjek bori protiv dosadnih muha. Samo je jedan čovjek aktivno odgovorio na nasilje u Homesteadu – Alexander Berkman. Da, on je bio anarhist. Dičio se time, jer to je bila jedina snaga što je razdor između njegovih duhovnih htijenja i izvanjskoga svijeta činila podnosivim. Ali ipak nije anarhizam, kao takav, naveo Alexandera Berkmana na taj čin, na pokušaj ubojstva Henryja Claya Fricka, nego okrutan pokolj jedanaestero radnika čeličane.

Izveštaji o europskim činovima političkoga nasilja navode mnoge i očite primjere utjecaja okoline na osjetljiva ljudska bića.

Govor što ga je Vaillant, koji je 1894. podmetnuo bombu u pariškoj narodnoj skupštini, održao na svojem suđenju otkriva misao vodilju psihologije takvih djela:

“Gospodo, za koju minutu vi ćete zadati udarac, ali prihvativši vašu osudu imat ću barem to

zadovoljstvo da sam ranio postojeće društvo, to prokleta društvo u kojem se može vidjeti jednog jedinog čovjeka kako nepotrebno troši, dovoljno da nahrani tisuće obitelji; sramotno društvo koje dopušta nekolicini pojedinaca da monopoliziraju cjelokupno društveno bogatstvo, dok stotine tisuća nesretnika nemaju ni kruha bačenoga psima i dok cijele obitelji počinjaju samoubojstvo jer nemaju za osnovne životne potrebe.

Gospodo, kad bi se vladajuće klase mogle spustiti među nesretnike! Ali ne, njima je draže oglušiti se na njihove molbe. Čini se da ih sudbina tjera, kao kraljevske obitelji u osamnaestom stoljeću, u bezdan koji će ih progutati, jer teško onima koji se oglašuju na krikove gladnih, teško onima, koji vjerujući da su superiorniji, sebi uzimaju za pravo da izrabljuju one ispod sebe! Dolazi vrijeme kad ljudi više ne razmišljaju; podižu se poput vihora i povlače poput bujice. Tada vidimo krvave glave natakute na šiljak.

Među izrabljivanima, gospodo, dvije su vrste pojedinaca. Pripadnici jedne, ne shvaćaju što su i što mogu biti, uzimaju život kakav jest, vjeruju da su rođeni da budu robovi i zadovoljavaju se s onom malo što im se daje u zamjenu za njihov rad. Ali nasuprot njima ima i drugih, koji misle, proučavaju i koji, gledajući oko sebe, otkrivaju društvene nepravde. Je li njihova krivica što vide jasno i pate kad vide druge kako pate? Zatim se bacaju u borbu i postaju nosioci narodnih zahtjeva.

Gospodo, ja sam jedan od ovih posljednjih. Kamo god sam išao, naišao sam na nesretnike svijene pod jarmom kapitala. Posvuda sam vidio iste rane koje izazivaju potoke krvavih suza, čak i u zabitim dijelovima nenaseljenih predjela Južne Amerike, gdje sam imao pravo povjerovati da će onaj, koji se umorio od patnji civilizacije, moći počiniti u sjeni palmi i ondje proučavati prirodu. Čak i tamo, i to više nego drugdje, vidio sam kako kapital dolazi, poput vampira, da isiše posljednju kap krvi s nesretnih parijskih.

Tada sam se vratio u Francusku, gdje me dočekaao prizor moje obitelji u strašnim patnjama. Bila je to kap koja je prelila čašu moje tuge. Umoran od takvoga patničkoga i kukavičkoga života, donio sam tu bombu onima koji su u prvom redu odgovorni za društvenu bijedu.

Optužen sam za rane onih koje su pogodila moja zrna. Dopustite mi da istaknem usput, da bi buržuji, da nisu masakrirali ili uzrokovali masakre tijekom revolucije, vjerojatno još bili upregnuti u jaram plemstva. S druge strane, zamislite mrtve i ranjene Tonkin, Madagaskar, Dahomej, uz tisuće, milijune nesretnika koji umiru u tvornicama, rudnicima i posvuda gdje se osjeća moć kapitala što sve pred sobom melje. Dodajte sve one koji umiru od gladi i to uz odobrenje naših zastupnika. Uza sve to, kako su malo važne optužbe iznesene protiv mene!

Istina je da jedno ne potire drugo; ali, nakon svega, ne odgovaramo li obrambeno na udarce koje primamo odozgo? Vrlo dobro znam da će mi reći da sam se trebao ograničiti na govor u ime obrane ljudskih zahtjeva. Ali, što možete očekivati! Treba vam snažan glas da bi gluhi čuli. Predugo su na naše glasove odgovarali tamničenjima, užetom, puščanom salvom. Ne činite pogrešku; eksplozija moje bombe nije samo krik pobunjenoga Vaillanta, nego je i krik cijele klase koja brani svoja prava i koja će uskoro riječima pridružiti i djela. Jer, budite u to sigurni, uzalud će donositi zakone. Ideja mislilaca neće se zaustaviti; baš kao što u prošlom stoljeću sve vladine snage nisu mogle spriječiti Diderote i Voltaire da šire emancipatorske ideje među narodom, tako ni sve postojeće vladine snage neće spriječiti Recluse, Darwina, Spencera, Ibsena, Mirabeaua da šire ideje pravde i slobode koje će dokinuti predrasude što mase drže u neznanju. A te će ideje, koje nesretnici dobrodošlicom pozdravljaju, procvasti u činima pobune kao što su procvale u meni, sve do dana kad će nestanak vlasti dopustiti svim ljudima da se slobodno organiziraju prema vlastitom izboru, kad će svi moći uživati u plodovima svojega rada i kad će te bolesti morala nazvane predrasude nestati, i dopustiti ljudskim bićima da žive u skladu, ne imajući drugih želja nego da proučavaju znanosti i vole svoje bližnje.

Zaključujem, gospodo, riječima da društvo u kojemu čovjek vidi tolike društvene nepravde kakve mi vidimo posvuda oko nas, u kojemu svaki dan vidimo samoubojstva zbog siromaštva, prostituciju kako cvjeta na svakom uglu ulice – društvo čiji su glavni spomenici barake i zatvori – takvo društvo mora se promijeniti što je prije moguće, pod prijetnjom da ga ljudska rasa odbaci, i to ubrzo. Živio onaj koji radi, bez obzira na koji način, za tu preobrazbu! To mi je bila ideja vodilja u mojem dvoboju s vlašću, ali budući da sam u tom dvoboju samo ranio svojega protivnika, sada je na njemu red da mi uzvрати udarac.

Gospodo, malo mi je važno koju ćete mi kaznu dosuditi, jer, gledajući na ovaj skup očima razuma, ne mogu sebi pomoći a da se ne nasmijem dok gledam vas, atome izgubljene u materiji, kako mislite da vam produženje hrptenične moždine daje pravo da sudite jednom od svojih bližnjih.

Ah, gospodo, kako je nevažna stvar vaša skupština i vaša presuda u povijesti ljudskoga roda; a ljudska je povijest, zauzvrat, slično nevažna stvar u vihoru koji je vitla beskrajnim prostorom i koja je osuđena nestati, ili se barem preobraziti, kako bi ponovno počela ista povijest i iste činjenice, zbiljska vječna igra kozmičkih sila koje zanaovijek sebe obnavljaju i preobražavaju.”

Hoće li itko reći da je Vaillant bio neznanica, zao čovjek ili luđak? Nije li njegov um

jedinstveno jasan i analitičan? Ne čudi da su najbolje intelektualne snage Francuske govorile njemu u korist i potpisale peticiju predsjedniku Carnotu, u kojoj od njega traže da ublaži Vaillantovu smrtnu kaznu.

Carnot nije htio čuti nikakve molbe; on je tražio više od funte njegova mesa, tražio je Vaillantov život i tada se – neizbježno dogodilo: predsjednik Carnot je ubijen. Na dršci maloga atentatorova bodeža bilo je, što je važno, urezano:

VAILLANT!

Santo Caserio je bio anarhist. Mogao je pobjeći, spasiti se; ali ostao je, dočekao posljedice.

Njegovi su razlozi za taj čin izneseni tako jednostavno, dostojanstveno i djetinjasto da se prisjećamo dirljive počasti što je Caseriu odala njegova učiteljica u maloj seoskoj školi, Ada Negri, talijanska pjesnikinja, koja je govorila o njemu kao o dragoj, nježnoj biljci, odveć profinjene i osjetljive građe da bi izdržala okrutan pritisak svijeta.

“Gospodo porotnici! Nije mi namjera braniti se, nego samo objasniti svoj čin. Od rane sam mladosti uvidio da je današnje društvo loše organizirano, tako loše da svakodnevno mnogi prezreni muškarci počine samoubojstvo, ostavljajući žene i djecu u najstrašnijoj oskudici. Tisuće radnika traže posao i ne mogu ga naći. Siromašne obitelji prose hranu i dršću od hladnoće; trpe u najvećoj bijedi; dječica traže od svojih jadnih majki hranu, a one im je ne mogu dati, jer ništa nemaju. Ono malo stvari što je u kući bilo odavno su prodane ili založene. Jedino što mogu jest prositi milostinju; često ih zatvaraju zbog skitnje.

Otišao sam iz svojeg rodnog mjesta jer sam često bio na suze natjeran prizorom malih djevojčica, starih osam ili deset godina, prisiljenih da rade petnaest sati na dan za ništavnu plaću od dvadeset centima. Mlade žene stare osamnaest ili dvadeset godina također rade petnaest sati na dan, za sprdnju od plaće. A to se ne događa samo mojim sunarodnjacima, nego svim radnicima, koji se znoje po cijeli dan za koranicu kruha, dok njihov rad stvara obilje bogatstva. Radnici su prisiljeni živjeti u najbjeđenijim uvjetima i njihovu hranu čini malo kruha, nekoliko žlica riže i voda; i tako kad napune trideset ili četrdeset godina, iscrpljeni odlaze umrijeti u bolnici. Osim toga, kao posljedica loše prehrane i prekomjernog rada, tisuće tih nesretnih stvorenja proždire pelagra – bolest koja, u mojoj zemlji, napada, kako kažu liječnici, one koji su pothranjeni i mučno žive u neimaštini.

Promatrao sam kako su mnogi ljudi gladni i mnogo djece pati, dok je obilje kruha i odjeće u gradovima. Vidio sam mnoge velike trgovine pune odjeće i vunениh predmeta, a vidio sam i

skladišta puna pšenice i kukuruza, prikladnog za one kojima treba. S druge strane, vidio sam tisuće ljudi koji ne rade, koji ništa ne proizvode i žive od tuđega rada; koji potroše svakodnevno tisuće franaka na zabavu; koji zavode radničke kćeri; koji posjeduju kuće od četrdeset ili pedeset soba; dvadeset ili trideset konja, mnogo slugu; jednom riječju, sve radosti života.

Vjerovao sam u boga; ali kad sam vidio toliku nejednakost među ljudima, shvatio sam da nije bog stvorio čovjeka, nego je čovjek stvorio boga. I otkrio sam da oni, koji žele da se poštuje njihova imovina, imaju koristi od propovijedanja o postojanju raja i pakla i od držanja ljudi u neznanju.

Ne tako davno, Vaillant je bacio bombu na Narodnu skupštinu, da bi prosvjedovao protiv postojećeg društvenoga sistema. Nikoga nije ubio, samo je ranio neke osobe; ipak buržoaska ga je pravda osudila na smrt. No nisu bili zadovoljni samo tom osudom, počeli su progoniti anarhiste i zatvarati ne samo one koji su poznavali Vaillanta, nego i one koji su samo prisustvovali kakvom anarhističkom predavanju.

Vlada nije mislila na njihove žene i njihovu djecu. Nije joj bilo važno što ljudi držani u zatvoru nisu bili jedini koji su patili, i da njihova djeca vape za kruhom. Buržoaska se pravda nije uznemiravala zbog tih nevinih koji još ni ne znaju što je društvo. Nisu oni krivi što su njihovi očevi u zatvoru; oni samo žele jesti.

Vlada je krenula pretraživati privatne kuće, otvarati osobna pisma, zabranjivati predavanja i skupove, i besramno nas tlačiti. Čak i danas je stotine anarhista u zatvorima jer su napisali neki članak u novinama ili su svoje mišljenje iznijeli javno.

Gospodo porotnici, vi ste predstavnici buržoaskoga društva. Ako želite moju glavu, uzmite je; ali nemojte povjerovati da ćete time zaustaviti anarhističku propagandu. Pripazite, jer ljudi žanju ono što su posijali.”

Tijekom vjerske procesije godine 1896. u Barceloni, bačena je bomba. Odmah je zatvoreno tri stotine muškaraca i žena. Neki su bili anarhisti, ali većinu su činili sindikalisti i socijalisti. Bačeni su u strašnu tamnicu Montjuich i podvrgnuti stravičnom mučenju. Nakon što su neki ubijeni, a neki poludjeli, o njihovu je slučaju počeo pisati europski liberalni tisak što je rezultiralo oslobođenjem nekolicine preživjelih.

Najodgovorniji za oživljavanje te inkvizicije bio je Cánovas del Castillo, predsjednik španjolske vlade. On je naredio mučenje žrtava, da im pale meso, lome kosti, odsijeku jezik.

Uvježban u umijeću okrutnosti tijekom svojega vladanja na Kubi, Cánovas se potpuno oglušio na žalbe i prosvjede probuđene savjesti civiliziranoga svijeta.

Godine 1897. Cánovasa del Castilla ustrijelio je mladi mladi Talijan Angiolillo. U svojoj je domovini bio urednik i njegove su hrabre izjave uskoro privukle pozornost vlasti. Počeo je progon te je Angiolillo pobjegao iz Italije u Španjoslu, zatim u Francusku i Belgiju, te se napokon skrasio u Engleskoj. Ondje se zaposlio kao slovoslagar i odmah se sprijateljio sa svojim suradnicima. Jedan od njih je Angiolilla ovako opisao: "Izgledom je prije odavao novinara nego li Gutenbergova učenika. Njegove su nježne ruke otkrivale činjenicu da nije odrastao uz taj 'posao'. Svojim lijepim, iskrenim licem, mekom tamnom kosom, veselim izrazom lica, izgledao je upravo kao pravi tip živahnoga južnjaka. Angiolillo je govorio talijanski, španjolski i francuski jezik, ali ne i engleski; ono malo francuskoga jezika što sam ja znao nije bilo dovoljno za duži razgovor s njim. Ipak, Angiolillo je uskoro počeo svladavati engleski idiom; učio je brzo, lako i uskoro je postao vrlo omiljen među kolegama slovoslagarima. Njegov otmjen, ali ipak skroman stil i poštovanje koje pokazivao prema svojim suradnicima, osvojili su srca svih mladića oko njega".

Angiolillo je ubrzo pročitao detaljna novinska izvješća o Cánovasu. Čitao je o velikom valu ljudske sućuti s bespomoćnim žrtvama u Montjuichu. Na Trafalgar Squareu svojim je očima vidio rezultate tih okrutnosti, kad je nekoliko Španjolaca, koji su pobjegli iz Castillovih pandža, zatražilo azil u Engleskoj. Ondje, na velikom skupu, ti su ljudi otkopčali svoje košulje i pokazali strašne ožiljke spaljenoga mesa. Učinak tog prizora na Angiolilla nadmašio je tisuće teorija; poriv je bio s onu stranu riječi, argumenata, čak i njega samoga.

Senor Antonio Cánovas del Castillo, predsjednik španjolske vlade, boravio je u Santa Aguedi. Kao i obično u takvim slučajevima, svi su stranci držani podalje od njegove uzvišene prisutnosti. Ipak, učinili su jednu iznimku, i to u slučaju otmjenoga, elegantnoga Talijana – kako su mislili, predstavnika nekih važnih novina. Otmjeni je gospodin bio Angiolillo.

Senor Cánovas stupio je na verandu, upravo je napuštao kuću. Iznenada se našao oči u oči s Angiolillom. Ispaljen je hitac i Cánovas je postao truplo.

Supruga predsjednika vlade izjurila je na mjesto događaja. "Ubojica! Ubojica!", povikala je pokazujući na Angiolilla. On se naklonio. "Oprostite, gospodo", rekao je, "poštujem vas kao damu, ali žalim što se bili supruga toga čovjeka."

Angiolillo je mirno čekao smrt. Smrt u njezinu najstrašnijem obliku – za čovjeka čija je duša

bila kao u djeteta.

Zadavljen je. Tijelo mu je ležalo okupano suncem dok dan nije nestao u sumraku. A ljudi su došli, govorili su, prstom pokazivali užasnuti i prestrašeni: "To je zločinac, okrutni ubojica."

Kako je glupo, kako okrutno neznanje! Uvijek pogrešno shvaća, uvijek osuđuje.

Između slučaja Angiolilla i čina Gaetana Brescija, koji je svojim atentatom na kralja Umberta učinio jedan američki grad poznatim, može se povući jedinstvena paralela.

Bresci je došao u ovu zemlju, ovu zemlju prilika, gdje se treba samo okušati da bi se uspjelo. Da, i on će pokušati uspjeti. Naporno će i predano raditi. Rada se nije plašio, ako mu može pomoći da ostvari neovisnost, muževnost, samopoštovanje.

Tako se pun nade i zanosa skrasio u Patersonu, u državi New Jersey, i ondje je pronašao unosan posao kojim je zarađivao šest dolara na tjedan u jednoj od gradskih tkaonica. Cijelih je šest dolara na tjedan, bez sumnje, bilo bogatstvo u Italiji, ali ne i dovoljno da bi preživio u novoj domovini. Volio je svoj mali dom. Bio je dobar suprug i odan otac svojoj bambini Bianci, koju je obožavao. Nekoliko je godina radio i radio. Čak je uspio uštedjeti stotinu dolara od svoje plaće od šest dolara na tjedan.

Bresci je imao ideal. Ludo je, znam, za radnika da ima ideal – anarhistički list tiskan u Patersonu, La Questione Sociale (Društveno pitanje).

Svaki je tjedan, premda umoran od posla, pomagao slagati list. Pomagao je do kasnih noćnih sati i kad je taj mali pionirski list iscrpio sve izvore novca, i kad su Brescijevi drugovi pali u očaj, on je donio veselje i nadu, stotinu dolara, cijelu svoju dugogodišnju ušteđevinu. To će održati izdavanje lista.

U njegovoj su domovini ljudi gladovali. Žetve su bile siromašne, seljaci su se suočili s glađu. Obratili su se svojem dobrom kralju Umbertu; on će pomoći. I pomogao je. Supruge seljaka koje su otišle u kraljevu palaču, nosile su u rukama, u mukloj tišini, svoju omršavjelu djecu. To će ga sigurno dirnuti. A onda su vojnici zapucali i ubili te sirote budale.

Bresci je radeći u tkaonici u Patersonu čitao o strašnom masakru. Duhovnim je okom vidio nezaštićene žene i nevino djecu svoje domovine, pobijene upravo pred dobrim kraljem. Njegova se duša zgrozila od užasa. Noću je čuo stenjanja ranjenih. Neki su možda bili njegovi drugovi, njegovo meso. Zašto, zbog čega ta gnusna ubojstva?

Sastanak talijanske anarhističke skupine u Patersonu završio je gotovo tučnjavom. Bresci je zahtijevao svojih stotinu dolara. Njegovi su ga drugovi molili, preklinjali za odgodu. List će propasti ako mu moraju vratiti tu posudbu. Ali Bresci je ustrajavao na tome da mu vrate dug.

Kako je okrutno i glupo neznanje. Bresci je dobio novac, ali izgubio naklonost, povjerenje svojih drugova. Nisu željeli imati ništa više s onim čija je pohlepa veća od njegovih ideala.

Dana 29. srpnja 1900. kralj Umberto ubijen je u Monzi. Mladi talijanski tkalac iz Patersona, Gaetano Bresci, uzeo je dobrom kralju život.

Paterson je stavljen pod policijski nadzor, svatko za koga se znalo da je anarhist progonjen je, a Brescijev je čin pripisan anarhističkom učenju. Kao da se anarhističko učenje u svojem najekstremnijem obliku može izjednačiti sa silom tih ubijenih žena s djecom, koje su hodočastile kralju za pomoć. Kao da i jedna izgovorena riječ, ma kako rječita, može zapaliti ljudsku dušu takvim bijesom kao krv koja, kap po kap, curi iz tih tijela na umoru. Običan je čovjek rijetko dirnut riječju ili djelom; a oni kojima je društveno srodstvo najveća životna sila ne trebaju nikakav poziv da bi odgovorili – kao što se željezo odaziva magnetu – na nepravde i strahote društva.

Ako je društvena teorija snažan čimbenik koji izaziva političko nasilje, kako da objasnimo nedavne nasilne događaje u Indiji, u kojoj anarhizma jedva da i ima. Više od bilo koje druge stare filozofije, hinduistička učenja uznose pasivni otpor, prolaznost života, nirvanu, kao najviši duhovni ideal. Ipak, u Indiji svakim danom raste društveni nemir i nedavno je to rezultiralo činom političkoga nasilja, naime hinduist Madar Sol Dhingra ubio je Sir Curzona Wyllieja.

Ako se takvo što može dogoditi u zemlji društveno i individualno već stoljećima prožetoj duhom pasivnosti, može li čovjek dovesti u pitanje strahovit, revolucionarni učinak koji velike društvene nejednakosti imaju na ljudski značaj? Može li čovjek posumnjati u logiku, pravdu ovih riječi:

“Represija, tiranija i nekritično kažnjavanje nevinih ljudi, bijahu to parole tuđinske vlasti u Indiji sve od kad smo počeli komercijalni bojkot engleske robe. Krvoločne osobine Britanaca u Indiji danas su vrlo očite. Oni misle da će snagom mača obuzdati Indiju! Upravo je ta arogancija dovela do bombe, i što više tiraniziraju bespomoćan i nenaoružan narod, to će više terorizam rasti. Mi možemo osuđivati terorizam kao tuđ i stran našoj kulturi, ali

neizbježan je sve dok se ta tiranija nastavlja, jer ne treba teroriste kriviti, nego tirane koji su za to i odgovorni. To je jedino utočište za bespomoćne i nenaoružane ljude dovedene na rub očaja. Nisu oni zločinci. Zločin je među tiranima.”(11)

Čak i konzervativni znanstvenici počinju shvaćati da ljudski značaj ne oblikuje samo naslijeđe. Podneblje, hrana, posao; čak se i boja, svjetlo i zvuk moraju uzeti u obzir u proučavanju ljudske psihologije.

Ako je to istina, koliko je onda točna tvrdnja da će velike društvene nepravilnosti utjecati i da moraju utjecati na različite svijesti i čudi na različit način. A kako je samo lažno stereotipno poimanje da su anarhistička učenja ili njegovi određeni pobornici odgovorni za političko nasilje.

Anarhizam, više od bilo koje druge društvene teorije, cijeni ljudski život više od stvari. Svi se anarhisti slažu s Tolstojem u ovoj temeljnoj istini: ako proizvodnja bilo koje robe zahtijeva žrtvu ljudskoga života, onda društvo može i bez te robe, ali ne i bez tog života. To nipošto ne daje naslutiti da anarhizam podučava pokornosti. Kako bi mogao, kad zna da su sve patnje, sva bijeda, sve bolesti, ishod zla pokornosti?

Nije li neki američki predak rekao, prije mnogo godina, da je otpor tiraniji poslušnost Bogu? A on čak i nije bio anarhist. Ja bih rekla da je otpor tiraniji čovjekov najviši ideal. Sve dok tiranija postoji, u bilo kojem obliku, čovjekovo najdublje htijenje mora joj se opirati tako neizbježno kao što čovjek mora disati.

U usporedbi s cjelokupnom nasilnošću kapitala i vlasti, politički čini nasilja tek su kap u oceanu. A to da se samo rijetki opiru, najjači je dokaz koliko strašan mora biti sukob njihovih duša i nepodnošljivih društvenih nepravdi.

Napeti poput violinske žice, oni plaču i jauču nad životom, tako nemilosrdnim, tako okrutnim, tako strašno neljudskim. U trenutku očaja žica puca. Zbunjene uši ne čuju ništa do nesklad. Ali oni koji osjećaju krik agonije, razumiju njegov sklad; oni u njemu čuju ispunjenje najodlučnijega trenutka ljudske prirode.

Takva je psihologija političkoga nasilja.

ZATVORI: društveni zločin i neuspjeh

Godine 1849. Fjodor Dostojevski napisao je na zidu svoje zatvorske ćelije sljedeću priču Svećenik i vrag:

“‘Čuj, ti mali debeli oče!’ reče vrag svećeniku. ‘Što te natjera da tako lažeš tom jadnom, zavedenom puku? Kakve si to paklene muke opisao? Zar ne znaš da oni već prolaze kroz paklene muke u svojem zemaljskom životu? Zar ne znaš da ste ti i državne vlasti moji predstavnici na zemlji? Ti si taj koji im nanosiš bol pakla kojim im prijetiš. Zar ne znaš to? Dobro, pođi onda sa mnom!’

Vrag zgrabi svećenika za ovratnik, podigne ga visoko u zrak, i odnese ga u tvornicu, u ljevaonicu željeza. Ondje je vidio radnike kako trče i žure se gore-dolje i kinje se na žarkoj vrućini. Uskoro gust, težak zrak i vrućina postadoše za svećenika nepodnošljivi. Sa suzama u očima on se obrati vragu: ‘Pusti me! Pusti me iz tog pakla!’

‘O, moj dragi prijatelju, moram ti pokazati još mnoga mjesta.’ Vrag ga ponovno zgrabi i odvuče na seosko gazdinstvo. Ondje je gledao seljake kako mlate žito. Prašina i vrućina su nepodnošljive. Nadglednik nosi bič i nemilosrdno bičem udara svakog od njih tko padne na tlo iscrpljen od teškog rada ili od gladi.

Zatim odvodi svećenika u kolibe gdje neki radnici žive sa svojim obiteljima – prljave, hladne, zadimljene, smrdljive rupe. Vrag se ceri. Pokazuje siromaštvo i tegobe tog života.

‘Pa, nije li to dovoljno?’ pita on. I čini se da se čak i on, vrag, sažalio nad ljudima. Pobožni sluga božji to ne može podnijeti. Uzdignutih ruku on moli: ‘Pusti me oдавде. Da, da! To je pakao na zemlji!’

‘E, pa onda znaš. A ipak im i dalje obećaješ pakao. Mučiš ih, kinjiš do smrti duhovno, a oni su već tijelom mrtvi! Dođi! Pokazat ću ti još jedan pakao – još jedan, najgori.’

Odveo ga je do zatvora i pokazao mu tamnicu, smrdljivu, u kojoj je mnogo ljudskih tjelesa, nezdravih i bez snage, leže na podu, pokriveni nametnicima što proždiru njihova jadna, gola, iscrpljena tijela.

‘Skinu svoju svilenu odjeću’, reče vrag svećeniku, ‘stavi na svoje gležnjeve teške lance kakve ovi nesretnici nose; leži na hladan i prljav pod – i onda im govori o paklu koji ih tek čeka!’

‘Ne, ne!’, odvrati svećenik, ‘ne mogu niti zamisliti nešto tako strašno. Preklinjem te, odvedi me odavde!’

‘Da, to je pakao. Nema goreg pakla od ovoga. Nisi li to znao? Zar nisi znao da su ti muškarci i te žene koje ti plašiš slikom pakla kad umru – zar nisi znao da su oni već u paklu, i prije nego što umru?’”

To je napisano prije pedeset godina u mračnoj Rusiji, na zidu jednog od najstrašnijih zatvora. A ipak tko može zaniijekati da se isto ne može primijeniti i na sadašnjicu, čak i na američke zatvore?

Bez obzira na sve naše reforme kojima se dičimo, na naše velike društvene promjene i na naša dalekosežna otkrića, ljudska bića i dalje šalju u najgori pakao, u kojemu ih zlostavljaju, ponižavaju, muče, da bi se društvo moglo “zaštititi” od vlastitih sablasti.

Zatvor, društvena zaštita? Kakav je monstruoan um uopće mogao takvo što izmisliti? To je isto kao da kažemo da se zdravlje može promicati širenjem zaraze.

Nakon osamnaest mjeseci užasa u engleskom zatvoru, Oscar Wilde je podario svijetu svoje veliko remekdjelo, Baladu o tamnici u Readingu:

*Svaki čin ružan ko korov kužan
U ozračju tom cvati;
Sve ono što je u Čovjeku dobro
Gubi se tu i strati,
Blijeda Tjeskoba čuva dver tešku,
A Stražar Očaj je prati.(12)*

Društvo ide dalje, čini besmrtnim taj kužni zrak i ne shvaća da iz njega mogu proisteći samo pogubne posljedice.

Trenutačno trošimo tri milijuna i petsto tisuća dolara na dan, milijardu i devedeset pet tisuća dolara na godinu, za održavanje zatvora i to u demokratskoj zemlji – što je suma velika gotovo kao prihod od žita koji se procjenjuje na sedamstopenedeset milijuna dolara, ili proizvedenu količinu uglja procijenjenu na tristopenedeset milijuna dolara. Profesor Bushnell iz Washingtona procjenjuje da zatvori koštaju šest milijardi na godinu, a dr. G. Frank Lydston, uvaženi američki autor koji se bavi zločinima, pak kao prihvatljivu brojku navodi pet milijardi dolara godišnje. Takvo nečuveno trošenje da bi se golema vojska ljudskih bića

držala u kavezu poput životinja!(13)

A ipak zločin je u porastu. Tako znamo da je danas u Americi četiri i pol puta više počinjenih zločina na milijun stanovnika nego prije dvadeset godina.

Najstrašniji je aspekt cijele priče da je naš nacionalni zločin ubojstvo, ne krađa, pronevjera, ili silovanje kao na Jugu. London je pet puta veći od Chicaga, no ipak stotinu i osamnaest se ubojstava dogodi na godinu u Chicagu, za razliku od dvadeset u Londonu. Ali nije Chicago vodeći grad po zločinima, jer tek je sedmi na popisu, na kojemu vode južni gradovi te San Francisco i Los Angeles. Kad je stanje stvari tako strašno, čini se smiješno naklapati o tome kako zatvori štite društvo.

Prosječni um sporo shvaća istinu, ali kad se najpotpunije organizirana, centralizirana institucija, koju se održava prekomjernim nacionalnim izdacima, pokaže potpunim društvenim neuspjehom, i najgluplji um mora dovesti u pitanje njezino pravo da postoji. Prošlo je vrijeme kad smo mogli biti zadovoljni našim društvenim tkivom uglavnom zato što je "određeno božanskim pravom" ili dostojanstvom zakona.

Opće rašireno istraživanje stanja u zatvorima, agitacija i izobražavanje ljudi tijekom posljednjih nekoliko godina zaključni su dokaz da ljudi uče duboko zagrebatu u samo dno društva, do uzroka strašne diskrepancije između društvenoga i pojedinačnoga života.

Zašto su onda zatvori društveni zločin i neuspjeh? Da bi se odgovorilo na to vitalno pitanje dolikuje da istražimo prirodu i uzrok zločinâ, metode koje se rabe u borbi s njima i posljedice koje te metode imaju u oslobađanju društva prokletstva i strahote zločinâ.

Prvo, o prirodi zločina:

Havelock Ellis dijeli zločin na četiri faze, na politički zločin, zločin zbog strasti, zločin zbog ludila, slučajni zločin. On kaže da je politički zločinac žrtva pokušaja manje-više despotske vlasti da sačuva svoju stabilnost. On nije nužno kriv zbog povrede društva; on jednostavno pokušava preokrenuti određeni politički poredak koji po sebi može biti protudruštveni. Tu istinu priznaje cijeli svijet, samo se ona ne priznaje u Americi gdje i dalje prevladava glupo poimanje da u demokraciji nema mjesta za političke zločince. A ipak je John Brown bio politički zločinac; pa tako i čikaški anarhisti; a to je i svaki štrajkač. Posljedično bi, kaže Havelock Ellis, politički zločinac našega doba ili mjesta mogao biti junak, mučenik, svetac u nekom drugom dobu. Lombroso naziva političkog zločinca istinskim pretečom progresivnoga kretanja ljudskoga roda.

“Zločinac iz strasti obično je čovjek koji se zdrav rodio i vodio iskren život, ali je pod pritiskom neke velike, nezaslužene nepravde uzeo pravdu u svoje ruke.”(14)

Gospodin Hugh C. Weir u svojoj knjizi Policijska prijetnja, navodi slučaj Jima Flahertyja, zločinca iz strasti, koji se, umjesto da ga društvo spasi, pretvorio u pijanca i recidivista, čime je uništio i osiromašio svoju obitelj.

Još je tužniji primjer Archie, žrtva u romanu Preokret ravnoteže Branda Whitlocka, inače najvećem američkom ekspozeu zločina u nastanku. Archija je, i više nego Flahertyja, u zločin i u smrt odvela okrutna neljudskost njegova okruženja i beskrupulozno proganjanje zakonske mašinerije. Archie i Flaherty samo su dio njih nekoliko tisuća, i pokazuju kako zakonski aspekti zločina i metode koje se njime bave pomažu da se stvori bolest koja potkopava cijeli naš društveni život.

“Zločinac koji počinja zločin zbog ludila doista se ne može smatrati zločincem više od djeteta, jer on je duševno u istom stanju kao dijete ili životinja”.(15)

Zakon to već odavno priznaje, ali samo u rijetkim slučajevima kad je ludilo doista očito ili kad krivčevo bogatstvo dopušta luksuz zločinačkog ludila. Postalo je sasvim moderno biti žrtva paranoje. Ali u cjelini, “suverenost pravde” i dalje nastavlja kažnjavati zločine počinjene zbog ludila svom žestinom svoje moći. Tako Ellis navodi iz statistika dr. Richtera koje pokazuju da je u Njemačkoj stotinu i šest luđaka od njih stotinu četrdeset i četiri koji su počinili zločin, osuđeno na teške kazne.

Slučajni zločinac “predstavlja nadaleko najveću klasu naše zatvorske populacije i najveća je prijetnja društvenoj dobrobiti”. Koji uzrok prisiljava golemu vojsku ljudske obitelji na zločin, da više voli odvrtni život među zatvorskim zidovima umjesto života izvan njih? Sasvim sigurno taj uzrok mora biti tako strašan da ne ostavlja svojim žrtvama mogućnost bijega, jer i najpokvarenije ljudsko biće voli slobodu.

Ta strahovita sila uvjetovana je našim društvenim i ekonomskim ustrojem. Ne želim zaniijekati biološke, fiziološke ili psihološke čimbenike u nastanku zločina; ali teško da postoji napredni kriminolog koji neće priznati da su društveni i ekonomski utjecaji najbezdušniji, najotrovniji zametak zločina. Uzmemo li u obzir da čak i postoje urođene sklonosti zločinu, ipak nije ništa manja istina da te sklonosti bogato pothranjuje naš društveni okoliš.

Uska je veza, kaže Havelock Ellis, između zločina počinjenog nad osobom i cijene alkohola,

te zločina nad vlasništvom i cijene žita. On navodi Queteleta i Lacassagnea, od kojih prvi gleda na društvo kao na pripravitelja zločina, a na zločince kao na instrumente za njihovu izvedbu. Drugi pak smatra da je "društveni okoliš sredina koja njeguje zločin; da je zločinac mikrob, element koji postaje jedino važan kad pronađe sredinu koja ga potiče da uskipi; svako društvo ima zločince kakve zaslužuje".(16)

"Najuspješnije" industrijsko razdoblje onemogućuje radniku da zaradi dovoljno da održi zdravlje i krepost. A kako je blagostanje, u najboljem slučaju, imaginarno stanje, tisuće ljudi stalno se pridružuje vojsci nezaposlenih. Od istoka do zapada, od juga do sjevera, ta se golema vojska potuče u potrazi za poslom ili hranom, a sve što uspijevaju naći ubožnice su i sirotinjske četvrti. Oni u kojima ima iskre preostalog samopoštovanja, više vole otvoreni prkos, više vole zločin od iscrpljujućeg, ponižavajućeg siromaštva.

Edward Carpenter procjenjuje da je u pet šestina krivičnih djela narušeno neko vlasničko pravo; ali to je preniska brojka. Pomnije će istraživanje pokazati da se devet od deset zločina može, izravno ili neizravno, povezati s našim ekonomskim i društvenim nejednakostima, s našim sustavom nemilosrdnog izrabljivanja i potkradanja. Nema zločinca tako glupog koji ne bi priznao tu strašnu činjenicu, premda ga ona ne opravdava.

Zbirka filozofije zločina koju su skupili Ellis, Lombroso i drugi uvaženi stručnjaci, pokazuje da zločinac odveć snažno osjeća da ga društvo navodi na zločin. Milanski je lopov rekao Lombrosu: "Ja ne kradem, ja samo uzimam od bogataša ono što im je previše; osim toga, ne potkradaju li odvjetnici i trgovci?" Ubojica je napisao: "Znajući da su tri četvrtine društvenih vrlina kukavičko nasilje, mislio sam da će otvoreni napad na bogataša biti manje nečastan od oprezne lukavštine." Drugi je napisao: "Zatvoren sam jer sam ukrao pola tuceta jaja. Ministri koji kradu milijune su časni. Jadna Italija!" Neki je obrazovani kažnjenik rekao gospodinu Davittu: "Društveni su zakoni osmišljeni kako bi osigurali svjetskom bogatstvu da vlada i kalkulira te time lišavaju veći dio čovječanstva njegovih prava i prilika. Zašto bi me oni kaznili zbog toga što sam na ponešto sličan način uzeo od onih koji su uzeli više nego što imaju pravo imati?" Isti je čovjek dodao: "Religija krade duši neovisnost; domoljublje znači glupo štovati svijet u kojemu dobrobit i mir stanovnika žrtvuju oni koji od toga izvlače dobit, dok zakoni, ograničavaju prirodne želje i vode rat protiv jasnoga duha zakona naših bića. U usporedbi s tim", zaključuje on, "krađa je častan posao".

Doista, više je istine u toj filozofiji nego u svim pravnim i moralnim knjigama našeg društva.

Ako su ekonomski, politički, moralni i fizički čimbenici mikrobi zločina, kako se društvo nosi

s tom situacijom?

Metode borbe sa zločinom bez dvojbe su se mnogo mijenjale, ali uglavnom u teoretskom smislu. U praksi, društvo je zadržalo primitivan motiv u svojem odnosu prema prijestupniku, a to je osveta. Isto tako je usvojilo teološku ideju – kaznu; dok se zakonske i “civilizirane” metode sastoje od zastrašivanja ili terora, i preobrazbe. Vidjet ćemo da su sva četiri načina izričito neuspjela i da danas nismo ništa bliže rješenju nego u srednjem vijeku.

Staromodan je prirodni poriv primitivnoga čovjeka da uzvratí udarac, osveti se. Umjesto toga, civilizirani je čovjek, lišen hrabrosti i smjelosti, prenio na organiziranu mašineriju dužnost da se osveti umjesto njega, ludo vjerujući da država ima pravo učiniti ono za što on više nema odlučnosti ili dosljednosti da učini. “Njegovo veličanstvo zakon” mudra je stvar; neće se pognuti pred primitivnim nagonima. Njegova je misija “više” prirode. Uistinu, on je još ogrezao u teološkoj zbrci, koja proklamira kaznu kao sredstvo pročišćenja, ili posredno ispaštanje grijeha. Ali na legalnoj i društvenoj razini, zakonska odredba provodi kaznu, ne samo da bi nanijela bol krivcu, nego i da bi zastrašila druge.

Što je, ipak, stvarna osnovica kazne? Pojam slobodne volje, zamisao da je čovjek u svako doba slobodan čimbenik dobra ili zla; ako izabere ovo posljednje, za to mora platiti. Premda se ta teorija odavno raspala i odbačena je, ipak je svakodnevno primjenjuje cijela vladina mašinerija i pretvara je u najokrutnijega i najsurovijega mučitelja ljudskoga života. Jedini razlog za njezin nastavak još je okrutnije poimanje da što se više širi strah od kazne, to je veći preventivni učinak.

Društvo se koristi najdrastičnijim metodama kad je riječ o prijestupnicima koji su se ogriješili o društvo. Zašto nisu zastrašeni? Premda se u Americi čovjeka smatra nevinim dok mu se ne dokaže krivnja, pravni instrument, policija, provodi teror, zatvara bez razlike, tuče, tiranizira ljude, rabi barbarsku metodu “trećega stupnja”, podvrgava svoje nesretne žrtve smrdljivom zraku policijske postaje i još smrdljivijem jeziku stražara. A opet, zločin je u porastu i društvo plaća cijenu. S druge strane, javna je tajna da, kad nesretni građanin dobije punu “milost” zakona i kad ga u ime sigurnosti skriju u najgori od paklova, da tu tek počinje prava kalvarija. Lišen svojih prava kao ljudsko biće, degradiran na puki automat bez volje ili osjećaja, ovisan posve o milosti okrutnih čuvara, on svakodnevno prolazi kroz proces dehumanizacije, u usporedbi s kojom je divlja osveta puka dječja igra.

Nema te kaznene institucije ili popravilišta u Sjedinjenim Državama u kojima ljude ne muče toljagom, palicom, luđačkom košuljom, vodenim kurama, “kolibrićem” (provođenjem struje

kroz tijelo), samicama, borbom s bikovima i izgladnjivanjem "kako bi postali dobri". U tim im ustanovama lome volju, ponižavaju dušu, duh im pokoravaju ubojitom monotonijom i rutinom zatvorskoga života. U Ohiju, Illinoisu, u Pennsylvaniji, Missouriju i na jugu, ti su užasi postali tako očiti da su doprli i do izvanjskoga svijeta, dok u većini drugih zatvora još prevladavaju iste kršćanske metode. Ali zatvorske zidine rijetko dopuštaju bolnim kricima žrtava da pobjegnu – zatvorski su zidovi debeli, prigušuju zvuk. Društvo bi prije moglo ukinuti sve zatvore, nego očekivati da će ga zaštititi te ćelije užasa dvadesetoga stoljeća.

Godinu za godinom vrata zatvorskoga pakla vraćaju u svijet izmučenu, bezvoljnu, oronulu gomilu ljudi, s Kainovom oznakom na čelu, uništenim nadama, prikraćenih prirodnih sklonosti. A budući da ih dočekuju samo glad i neljudskost, te žrtve uskoro ponovno tonu u zločin kao jedinu moguću egzistenciju. Nije uopće neobično naći muškarca i ženu koji su proveli polovicu svojega života – ne, gotovo cijeli svoj život – u zatvoru. Znam ženu na Blackwell`'s Islandu koja je zatvarana i puštana trideset i osam puta; a od prijatelja sam doznala za sedamnaestgodišnjeg mladića, kojega je on njegovao i brinuo se za nj u pitsburškom kazneno-popravnom domu i koji nikad nije niti otkrio što to znači biti na slobodi. Njegov je život išao od popravilišta do popravilišta, sve dok nije, slomljena tijela, umro kao žrtva društvene osвете. Ta osobna iskustva potkrepljuju raširene podatke koji dokazuju krajnju jalovost zatvora kao sredstva zastrašivanja ili preobrazbe.

Dobrohotne osobe žele sada preusmjeriti to pitanje zatvora – zahtijevaju da se zatvoreniku još jedanput vrati mogućnost da postane ljudsko biće. Ma kako to bilo hvalevrijedno, bojim se da je nemoguće nadati se dobrim rezultatima kad se toči dobro vino u pljesnivu bocu. Ništa osim potpune rekonstrukcije društva neće spasiti čovječanstvo od raka zločina. Ipak, ako se tupi rub naše društvene savjesti naoštiri, kaznene ustanove mogle bi dobiti novu glazuru. Ali prvo treba obnoviti društvenu svijest, koja je u prilično oronulom stanju. Nužno ju je probuditi kad je riječ o činjenici da je zločin pitanje stupnja, da svi u sebi imamo rudimente zločina, manje-više, u skladu s našim mentalnim, fizičkim i društvenim okolišem; i da je pojedinačni zločinac puki odraz zajednice.

Prosječni bi pojedinac, probuđene društvene svijesti, mogao naučiti odbijati "čast" da bude krvosljednik prava. Mogao bi prestati progoniti, prestati prezirati društvenoga prijestupnika i prestati biti nepovjerljiv prema njemu, te mu pružiti priliku da živi među svojim bližnjima. Do institucija je, naravno, teže doprijeti. One su hladne, neprobojne i okrutne; ipak, oživljenom društvenom sviješću moglo bi biti moguće osloboditi zatvorske žrtve okrutnosti zatvorskih službenika, stražara i čuvara. Javno je mijenje moćno oružje; čuvari ljudskoga

plijena čak ga se boje. Moglo bi ih se malo podučiti ljudskosti, posebice ako shvate da njihov posao ovisi o tome.

Ali najvažniji je korak tražiti za zatvorenika pravo da radi dok je u zatvoru, i da za to dobije određenu naknadu koja će mu omogućiti da stavi nešto na stranu za dane kad ga oslobode, za početak novoga života.

Gotovo je besmisleno polagati odviše nade u postojeće društvo kad razmotrimo da su radnici, i sami robovi-najamnici, osuđeni na kažnjenički rad. Neću ulaziti u okrutnost te primjedbe, nego ću tek razmotriti koliko je neodgovarajuća. Do sada je bunt organiziranoga radništva vodio borbu s vjetrenjačama. Zatvorenici su uvijek radili; samo je država bila njihov izrabljivač, čak i kad je individualni poslodavac bio kradljivac organiziranoga rada. Države su ili upošljavale kažnjenike da rade za vladu, ili da rade za pojedince. Dvadeset devet država slijedi taj plan. Federalna vlada i sedamnaest država su ga odbile, kao i vodeće europske države, budući da on vodi silnom izrabljivanju i zlostavljanju zatvorenika te beskrajnom podmićivanju.

“Rhode Island, država kojom vlada Aldrich, možda je najgori primjer. Pod petogodišnjim ugovorom, koji je potpisan 7. srpnja 1906. i obnovljen još sljedećih pet godina u ime privatnih ugovornika, rad stanara kazneno popravnoga doma i okružnoga zatvora na Rhode Islandu prodan je korporaciji Reliance-Sterling Manufacturing po cijeni nižoj od dvadeset i pet centi na dan po osobi. Ta je tvrtka doista divovski radni zatvorski trust jer unajmljuje za rad i kažnjenike iz kazneno-popravnih domova Connecticuta, Michigana, Indiane, Nebraske i Južne Dakote te popravilišta iz New Jerseyja, Indiane, Illinoisia i Wisconsinia, sve u svemu jedanaest ustanova.

Koliko je korupcija koju osigurava ugovor iz Rhode Islanda golema, može se procijeniti prema činjenici da ta ista tvrtka plaća šezdesetdva i pol centa na dan u Nebraski za rad kažnjenika, a da Tennessee, primjerice, dobiva dolar i deset centi na dan za rad kažnjenika od tvrtke Gray-Dudley Hardware; Missouri dobiva sedamdeset centi na dan od kompanije Star Overall Mfg.; West Virginia dobiva šezdeset i pet centi na dan od kompanije Kraft Mfg.; Maryland dobiva pedeset i pet centi na dan od tvrtke Oppenheim, Oberndorf & Co. koja proizvodi košulje. Razlika u cijenama ističe golemu korumpiranost. Primjerice, kompanija Reliance-Sterling Mfg. proizvodi košulje, cijena im je u normalnoj proizvodnji ne manje od dolar i dvadeset centi za tuce, dok zatvoru u Rhode Islandu plaćaju trideset centi po tucetu. Nadalje, država ne naplaćuje tom trustu najamninu za korištenje golemom tvornicom, ne naplaćuje ništa za struju, grijanje, svjetlo, pa čak ni za kanalizaciju te ne utjeruje porez.

Kakva korupcija!”(17)

Procjenjuje se da se više od dvanaest milijuna dolara vrijednih radničkih košulja i kombinezona proizvede na godinu u Sjedinjenim Državama zatvorskim radom. Uglavnom to rade žene, i prva je pomisao kako golema količina ženskoga radništva ostaje bez posla. Druga je pomisao da su muški osuđenici, koji bi trebali naučiti neki zanat koji bi im dao kakvu-takvu priliku da se mogu sami izdržavati kad iziđu iz zatvora, osuđeni raditi taj posao na kojemu ne mogu zaraditi ni dolar. To je to ozbiljnije kad promislimo da se velik dio tog rada obavlja u popravilištima, koja silno na glas propovjedaju kako obučavaju svoje štićenike da postanu korisni građani.

Treća je, i najvažnija, pomisao da je golema dobit, koja se na taj način izvlači iz rada osuđenika, stalan poticaj poduzetnicima da zahtijevaju od svojih nesretnih žrtava zadaće koje su posve iznad njihovih sposobnosti i da ih kažnjavaju okrutno kad njihov rad ne udovolji pretjeranim zahtjevima.

Još koju riječ o osuđenosti kažnjenika na poslove za koje se ne mogu nadati da će pomoću njih zarađivati za život kad jednog dana budu oslobođeni. Indiana je, primjerice, država koja se na sva usta hvali da napreduje u poboljšanju modernog kaznenopopravnoga sustava. A ipak, prema izvještaju njezina “popravilišta” iz godine 1908., 135 je štićenika uposlano u proizvodnji lanaca, 207 u proizvodnji košulja, a 255 u ljevaonici – ukupno 597 u tri zanimanja. Ali u tom takozvanom popravilištu štićenici bi mogli raditi pedeset i devet različitih poslova, od kojih je trideset i devet povezano s potrebama te države. Indiana, poput drugih država, propovijeda obučavanje štićenika popravilišta za zanimanja koja će im omogućiti da zarađuju za život nakon što budu na slobodi. No, ona ih zapravo tjera da izrađuju lance, košulje i metle, ove posljednje u korist kompanije Louisville Fancy Grocery. Metlarstvo je posao koji uvelike monopoliziraju slijepi, šivanjem košulja bave se žene i samo je jedna slobodna tvornica lanaca u državi, a oslobođeni se osuđenik ne može nadati da će ondje dobiti posao. Cijela je stvar okrutna farsa.

Ako države mogu, dakle, biti sredstvo potkradanja svojih bespomoćnih žrtava za tako golemi profit, nije li krajnji čas da organizirano radništvo prekine svoje beskorisno jaukanje; i da inzistira na doličnoj naknadi za osuđenike, kao što radničke organizacije zahtijevaju za sebe? Na taj će način radnici uništiti zametak koji od zatvorenika čini neprijatelja radničkim interesima. Na drugom sam mjestu već rekla da se tisuće osuđenika, nestručnih i bez zanimanja, bez sredstava za život, vraćaju u društveni tor. Ti muškarci i te žene moraju živjeti, jer čak i bivši osuđenik ima potrebe. Zatvorski ih je život učinio nedruštvenim bićima,

a čvrsto zatvorena vrata na koja nailaze nakon izlaska iz zatvora neće smanjiti njihovu gorčinu. Neizbježan je rezultat da oni tvore pogodnu jezgru iz koje se regrutiraju štrajkolomci, detektivi i policajci, odveć voljni udovoljiti gospodarovoj ponudi. Tako organizirano radništvo, svojim budalastim protivljenjem radu u zatvoru, samo sebe poražava. Pomaže stvaranju otrovnih dimova koji guše svaki pokušaj da dođe do ekonomskog poboljšanja stanja. Ako radnik želi izbjeći te posljedice, trebao bi inzistirati na pravu osuđenika da radi, trebao bi ga primiti kao brata, primiti ga u svoju organizaciju, i uz njegovu pomoć okrenuti se protiv sustava koji ih obojicu melje.

I na kraju, ali ne manje važno, u porastu je provedba barbarske i neodgovarajuće doživotne kazne. Oni koji vjeruju u promjenu i iskreno joj teže, brzo dolaze do zaključka da čovjek mora dobiti priliku da čini dobro. A kako će je dobiti ako je pred njim deset, petnaest ili dvadeset godina zatvora? Nada u slobodu i u povoljnu priliku jedini je poticaj u životu, posebice u zatvorskom životu. Društvo je dugo griješilo prema zatvoreniku – mora mu barem tu nadu ostaviti. Nisam posebno uvjerena da će mu ostaviti tu nadu ili da će se na tom planu dogoditi bilo kakva promjena sve dok se zauvijek ne dokuju uvjeti koji stvaraju i zatvorenika i tamničara.

*Iz usta, rujna mu ruža,
Iz srca bijele će list!
Jer nije lako znati baš kako
Volju iskazuje Krist,
Otkad hodočasniku pred Papom
Procvaio štap je čist!(18)*

DOMOLJUBLJE: prijetnja slobodi

Što je domoljublje? Je li to ljubav prema rodnom mjestu, mjestu sjećanja na djetinjstvo, mjestu nada, snova i htijenja? Je li to mjesto na kojemu bismo, dječjom naivnošću, gledali oblake što plove i pitali se zašto i mi ne možemo tako brzo trčati? Mjesto na kojemu ćemo izbrojati milijune iskričavih zvijezda, sa strahom da nije svaka od njih neko "moguće oko", koje prodire u naše male duše? Je li to mjesto na kojemu bi čovjek slušao glazbu ptica i čeznuo da ima krila pa da leti, poput njih, u daleke zemlje? Ili je to mjesto na kojemu bismo sjedili u majčinu krilu, ushićeni čudesnim bajkama o velikim djelima i pobjedama. Ukratko, je li to ljubav prema komadiću zemlje, čiji svaki je pedalj ugodno i dragocjeno sjećanje na sretno, veselo i zaigrano djetinjstvo?

Ako bi to bilo domoljublje, malo bi se Amerikanaca danas nazvalo domoljubima, jer se mjesto igre pretvorilo u tvornicu, mlin i rudnik, dok zaglušujući zvukovi strojeva zamjenjuju glazbu ptica. Niti više možemo čuti priče o velikim djelima, jer su priče koje nam naše majke danas pripovijedaju priče o tuzi, suzama i jadu.

Što je onda domoljublje? "Domoljublje je, gospodine, posljednje utočište hulja", rekao je dr. Johnson. Lav Tolstoj, najveći antidomoljub našega doba, definira domoljublje kao načelo koje će opravdati pripremu velikog broja ubojica; kao posao koji treba bolju opremu za izvedbu ubojstva nego za proizvodnju stvari koje su za život potrebne poput cipela, odjeće i kuća; kao posao koji jamči bolji prihod i veću slavu nego posao prosječnoga radnika.

Gustave Hervé, drugi veliki antidomoljub, ispravno naziva domoljublje praznovjerjem – mnogo štetnijom, okrutnijom i neljudskom praznovjericom od religije. Vjersko praznovjerje izvire iz čovjekove nesposobnosti da objasni prirodne pojave. To jest, kad primitivni čovjek čuje grmljavinu ili vidi sijevanje, on ni jedno ni drugo ne može objasniti te zbog toga zaključuje da iza njih mora stajati sila veća od njega. Slično vidi nadnaravnu silu i u kiši i u raznim drugim prirodnim mijenama. Domoljublje je, s druge strane, praznovjerje umjetno stvoreno i održava se mrežom laži i krivotvorina; praznovjerje koje čovjeku oduzima njegovo samopoštovanje i dostojanstvo te povećava njegovu aroganciju i samoljublje.

Doista, samoljublje, arogancija i egoizam bitni su elementi domoljublja. Da to ilustriram! Domoljublje pretpostavlja da je naša zemaljska kugla podijeljena na male točke, a svaka je okružena željeznom ogradom. Oni koji su bili sretni pa su se rodili na nekoj određenoj točki,

smatraju sebe boljima, plemenitijima, većima, pametnijima od živih bića koja nastanjuju bilo koju drugu točku. Zato je dužnost svakoga tko živi na toj izabranoj točki da se bori, ubija i umre u pokušaju da nametne svoju nadmoć svima drugima.

Stanovnici drugih točaka razmišljaju slično, naravno, s ishodom da je, od ranog djetinjstva, dječji um zatrovan jezovitim pričama o Nijemcima, Francuzima, Talijanima, Rusima itd. Kad dijete odraste, posve je prožeto vjerovanjem da ga je sam Bog izabrao da brani svoju zemlju od napada ili najezda svakoga stranca. Zbog tog razloga vapimo za velikom vojskom i mornaricom, za još više bojnih brodova i municije. U tu je svrhu Amerika u kratkom razdoblju potrošila četiri milijuna dolara. Pomislite samo – četiri milijuna dolara su oduzeta ljudskome proizvodu. Jer posve sigurno, ne pridonose domoljublju bogati. Oni su kozmopoliti, savršeno doma u svakoj zemlji. Mi u Americi to vrlo dobro znamo. Nisu li naši bogati Amerikanci – Francuzi u Francuskoj, Nijemci u Njemačkoj, ili Englezi u Engleskoj? I ne rasipaju li kozmopolitskom otmjenošću bogatstvo koje su stvorila djeca u američkim tvornicama i robovi na plantažama pamuka? Da, njihovo će domoljublje omogućiti da se pošalje poruka sućuti despotu poput ruskoga cara, kad god ga zadesi kakva nezgoda, kao što je to i učinio predsjednik Roosevelt u ime svojega naroda, kad su Sergeja kaznili ruski revolucionari.

To je domoljublje koje će pomagati lukavome ubojici Diazu da uništi tisuće života u Meksiku ili će čak pružiti pomoć pri zatvaranju meksičkih revolucionara na američkom tlu i držati ih u američkim zatvorima, a da za to nema ni najmanjega povoda ili razloga.

Ali, domoljublje onda nije za one koji predstavljaju bogatstvo i moć. Ono je dovoljno dobro za narod. To me podsjeća na jednu od povijesnih mudrosti Friedericha Velikoga, najboljeg Voltaireova prijatelja, koji je rekao: "Religija je laž, ali se mora održati zbog masa."

To je domoljublje prilično skupa ustanova, u to nitko neće posumnjati nakon što razmotri sljedeće statistike. Progresivan rast troškova za vodeće svjetske vojske i mornarice tijekom posljednje četvrti ovoga stoljeća, činjenica je čija težina zaprepašćuje svake mudre proučavatelje ekonomskih problema. To se može sažeto naznačiti tako da se doba od 1881. do 1905. podijeli na petogodišnja razdoblja te navedu izdaci za vojsku i mornaricu nekoliko velikih država tijekom prvog i posljednjeg od tih razdoblja. Od prvoga do posljednjega razdoblja troškovi Velike Britanije porasli su s 2.101.848.936 na 4.143.226.885 dolara, Francuske s 3.324.500.000 na 3.455.109.900, Njemačke s 725.000.200 na 2.700.375.600 dolara, Sjedinjenih Američkih Država s 1.275.500.750 na 2.650.900.450 dolara, Rusije s 1.900.975.500 na 5.250.445.100 dolara, Italije s 1.600.975.750 na 1.755.500.100 dolara i

Japana s 182.900.500 na 700.925.475 dolara.

Vojni troškovi svake navedene države povećali su se u svakom od petogodišnjih razdoblja koja promatramo. Tijekom cijeloga razdoblja od 1881. do 1905. izdaci Velike Britanije za vojsku povećali su se četverostruko, izdaci Sjedinjenih Američkih Država trostruko, Rusije dvostruko, a izdaci Njemačke porasli su za trideset i pet posto, Francuske za otprilike petnaest posto te Japana za gotovo petsto posto. Ako usporedimo troškove tih država na njihove vojske s ukupnim rashodom za svih dvadeset i pet godina završno s godinom 1905., omjer je sljedeći:

u Velikoj Britaniji od dvadeset do trideset i sedam posto; u Sjedinjenim Američkim državama od petnaest do dvadeset i tri posto; u Francuskoj od šesnaest do osamnaest posto; u Italiji od dvanaest do petnaest posto; u Japanu od dvanaest do četrnaest posto. S druge strane, zanimljivo je zapaziti da se taj omjer u Njemačkoj smanjio s otprilike pedeset i osam na dvadeset i pet posto, a to je smanjenje rezultat golemog porasta imperijalnih troškova u druge svrhe, ali i dalje ostaje činjenica da su troškovi za vojsku u razdoblju od 1901. do 1905. bili viši od troškova za bilo koje prijašnje petogodišnje razdoblje. Statistike pokazuju da su države u kojima su izdaci za vojsku najveći, u odnosu na cjelokupni nacionalni dohodak, Velika Britanija, Sjedinjene Države, Japan, Francuska i Italija, tim redom.

Što se tiče velikih mornarica podaci su također vrlo impresivni. Tijekom dvadeset i pet godina, završno s 1905., troškovi za mornarice su porasli kako slijedi: u Velikoj Britaniji tristo posto; u Francuskoj šezdeset posto; u Njemačkoj šesto posto; u Sjedinjenim Državama četrstodvadeset i pet posto; u Rusiji tristo posto; u Italiji dvjestopedeset posto; i u Japanu sedamsto posto. Uz iznimku Velike Britanije, Sjedinjene Države troše za mornaricu više od bilo koje druge države, a taj je trošak ujedno i najveći u cjelokupnom nacionalnom dohotku nego u bilo kojoj drugoj državi. U razdoblju od 1881. do 1885., troškovi američke mornarice iznosili su šest dolara i dvadeset centa na svakih sto dolara namijenjenih državnim potrebama; u sljedećem petogodišnjem razdoblju svota se povećala na šest dolara i šezdeset centa, zatim u sljedećem na sedam dolara i deset centa, pa na jedanaest dolara i sedamdeset centa, da bi u razdoblju od 1901. do 1905. iznosila šesnaest dolara i četrdeset centa. Gotovo je sigurno da će se izdaci tekućeg petogodišnjeg razdoblja još povećati.

Sve viša cijena militarizacije može se ilustrirati i izračunom poreza po glavi stanovnika. Od prvoga do posljednjega petogodišnjega razdoblja, koje smo uzeli kao osnovicu za usporedbu, rasla je kako slijedi: u Velikoj Britaniji s 18,47 na 52,50 dolara; u Francuskoj s 19,66 na 23,62 dolara; u Njemačkoj s 10,17 na 15,51 dolar; u Sjedinjenim Državama s 5,62 na 13,64

dolara; u Rusiji s 6,14 na 8,37 dolara; u Italiji s 9,59 na 11,24 dolara i u Japanu s 86 centi na 3,11 dolara.

Upravo se ekonomski teret militarizma najbolje može procijeniti prema tom grubom proračunu cijene po glavi stanovnika. Ne možemo a da iz dostupnih podataka ne izvedemo zaključak da porast troškova za potrebe vojske i mornarice ubrzano nadilazi rast stanovništva u svakoj od država koje smo promatrali u navedenim proračunima. Drugim riječima, nastavak povećanih zahtjeva militarizma ugrožava svaku od tih država progresivnim iscrpljivanjem i ljudi i resursa.

Nepodnošljiv trošak u koji domoljublje vodi morao bi biti dovoljan da izliječi od te bolesti čovjeka čak i prosječne inteligencije. A ipak domoljublje zahtijeva još više. Ljudi su prisiljeni biti domoljubni i za taj luksuz plaćati, ne samo podupirući svoje "branitelje", nego i žrtvujući vlastitu djecu. Domoljublje zahtijeva odanost zastavi, koja znači pokornost i spremnost da se ubije oca, majku, brata, sestru.

Uobičajena je tvrdnja da trebamo stalnu vojsku da zaštiti zemlju od tuđinskoga napada. Svaki mudar muškarac i svaka mudra žena zna, ipak, da je to mit koji se održava da se u ljude unese strah i prisili ih na glupost. Svjetske vlade, budući da poznaju međusobne interese, ne napadaju jedne druge. Naučile su da mogu više dobiti međunarodnom arbitražom nego ratom i osvajanjem. Doista, Carlyle je rekao, "Rat je svađa dvojice lopova koji su odveć kukavice da bi vodili vlastite bitke; zbog toga oni uzmu mladiće iz ovoga i onoga sela, obuku ih u uniforme, opreme ih puškama i puste ih poput divljih zvijeri jedne na druge".

Ne treba mnogo mudrosti da se svaki rat svede na slične uzroke. Uzmimo za primjer naš španjolsko-američki rat, navodno velik i domoljuban događaj u povijesti Sjedinjenih Država. Kako su naša srca gorjela od srdžbe prema strašnim Španjolcima! Dobro, istina je da se naša srdžba nije razbuktala spontano. Mjesecima ju je pothranjivala novinska agitacija, i to mnogo kasnije nakon što je Butcher Weyler ubio mnoge plemenite Kubance i zlostavljao mnoge Kubanke. Ipak, da budemo pravedni prema američkoj naciji, srdžba je u njoj narasla i bila je spremna za borbu te se hrabro borila. Ali kad je sve završilo, kad su mrtvi bili pokopani, a cijena rata došla narodu na naplatu u obliku povišenih cijena robe i stanarina – to jest, kad smo se otrijeznili od našeg domoljubnog pijanstva – iznenada nam je svanulo da je uzrok španjolsko-američkoga rata bila cijena šećera; ili, još eksplicitnije, da su životi, krv i novac američkoga naroda iskorišteni da se zaštite interesi američkih kapitalista, koje je ugrozila španjolska vlada. A da to nije nikakvo preuveličavanje, nego da se zasniva na

apsolutnim činjenicama i brojkama, najbolje dokazuje stajalište američke vlade prema kubanskom radništvu. Kad je Kuba čvrsto bila u šapama Sjedinjenih Država, upravo je vojnicima koji su poslani da oslobode Kubu bilo zapovjedbano da ubijaju kubanske radnike tijekom velikog štrajka proizvođača cigareta, koji se dogodio uskoro nakon rata.

A nije to jedino takvo odvagivanje uzroka rata. Zastor se počeo dizati s motivima strašnog rusko-japanskoga rata, koji je koštao toliko krvi i suza. I ponovno vidimo da iza razjarenoga Moloha rata stoji još razjareniji bog trgovine. Kuropatkin, ruski ministar rata tijekom rusko-japanskoga sukoba, otkrio je tajnu što se krije iza toga rata. Car i njegovi veliki vojvode uložili su novac u korejske koncesije tako da su rat forsirali samo da ubrzano akumuliraju veliko bogatstvo.

Tvrdnja da su stalna vojska i mornarica najbolja zaštita mira, logična je koliko i tvrdnja da je najmirniji građanin onaj koji se naokolo kreće silno naoružan. Iskustvo svakodnevnoga života dokazuje da naoružani pojedinac stalno jedva čeka da iskuša svoju snagu. Isto, pogledamo li iz povijesne perspektive, vrijedi i za vlade. Uistinu mirne zemlje ne troše svoj život i svoju energiju na pripreme za rat, da bi se održao mir.

Ipak, povika za povećanjem vojske i mornarice nema veze s opasnošću izvana. Ona ima veze sa strahom od rastućeg nezadovoljstva masa i internacionalnoga duha među radnicima. Ona ima veze s unutarnjim neprijateljem kojega razne zemlje same stvaraju; s neprijateljem koji će se, jedanput kad mu se probudi svijest, pokazati opasnijim od ijednog tuđinskoga osvajača.

Sile koje su stoljećima porobljavale mase dobro su proučile njihovu psihologiju. One znaju da je narod općenito poput djece čiji se očaj, tuga i suze mogu pretvoriti u sreću malom igračkom. I što je sjajnija igračka, što su boje veselije, više će se svidjeti djetetu – milijunskoj naciji.

Vojska i mornarica predstavljaju igračke za narod. Da bi postale privlačnije i prihvatljivije, troši se stotine i tisuće dolara na pokazivanje tih igračaka. To je bio naum američke vlade kad je opremila flotu i poslala je duž Pacifičke obale tako da svaki američki građanin osjeti ponos i slavu Sjedinjenih Država. Grad San Francisco potrošio je stotinu tisuća dolara za zabavu flote; Los Angeles šezdeset tisuća dolara; Seattle i Tacoma oko stotinu tisuća dolara. Jesam li rekla za zabavu flote? Na iced i piće nekolicine viših časnika, dok su se "hrabri dečki" morali pobuniti da bi dobili dovoljno hrane. Da, dvije stotine i šezdeset tisuća dolara potrošeno je na vatromete, zabave u kazalištu i bančenja, u doba kad muškarci, žene i djeca

diljem zemlje gladuju po ulicama; kad je tisuće nezaposlenih spremno prodati svoj rad u bescjenje.

Dvije stotine i šezdeset tisuća dolara! Što se sve moglo napraviti s tolikom svotom? Ali umjesto kruha i skloništa, djecu tih gradova povelili su da vide flotu, da im to ostane, kako kažu novine, u "trajnoj uspomeni".

Predivna stvar za sjećanje, zar ne? Oruđe za civilizirano klanje. Ako se um djeteta mora trovati takvim sjećanjima, kakve onda ima nade za istinsko ostvarenje ljudskoga pobratimstva?

Mi, Amerikanci, tvrdimo da smo ljudi koji vole mir. Mrzimo krvoproliće; opiremo se nasilju. A ipak grčevito uživamo u mogućnosti da se dinamične bombe bace iz letjelica na bespomoćne građane. Spremni smo objesiti, smaknuti na električnom stolcu ili linčovati svakoga tko će, zbog ekonomske nužde, riskirati vlastiti život u pokušaju da oduzme život kakvom industrijskom magnatu. Ipak se naša srca nadimaju od ponosa na pomisao da Amerika postaje najmoćnija zemlja na svijetu i da će napokon staviti svoju željeznu šapu na vrat svake druge države.

Takva je logika domoljublja.

Razmotrimo li loše posljedice, koje domoljublje u sebi nosi, za prosječnog čovjeka, ustanovit ćemo da su one ništa u usporedbi s uvredom i štetom koje domoljublje natovaruje na samoga vojnika – tu jadnu, zavedenu žrtvu praznovjerja i neznanja. Što za njega – spasitelja svoje zemlje, zaštitnika svojega naroda – domoljublje čuva u svojoj zalihi? Život robovske pokornosti, poroka i izopačenosti tijekom mira; život opasnosti, izlaganja i smrti tijekom rata.

Tijekom svoje posljednje predavačke turneje u San Franciscu, posjetila sam Presidio, najljepše mjesto s kojega se pruža vidik nad zaljevom i parkom Golden Gate. To bi mjesto trebalo biti namijenjeno djeci, vrtovi i glazba za rekreaciju umornih. Umjesto toga ono je poružnjeno, dosadno i sivo od baraka – baraka u kojima bogati ni svojim psima ne bi dopustili da žive. U tim bijednim kolibama vojnike drže poput stoke; tu oni provode svoju mladost, lašteći čizme i mjedenu dugmad svojih nadređenih časnika. Tu sam uočila i razliku među klasama: jedri sinovi slobodne republike, poredani u red poput osuđenika, salutiraju svakom poručničkom čovječuljku u prolazu. Američka jednakost, koja ponižava muževnost i uzdiže uniformu!

Život u barakama samo još više teži razviti sklonost spolnim perverzijama. U tome je sve sličniji vojnim uvjetima u Europi. Havelock Ellis, zapaženi pisac o spolnoj psihologiji, pomno je proučio tu temu. Citiram: "Neke su od baraka veliki centri muške prostitucije... Broj vojnika koji se prostituira veći je nego što bismo htjeli povjerovati. Ne pretjerujem ako kažem da je u pojedinim pukovima velika vjerojatnost da se većinu muškaraca može kupiti... Ljetnih večeri, Hyde Park i susjedni Albert Gate, vrve od gardista i ostalih predanih živoj trgovini, i to bez krinke, u uniformi ili bez nje... U većini slučajeva utržak je ugodan dodatak džeparcu Tommyja Atkinsa."

Do koje se mjere ta izopačenost uvukla u vojsku i u mornaricu može se najbolje prosuditi prema činjenici da postoje posebne kuće za taj oblik prostitucije. Ta praksa nije ograničena samo na Englesku; opća je. "Vojnici nisu ništa manje traženi u Francuskoj nego li u Engleskoj ili u Njemačkoj, a posebne kuće za prostituciju vojnika postoje i u Parizu i u gradovima koji imaju garnizone."

Da je gospodin Havelock Ellis u svoje istraživanje spolne izopačenosti uključio i Ameriku, otkrio bi da isto stanje prevladava i u našoj vojsci, baš kao i u tim zemljama. Porast stalne vojske neizbježno vodi u širenje te spolne perversije; barake su inkubatori.

Život u barakama, osim svojih spolnih posljedica, čini vojnika nesposobnim za koristan rad nakon što iziđe iz vojske. Ljudi vješti u nekom poslu, rijetko ulaze u vojsku ili mornaricu, ali čak su i oni, nakon vojničkoga iskustva, posve nesposobni za svoja bivša zanimanja. Budući da su usvojili naviku da ljenčare i naviknuli se na uzbuđenje i pustolovinu, miran ih posao više ne može zadovoljiti. Kad iziđu iz vojske, više se ne mogu vratiti korisnome poslu. Ali obično u vojsku ide društveni ološ, oslobođeni zatvorenici i slični, koje je u njezine redove dovela ili borba za život ili vlastita sklonost. Oni se, kad im je vojni rok završen, ponovno vraćaju svojem prijašnjem životu u zločinu, brutalnijem i sramotnijem nego prije. Dobro je znana činjenica da je u našim zatvorima velik broj bivših vojnika; dok se, s druge strane, vojska i mornarica opskrbljuju u velikoj mjeri bivšim kažnjenicima.

Od svih zlih posljedica koje sam do sada prikazala ni jedna mi se ne čini tako štetna po ljudski integritet kao ona koju je duh domoljublja proizveo u slučaju vojnika Williama Buwalde. Budući da je ludo vjerovao da čovjek može biti vojnik i istodobno iskazivati svoja ljudska prava, vojna ga je vlast strogo kaznila. On je svojoj zemlji služio petnaest godina tijekom kojih u njegovu izvještaju nije bilo mrlje. Prema generalu Funstonu, koji je smanjio Buwaldinu kaznu na tri godine, "prva je dužnost časnika ili svakog novouvojačenoga neupitna pokornost i odanost vladi, bez obzira na to odobrava li on tu vlast ili ne". Time

Funston obilježav pravi karakter lojalnosti. Prema njemu, ulaskom u vojsku dokidaju se načela Deklaracije o neovisnosti.

Kakva čudna posljedica da domoljublje pretvara misleće biće u odani stroj!

Opravadavajući tu najopakiju kaznu Buwaldi, general Funston kaže američkome narodu da je čin toga vojnika bio "ozbiljan zločin ravan izdaji". A od čega se zapravo taj "strašni zločin" sastoji? Naprosto od ovoga: William Buwalda bio je jedan među tisuću i petsto ljudi koji su došli na javni skup u San Franciscu; i, kakva li užasa, rukovao se s govornicom, Emmom Goldman. Strašan zločin, doista, koji general naziva "velikom uvredom vojske, u svakom slučaju gorom od dezerterstva".

Ima li veće optužbe protiv domoljublja od toga da na taj način obilježi čovjeka kao zločinca, baci ga u zatvor i poništi petnaest godina njegova odana služenja?

Buwalda je svojoj zemlji dao najbolje godine svojega života i svoje muževnosti. Ali sve je to izbrisano. Domoljublje je nemilosrdno, i poput svih nezasitnih čudovišta, zahtijeva sve ili ništa. Ono ne priznaje da je i vojnik ljudsko biće koje ima pravo na vlastite osjećaje i na vlastita mišljenja, na svoje sklonosti i zamisli. Ne, domoljublje to ne može priznati. To je lekcija koju je Buwalda morao naučiti; prisiljen ju je naučiti pod visoku, ali ne i beskorisnu, cijenu. Ponovno na slobodi, izgubio je svoj položaj u vojsci, ali je dobio samopouzdanje. Nakon svega, to je vrijedno triju godina provedenih u zatvoru.

Autor koji piše o vojnim prilikama u Americi, u nedavnom je članku, komentirao nadmoć vojnika nad civilom u Njemačkoj. Rekao je, između ostaloga, da ako naša republika nema drugog smisla nego da jamči svim svojim građanima jednaka prava, onda ima ispravan razlog da postoji. Uvjerena sam da pisac tih redaka nije bio u Coloradu tijekom patriotskog režima generala Bella. Vjerojatno bi mislio drugačije da je vidio kako se, u ime domoljublja i republike, ljudi bacaju u obor s bikovima, naokolo navlače, preko svake granice, i podvrgavaju svim vrstama poniženja. A taj incident u Coloradu nije usamljen na putu uspona vojne moći u Sjedinjenim Državama. Gotovo da nema štrajka a da vojne trupe ne dođu u pomoć onima na vlasti i da se ne ponašaju arogantno i brutalno kao što su se ponašali oni koji su nosili Keiserovu uniformu. Uostalom, mi imamo i Dickov vojni zakon. Je li pisac tih redaka to zaboravio?

Velika je nevolja s većinom naših pisaca da su potšpune neznalice kad su u pitanju tekući događaji, ili da neće, budući da su neiskreni, pisati o tim stvarima. I tako se dogodilo da je

Dickov vojni zakon prošao u Kongresu uz vrlo slabu raspravu i još manji publicitet – zakon koji daje predsjedniku moć da mirnoga građanina pretvori u krvožednoga ubojicu, navodno u ime obrane zemlje, a zapravo u ime zaštite interesa određene stranke u čije ime govori predsjednik.

Naš pisac tvrdi da militarizam nikad ne može postati tako moćan u Americi kao što je to postao vani, budući da je u nas služiti vojsku dobrovoljna stvar, dok je ona u starome svijetu obvezatna. Gospodin ipak zaboravlja uzeti u obzir dvije važne činjenice. Prvo, prisilno je novačenje u Europi stvorilo duboko usađenu mržnju prema militarizmu među svim slojevima društva. Tisuće mladih regruta negoduju pri novačenju, a jedanput kad su u vojsci, iskoristit će svaki mogući način da dezertiraju. Drugo, upravo je prisila kao obilježje militarizma stvorila golem antimilitaristički pokret, kojega se europske sile boje više nego ičega drugoga. Osim toga, militarizam je najveći branik kapitalizma. Onog trenutka kad se potkopa militarizam, kapitalizam će zateturati. Uistinu, u nas nema prisilnoga novačenja; to jest, muškarce obično ne prisiljavaju da se unovače, ali smo razvili mnogo egzaktniju i rigidniju silu – nuždu. Nije li činjenica da se tijekom industrijske depresije povećao broj novačenja? Vojni posao ne mora biti ni unosan ni častan, ali je ipak bolji od potucanja zemljom u potrazi za poslom, od stajanja u redu za kruh, ili od spavanja u mjesnim prenoćištima. Osim toga, on donosi trinaest dolara na mjesec, tri obroka na dan i mjesto za spavanje. Pa ipak ni nužda nije dovoljno snažan čimbenik da dovede u vojsku karakternoga i muževnoga čovjeka. Nije čudo da se naše vojne vlasti tuže na “jadan materijal” koji se unovačuje. To priznanje vrlo je ohrabrujući znak. Ono dokazuje da još ima dovoljno duha neovisnosti i ljubavi za slobodu u prosječnome Amerikancu da će radije gladovati neko obući uniformu.

Umni muškarci i žene diljem svijeta počinju shvaćati da je domoljublje odveć uskogrudno i ograničeno poimanje da bi odgovorilo na potrebe našega doba. Centralizacija moći stvorila je međunarodni osjećaj solidarnosti koji stvara veći sklad interesa između američkoga radništva i njihove braće u inozemstvu nego između američkoga rudara i njegova eksploatiranoga sudruga; solidarnost koja se ne boji tuđinskoga osvajanja, jer ona navodi sve radnike da jednoga dana kažu svojim gospodarima, “Idite, ubijajte sami. Mi smo to dugo radili za vas”.

Ta solidarnost budi svijest čak i u vojnika, jer i oni su dio velike ljudske obitelji. Solidarnost koja se pokazala pouzdanijom od one tijekom prošlih bojeva, i koja je potaknula pariške vojnike, tijekom Komune 1871., da se odbiju pokoriti kad su im naredili da ubijaju svoju

braću. Ona je podarila hrabrost ljudima koji su se pobunili na ruskim ratnim brodovima tijekom posljednjih godina. Ona će na kraju dovesti do pobune svih potlačenih i podjarmljenih protiv međunarodnih izrabljivača.

Europski je proletarijat shvatio kolika je snaga solidarnosti i zbog toga je proglasio rat domoljublju i njegovoj krvavoj sablasti, militarizmu. Tisuće ljudi pune zatvore Francuske, Njemačke, Rusije i skandinavskih zemalja jer se usude suprotstaviti drevnoj praznovjerici. A taj pokret nije ograničen samo na radničku klasu; on obuhvaća predstavnike svih slojeva, a njegovi su glavni pobornici muškarci i žene koji se ističu u umjetnosti, znanosti i književnosti.

Amerika će morati slijediti taj put. Militaristički duh već je prožeo sva područja života. Ja zapravo vjerujem da je militarizam veća opasnost ovdje nego bilo gdje drugdje, jer kapitalizam potplaćuje one koje želi uništiti.

U školama je već počelo. Očito se vlada drži jezuitskog shvaćanja, "Daj mi um djeteta, i oblikovat ću čovjeka". Djeca uče vojnu taktiku, o slavi vojnih postignuća koja se uzdižu u nastavnim programima i tako se mladi umovi izopačuju da bi koristili vladi. Nadalje, mladost ove države poziva se na svjetlucavim posterima da se pridruži vojsci i mornarici. "Dobra prilika da vidite svijet!", više vladin reklamer. Tako se nevini dječaci moralno opijaju domoljubljem, a vojni Moloh pobjednički korača državom.

Američki je radnik toliko propatio u rukama vojske, države i federacije, da je posve opravdano što mu se gadi uniformirani parazit i da mu se protivi. Ipak, puka denuncijacija neće riješiti taj veliki problem. Vojnika trebamo obrazovati antidomoljubnom literaturom koja će ga prosvijetliti i pokazati mu sve stvarne strahote njegova posla te koja će probuditi njegovu svijest da ostvari pravi odnos s čovjekom čijemu radu duguje svoju egzistenciju.

Upravo se toga vlasti najviše boje. Već je ravno izdaji da vojnik prisustvuje radikalnom skupu. Nema sumnje da će izdajom proglasiti i ako vojnik čita radikalne pamflete. No, nije li vlast oduvijek proglašavala svaki progresivni korak izdajom? Oni, koji, ipak, iskreno teže društvenoj rekonstrukciji mogu sebi priuštiti da se sa svim tim suoče; jer je možda čak važnije pronositi istinu barakama nego tvornicama. Kad potkopamo domoljubnu laž, iskrčit ćemo put za veliku strukturu u kojoj će sve nacionalnosti biti sjedinjene općim bratstvom – istinski SLOBODNO DRUŠTVO.

FRANCESCO FERRER I MODERNA ŠKOLA

Iskustvo se smatra najboljom životnom školom. Na muškarca ili ženu koji ne nauče neke životno bitne lekcije u toj školi, gleda se kao na prave glupane. Ipak je čudno da mirno primamo, kao samo po sebi razumljivo, to da organizirane institucije ponavljaju greške, ne uče iz iskustva.

U Barceloni je živio i radio čovjek po imenu Francisco Ferrer. Bio je učitelj, poznat i obljubljen među pukom. Izvan Španjolske samo nekolicina obrazovanih zna za Ferrerov rad. Za veliki svijet taj učitelj ne postoji.

Prvog rujna godine 1909. španjolska je vlada – po nalogu katoličke crkve – zatvorila Francisca Ferrera. Trinaestoga listopada, nakon tobožnjega suđenja, smjestili su ga u jamu zatvora u Montjuichu, uz strašan zid mnogih uzdaha, i ubili. Odjednom je Ferrer, neugledni učitelj, postao univerzalan lik, odsjaj srdžbe i bijesa cijeloga civiliziranoga svijeta prema neodgovornome ubojici.

Ubojstvo Francisca Ferrera nije prvi zločin što su ga počinile španjolska vlada i katolička crkva. Povijest tih institucija dugačka je rijeka ognja i krvi. Ipak nisu ništa naučili iz iskustva, niti su shvatili da svaki krhki život koji crkva ili država ubiju prerasta u moćnoga diva, koji će jednoga dana osloboditi ljudski rod od njihova opasna stiska.

Francisco Ferrer rodio se 1859. u skromnoj obitelji. Bili su katolici i nadali se da će podići svojega sina u istoj vjeri. Nisu znali da će dječak postati glasnik velike istine, da će njegov um odbiti krenuti starim putem. U ranoj je dobi Ferrer počeo propitivati vjeru svojih otaca. Zahtijevao je da dozna kako to da bog, koji mu govori o dobroti i ljubavi, remeti san nevinoga djeteta strašnim i užasnim mukama, patnjama, paklom. Budući da je bio oprezan te živa i ispitivačka duha, nije mu trebalo puno pa da otkrije strahote tog crnoga čudovišta, katoličke crkve. On je s tim htio prekinuti.

Francisco Ferrer nije bio samo čovjek sumnje, u potrazi za istinom; bio je i pobunjenik. Duh bi mu se rasplamsao pravednom srdžbom prema željeznom režimu njegove zemlje; kad je skupina pobunjenika, koju je vodio hrabri domoljub general Villacampa, pod stijegom republikanskog ideala, snažno napala taj režim, nije bilo vatrenijega borca od mladoga Francisca Ferrera. Nadam se da republikanski ideal nitko neće brkati s republikanstvom u Americi. Ma kakve prigovore imala ja, kao anarhist, na republikance latinskih zemalja, znam

da oni visoko nadvisuju tu korumpiranu i reakcionarnu stranku koja, u Americi, uništava svaki znak slobode i pravde. Čovjek mora pomisliti na Mazzinije, Garibaldije, na mnoštvo drugih, kako bi shvatio da su njihovi naponi bili usmjereni ne samo protiv despotizma, nego posebice protiv katoličke crkve, koja je od svojeg samoga početka bila neprijatelj svakog napretka i slobodarstva.

U Americi je posve suprotno. Republikanci zastupaju utvrđena prava, imperijalizam, korupciju, uništenje svega što nalikuje na slobodu. Njihov je ideal slatkorječiv, gmizav ugled McKinleya i okrutna Rooseveltova arogancija.

Pobuna španjolskih republikanaca je ugušena. Potrebno je nešto više od puke hrabrosti da se razbije stoljetna stijena, da se odsiječe glava katoličkoj crkvi, toj hidri, i španjolskome tronu. Uhićenja, progon i kažnjavanje uslijedili su nakon junačkoga pokušaja male skupine. Oni koji su izbjegli progonitelje, morali su pobjeći u potrazi za sigurnošću u strane zemlje. Francisco Ferrer bio je među njima. Otišao je u Francusku.

Kako se njegova duša morala rascvjetati u novoj zemlji! Francuska, kolijevka slobode, ideja, akcije. Pariz, uvijek mlad, žestok Pariz, pulsirajućega života, nakon mraka njegove zaostale zemlje – kako ga je samo on morao nadahnuti! Kakve povoljne prilike, kakva sjajna šansa za mladoga idealista!

Francisco Ferrer nije gubio vrijeme. Poput izgladnjeloga čovjeka ubacio se u mnoge različite liberalne pokrete, upoznao svakovrsne ljude, učio, upijao, rastao. Dok je bio ondje, vidio je i Modernu školu na djelu, što će odigrati tako važnu i sudbonosnu ulogu u njegovu životu.

Moderna je škola u Francuskoj osnovana puno prije Ferrerova doba. Njezin je začetnik, premda u uskom krugu, bio svježi duh Louise Michel. Svjesno ili nesvjesno, velika je Louise davno osjetila da budućnost pripada mladom naraštaju; da će, ako se mladež ne oslobodi institucije što razara um i dušu, buržoaske škole, društvena zla nastaviti postojati. Mislila je, kao i Ibsen, da je ozračje prožeto duhovima, da odrasli muškarac i žena moraju nadići mnoge praznovjerice. I tek što prerastu smrtonosni zahvat jedne sablasti, gle, već se nađu u ropstvu devedeset i devet drugih sablasti. Samo neki dosegnu vrhunac potpunoga preporoda.

Dijete, pak, nema tradicija koje bi moralo nadići. Njegov um nije opterećen nizom ideja, njegovo srce nije hladno prema klasnim i društvenim razlikama. Dijete je za učitelja ono što je glina za kipara. Hoće li svijet primiti umjetničko djelo ili prezrenu imitaciju, ovisi u velikoj

mjeri o kreativnoj moći učitelja.

Louise Michel u prvom je redu bila sposobna osluhnuti čežnje dječje duše. Nije li i sama bila naravi poput djeteta, tako slatka i nježna, jednostavna i velikodušna? Louisina je duša izgarala nad svakom društvenom nepravdom. Uvijek je bila u prvim redovima kad god su se Parižani bunili protiv kakve nepravde. I budući da je bila zatvarana zbog svoje velike odanosti potlačenima, male škole na Montmartreu uskoro je nestalo. Ali sjeme je bilo posijano i rodilo je plodom u mnogim francuskim gradovima.

Najvažniji je pothvat Moderne škole onaj velikoga i uvijek mladoga Paula Robina. S nekoliko prijatelja otvorio je veliku školu u Cempuisu, prekrasnom mjestu pokraj Pariza. Paul Robin težio je višem idealu, a ne samo unijeti moderne zamisli u naobrazbu. Htio je pokazati stvarnim činjenicama da je građanska koncepcija nasljednosti samo izgovor za poštedu društva od njegovih strašnih zločina protiv mladeži. Tvrdnja da dijete mora trpjeti za grijehe svojih otaca, da ono mora nastaviti sa siromaštvom i prljavštinom, da mora izrasti u pijanca ili zločinca, samo zato što mu roditelji nisu ostavili ništa drugo u naslijeđe, bila je odveć naopaka za lijepi duh Paula Robina. On je vjerovao da osim naslijeđa, bez obzira na njegovu ulogu, ima i drugih jednako velikih čimbenika, ako ne i većih, koji bi mogli i koji hoće iskorijeniti ili umanjiti takozvani prvi uzrok. Odgovarajuće ekonomsko i društveno okruženje, dašak i sloboda prirode, zdrava vježba, ljubav i sućut, i, ponad svega, duboko razumijevanje za potrebe djeteta – sve će to uništiti okrutnu, nepravednu i zločinačku stigmam nametnutu nevinoj mladeži. Paul Robin nije birao svoju djecu; nije išao takozvanim najboljim roditeljima: on je uzimao djecu gdje god ih je našao. Uzimao ih je s ulice, iz koliba, sirotišta i domova za nahoćad, popravnih domova, iz svih onih sivih i strašnih mjesta kamo blagonaklono društvo skriva svoje žrtve kako bi umirilo svoju grešnu savjest. Skupio je svu prljavu, umrljanu, drhtavu siroćad koja je našao i odveo je u Cempuis. Ondje su, u prirodi, slobodne i neobuzdane, dobro nahranjene, čiste, voljene i okružene razumijevanjem, ljudske biljčice počele rasti, cvjetati, razvijati se iznad očekivanja njihova prijatelja i učitelja, Paula Robina.

Djeca su se razvila u muškarce i žene sigurne u sebe, koji vole slobodu. Što je veća opasnost za institucije koje proizvode sirotinju kako bi je ovjekovječile? Francuska je vlada zatvorila Cempuis jer su razredi u njemu bili mješoviti što je u Francuskoj tada bilo zabranjeno. Ipak, Cempuis je dovoljno dugo djelovao da je uspio pokazati svim naprednim pedagogima svoje nevjerojatne mogućnosti i da bi poslužio kao poticaj za moderne metode naobrazbe, koje polagano ali neizbježno podrivaju trenutačno postojeći sustav.

Nakon Cempuisa uslijedio je velik broj drugih obrazovnih pokušaja – među njima pokušaj Madelaine Vernet, nadarene književnice i pjesnikinje, autorice djela *L'Amour Libre* (Slobodna ljubav), i Sébastiena Faurea, i njegove *La Ruche* (Košnica), koju sam posjetila u Parizu 1907. godine.

Prije nekoliko je godina drug Faure kupio zemljište na kojemu je izgradio svoju *La Ruche*. U razmjerno kratkom vremenu uspio je preobraziti nekad divlje, nekultivirano zemljište u procvjetalo mjesto, koje je počelo izgledati kao dobro održavano gospodarstvo. Golemo kvadratično dvorište, okruženo trima zgradama i široka staza koja vodi u vrt i voćnjak, dočekuju posjetioca. Vrt, održavan onako kako to samo Francuz zna, pruža veliku raznolikost raslinja.

Mišljenje je Sébastiena Faurea da će djetetov razvoj trpjeti ako ono bude podvrgnuto proturječnim utjecajima. Tek kad su materijalne potrebe, kućna higijena i intelektualni okoliš usklađeni može dijete izrasti u zdravo, slobodno biće.

O svojoj je školi Sébastien Faure rekao:

“Uzeo sam dvadeset i četvero djece obaju spolova, većinom siročadi, ili onih kojima su roditelji odveć siromašni da bi im mogli platiti školovanje. Odjenuo sam ih, pružio im dom i obrazovao ih na svoj trošak. Do svoje dvadesete godine primat će temeljitu osnovnu naobrazbu. Između dvanaeste i sedamnaeste godine – dok im naobrazba još traje – početak će ih se podučavati nekom zanimanju, u skladu s njihovim pojedinačnim sklonostima i sposobnostima. Nakon toga su slobodni napustiti *La Ruche* i početi život u izvanjskome svijetu, ali sigurni da se uvijek mogu vratiti u *La Ruche*, gdje će biti primljeni otvorenih ruku i s dobrodošlicom, kao što roditelji dočekuju svoju voljenu djecu. A ako žele raditi kod nas, mogu to pod sljedećim uvjetima: jedna trećina proizvoda pokrivat će njihove troškove izdržavanja, druga trećina ide u opći fond namijenjen za primitak nove djece, a posljednja je trećina namijenjena za osobne potrebe.

Zdravlje je djece koju trenutačno imam na skrbi izvrsno. Čist zrak, hranjivi obroci, tjelesna vježba na otvorenome, duge šetnje, održavanje higijenskih pravila, zanimljiva metoda poduke i, iznad svega, naše razumijevanje i nježna skrb za djecu, urodili su zadivljujućim tjelesnim i mentalnim rezultatima.

Bilo bi nepravедno tvrditi da su naši učenici ostvarili čudo; ali, ako uzmemo u obzir da pripadaju prosjeku, da im se prije nije pružila prilika, rezultati su doista zadovoljavajući.

Najvažnije što su postigli – što se rijetko događa s djecom u redovnim školama – jest da vole učiti, da žele znati, biti informirani. Naučili su novu radnu metodu, metodu koja ubrzava pamćenje i potiče maštovitost. Posebice se trudimo probuditi djetetovo zanimanje za njegovo okruženje, da shvati važnost promatranja, istraživanja i razmišljanja, tako da kad djeca sazriju, ne budu gluha i slijepa za stvari oko njih. Naša djeca ništa ne prihvaćaju na slijepo, da ne propituju zašto i zbog kojeg je razloga nešto takvo kakvo jest; niti su zadovoljni dok na svoja pitanja ne dobiju potpun odgovor. Tako je njihov um oslobođen sumnji i straha koji proizlaze iz nepotpunih i neistinitih odgovora; upravo ovo posljednje izopačuje djetetov razvoj i stvara u njemu pomanjkanje povjerenja u sebe i u one oko njega.

Iznenadujuće je koliko su iskreni, ljubazni i srdačni naši mališani jedni prema drugima. Sklad između njih i odraslih u La Rucheu silno ohrabruje. Bili bismo u neprilici kad bi nas se djeca bojala ili nas cijenila samo zato što smo njihove starješine. Činimo sve da dobijemo njihovo povjerenje i njihovu ljubav; tako ostvareno razumijevanje zamijenit će dužnost; povjerenje će zamijeniti strah, a ljubav strogost.

Nitko još nije u cijelosti shvatio bogatstvo suosjećanja, ljubaznosti i velikodušnosti što se krije u dječjoj duši. Napor svakog istinskog pedagoga trebao bi otključati tu riznicu – da bi se potaknuli dječji porivi i izvukle iz njega najbolje i najplemenitije sklonosti. Nema veće nagrade za nečiji životni rad nego nadgledati rast ljudske biljke, vidjeti kako njihova narav rastvara svoje latice, i promatrati kako se razvijaju u pravu ličnost. Moji drugovi u La Rucheu ne traže veće nagrade i upravo zahvaljujući njima i njihovu naporu, više nego momemu, naš ljudski vrt obećava da će roditi lijepim plodom.”(19)

Što se tiče teme povijesti i prevladavajućih tehnika podučavanja, Sébastien Faure je rekao:

“Našoj djeci objašnjavamo da se prava povijest tek treba napisati – priča o onima koji su umrli, neznani, u naporu da pomognu čovječanstvu na putu prema većim dostignućima.”(20)

Francisco Ferrer nije mogao izbjeći taj veliki val pokušaja da se ostvari Moderna škola. On je uvidio njezine mogućnosti, ne samo na teoretskoj razini, nego i na razini njezine praktične primjene za svakodnevne potrebe. Bit će da je shvatio da Španjolskoj, više nego i jednoj drugoj zemlji, treba upravo takva vrsta škole, ako ikada želi zbaciti dvostruki jaram, svećenički i vojnički.

Kad razmotrimo da je cijeli sustav naobrazbe u Španjolskoj bio u rukama katoličke crkve i kad se, nadalje, prisjetimo katoličke formule, “Utupi li se katoličanstvo u djetetovu glavu do

njegove devete godine, ono više ne prima ni jednu drugu ideju”, razumjet ćemo golemu zadaću koju je Ferrer imao kad je donio novo svjetlo među svoj narod. Sudbina mu je uskoro pomogla u ostvarenju njegova velikoga sna.

Gospođica Meunier, učenica Francisca Ferrera, i bogata dama, zainteresirala se za projekt Moderne škole. Kad je umrla, ostavila je Ferreru vrijedan posjed i dvanaest tisuća franaka godišnjega prihoda za školu.

Rečeno je da zločeste duše mogu zamisliti samo zločeste zamisli. Ako je tako, onda se podle metode katoličke crkve kojima je ocrnjivala Ferrerov značaj, kako bi opravdala svoj crni zločin, mogu odmah objasniti. Tako se američkim katoličkim tiskom proširila laž da je Ferrer bio u intimnim odnosima s gospođicom Meunier kako bi se dokopao njezina novca.

Osobno mislim, da je intimnost, ma koje vrste, između muškarca i žene njihova osobna stvar, njima sveta. Voljela bih da ne trošim ni riječi na tu temu, da nije riječ o jednoj od mnogih kukavičkih laži što su se širile oko Ferrera. Naravno, oni će, koji poznaju poštenje katoličkoga svećenstva, razumjeti insinuaciju. Jesu li katolički svećenici ikada gledali na ženu drugačije osim kao na spolnu robu? Povijesni će me podaci otkriveni u samostanima podržati u tome. Kako bi onda oni mogli razumjeti suradnju muškarca i žene osim na spolnoj osnovi?

Zapravo su gđicu. Meunier smatrali Ferrerovom pretpostavljenom. Budući da je provela djetinjstvo i djevojačke godine sa škrtim ocem i pokornom majkom, shvatila je kolika je vrijednost potrebe za ljubavlju i srećom u dječjem životu. I posve sigurno je uvidjela da Francisco Ferrer nije bi učitelj stvoren u školi, kao na stroju ili naprosto netko s diplomom, nego je bio obdaren duhom za taj poziv.

Opremljen znanjem, iskustvom i potrebnim sredstvima, iznad svega prožet božanskom strašću svoje misije, naš se drug vratio u Španjolsku i ondje počeo svoje životno djelo. Devetoga rujna godine 1901. otvorena je prva Moderna škola. Građani Barcelone primili su je sa zanosom i obvezali se poduprijeti je. U kratkom slovu prigodom otvorenja škole, Ferrer je iznio svoj program prijateljima. Rekao je: “Nisam govornik, nisam propagandist, nisam borac. Učitelj sam; iznad svega volim djecu. Mislim da ih razumijem. Želim da svoj prinos borbi za slobodu ostvarim tako da pripremim mladi naraštaj za novo doba.”

Njegovi su ga prijatelji upozorili da bude oprezan u svojem suprotstavljanju katoličkoj crkvi. Znali su kako bi daleko ona išla da ukloni neprijatelja. I Ferrer je to znao. Ali je, poput

Branda, vjerovao u sve ili ništa. Ne bi mogao podići Modernu školu na istoj staroj laži. Bit će iskren, pošten i otvoren s djecom.

Francisco Ferrer je postao označen čovjek. Od samog prvoga dana nakon što je škola otvorena, počeli su ga slijediti. Nadzirali su gradnju škole, nadzirali njegov mali dom u Mangatu. Pratili su ga u stopu, čak i kad je išao u Francusku ili u Englesku da se posavjetuje sa svojim kolegama. Bio je označen čovjek, i bilo je samo pitanje vremena kad će čovjek iz zasjede stegnuti omču.

Gotovo mu je to uspjelo 1906., kad su Ferrera upleli u pokušaj atentata na Alfonsa. Oslobođajući je dokaz bio prečvrst čak i za crne vrane(21); morali su ga pustiti na slobodu – premda ne zauvijek. Čekali su. Oh, oni mogu čekati, kad odluče da ulove žrtvu u zamku.

Taj je trenutak konačno došao, tijekom antimilitarističke pobune u Španjolskoj u srpnju 1909. Pročešlja li čovjek sve anale revolucionarne povijesti neće naći znamenitijeg prosvjeda protiv militarizma. Stoljećima je vojska tlačila španjolski narod, i oni taj jaram više nisu mogli izdržati. Odbili su sudjelovati u beskorisnom pokolju. Nisu vidjeli razloga da podupiru despotsku vladu u njezinu gušenju i tlačenju maloga naroda koji se bori za svoju neovisnost, kao što su to činili hrabri stanovnici Rifa.(22) Ne, oni se neće boriti protiv njih.

Tisuću osamsto godina katolička je crkva propovijedala evanđelje mira. Ali kad su ljudi poželjeli to evanđelje provesti u zbilju, ona je natjerala vlast da ih prisili na oružje. Tako je španjolska dinastija slijedila metode ruske dinastije – ljude su natjerali na bojište.

Tada je, i to tek tada, njihova moć izdržljivosti došla kraju. Tada su se, i to tek tada, španjolski radnici okrenuli protiv svojih gospodara, protiv onih koji su, poput pijavica sisali njihovu snagu, njihovu krv. Da, napali su crkve i svećenike, ali da svećenici imaju i tisuću života, ne bi mogli platiti za strašna zlostavljanja i zločine koje su počinili nad španjolskim narodom.

Francisco Ferrer uhićen je prvoga rujna 1909. Do prvoga listopada njegovi prijatelji i drugovi nisu znali što se s njim događa. Toga dana L`Humanité je primio pismo iz kojega se moglo doznati sve o lakrdiji od suđenja. A sljedećega dana njegova je družica, Soledad Villafranca, primila sljedeće pismo:

“Nema razloga za brigu; znaš da sam posve nevin. Danas sam posebice pun nade i radostan. Ovo je prvi put da ti mogu pisati i prvi put od mojeg uhićenja da se mogu okupati na zrakama sunca, što velikodušno probijaju kroz prozore moje ćelije. I ti se moraš veseliti.”

Kako je dirljivo da je Ferrer vjerovao, čak i četvrtoga listopada, da neće biti osuđen na smrt. Još je dirljivije da su njegovi prijatelji i drugovi bili u zabludi uzdajući se u to da neprijatelj ipak ima osjećaj za pravdu. Često su vjerovali u moć sudstva, da bi onda doživjeli kako im ubijaju braću pred očima. Nisu se pripremali da oslobode Ferrera, nisu čak ni prosvjedovali; ništa nisu učinili. "Zašto, pa nemoguće je osuditi Ferrera; on je nevin." No, s katoličkom je crkvom sve moguće. Nije li ona štitonoša u praksi, čija su suđenja njezinim neprijateljima najgora lakrdija pravde?

Četvrtoga listopada Ferrer je poslao sljedeće pismo L`Humanitéu:

"Zatvorska ćelija, 4. listopada 1901.

Dragi moji prijatelji – unatoč apsolutnoj nevinosti, tužilac zahtijeva smrtnu kaznu, utemeljenu na policijskim denuncijacijama, koje me predstavljaju kao vođu anarhista svijeta, koji upravlja radničkim sindikatima u Francuskoj i okrivljuju me za zavjere i pobune posvuda, tvrde da sam svoja putovanja u London i Pariz poduzeo u tu svrhu.

Takvim me besramnim lažima pokušavaju ubiti.

Dostavljač samo što nije krenuo i nemam više vremena za pisanje. Sav dokazni materijal koji je policija predočila sucu istražitelju nije ništa drugo do hrpa laži i klevetničkih podmetanja. Ali nema ni jednoga dokaza protiv mene, jer ništa nisam niti počinio.

Ferrer."

Trinaestoga listopada 1909. utišano je Ferrerovo srce, tako hrabro, nepokolebljivo, tako vjerno srce. Sirote budale! Posljednji samrtni otkucaj tog srca još nije otkucao kad je ono počelo stotruko udarati u srcima civiliziranoga svijeta, dok se nije pretvorilo u strašnu grmljavinu, bacivši svoju kletvu na huškače crnoga zločina. Ubojice u crnoj odori i pobožnoga lica pred sud pravde!

Je li Francisco Ferrer sudjelovao u antimilitarističkoj pobuni? Prema prvoj optužbi koja se pojavila u katoličkom listu u Madridu, a potpisali su je biskup i svi barcelonski prelati, nije niti bio optužen za sudjelovanje. Prema optužbi, Francisco Ferrer je bio kriv zato što je organizirao bezbožne škole i dijelio bezbožnu literaturu. Ali u dvadesetom stoljeću čovjeka ne može samo tako spaliti jer ne vjeruje u boga. Moralo se nešto drugo pronaći;

otuda optužba za pobunu.

Ni u jednom se autentičnom izvoru do sada istraženom ne može naći ni jedan dokaz koji bi povezivao Ferrera i pobunu. Ali, vlasti nisu ni htjele dokaze, ili ih prihvatile. Bilo je sedamdeset i dvoje svjedoka, a njihovo je svjedočanstvo zapisano. Nikada ih nisu suočili s Ferrerom ili njega s njima.

Je li psihološki moguće da je Ferrer sudjelovao? Ne vjerujem da jest, a evo i mojih razloga za to. Francisco Ferrer nije bio samo velik učitelj, nego nedvojbeno i čudesan organizator. U osam godina, između 1901. i 1909., organizirao je u Španjolskoj stotinu i devet škola, osim toga što je potaknuo liberalne elemente svoje zemlje da organiziraju još i tri stotine i osam drugih škola. Uz svoj vlastiti rad u školi, Ferrer je opremio moderan tiskarski pogon, organizirao je prevodioce i raspačao stotinu i pedeset tisuća primjeraka modernih znanstvenih i socioloških djela, a da i ne govorimo o golemoj količini racionalističkih priručnika. Takvu je majstoriju mogao izvesti samo iznimno metodičan i učinkovit organizator.

S druge strane, apsolutno je dokazano da antimilitaristička pobuna uopće nije bila organizirana; da je i sam narod iznenadila, poput mnogih revolucionarnih valova u prošlosti. Građani Barcelone su, primjerice, držali grad pod nadzorom četiri dana, i, prema izjavama turista, nikad u gradu nije vladao veći red i mir. Naravno, ljudi su bili tako slabo pripremljeni pa kad je kucnuo čas, nisu znali što napraviti. U tome su bili poput Parižana tijekom Komune 1871. I oni su bili nepripremljeni. Premda su gladovali, štitili su skladišta do vrha puna zaliha. Postavili su stražare da nadgledaju Francusku banku, u kojoj su buržuji držali ukradeni novac. Radnici Barcelone isto su tako nadgledali plijen svojih gospodara.

Kako je dirljiva glupost slabijega; kako strašno tragična! A opet, nisu li mu lanci tako duboko zabijeni u meso da ih ne bi, čak i kad bi mogao, pokidao? Strahopoštovanje prema vlasti, zakonu, privatnome vlasništvu, stotruko se usjeklo u njegovu dušu – kako će ga nepripremljen, neočekivano prekinuti?

Može li se na čas pretpostaviti da bi se čovjek poput Ferrera udružio s takvim spontanim, neorganiziranim pokušajem? Ne bi li znao da će takav pokušaj završiti porazom, kobnim porazom naroda? Nije li vjerojatnije da bi, da je sudjelovao u njemu, on, iskusni poduzetnik, do kraja organizirao taj pokušaj? Ako nam i manjkaju svi drugi dokazi, taj jedan čimbenik bio bi dovoljan da oslobodi Francisca Ferrera. Ali ima i drugih jednako uvjerljivih.

Na sam dan pobune, 25. srpnja, Ferrer je sazvao konferenciju svojih učitelja i članova Lige za racionalnu naobrazbu. Trebali su razmotriti što će raditi u jesen, a posebice objavu velike knjige Éliséea Reclusa, *L'Homme et la Terre* (Čovjek i zemlja) i knjige Velika francuska revolucija Petra Kropotkina. Je li uopće vjerojatno, je li uopće uvjerljivo da je Ferrer, budući da je znao za pobunu i u njoj sudjelovao, hladnokrvno pozvao svoje prijatelje i kolege u Barcelonu na dan kad bi znao da su njihovi životi ugroženi? Doista, samo bi mu zločinački, pokvareni jezuitski um mogao pripisati tako promišljeno ubojstvo.

Francisco Ferrer je sam zacrtao svoje životno djelo; mogao je sve izgubiti i ništa ne dobiti, osim propasti i nesreće, da je potpomogao pobunu. Ne radi se o tome da je sumnjao u pravičnost ljudske srdžbe; ali njegovo djelo, njegova nada, sama njegova narav težili su drugome cilju.

Uzalud su mahniti napori katoličke crkve, njezine laži, krivotvorine, objede. Optužila ju je probuđena ljudska savjest da je ponovila još jedanput prljave zločine iz prošlosti.

Francisco Ferrer je optužen jer je podučavao djecu idejama što lede krv – da mrze boga, primjerice. Strašno! Francisco Ferrer nije vjerovao u postojanje boga. Zašto bi učio djecu da mrze nešto što ne postoji? Nije li vjerojatnije da je djecu izveo van, pokazao im ljepotu zalaska sunca, sjaj zvjezdanoga neba, čudo planina i mora što u ljudi budi strah, da im je objasnio svojim jednostavnim, izravnim načinom zakon rasta, razvoja i međupovezanosti svega u životu? Učinivši to postigao je da zauvijek bude nemoguće otrovnom sjemenu katoličke crkve da pusti korijen u djetetovu umu.

Izjavljuju da je Ferrer pripremao djecu da unište bogate. Priče starih usidjelica o duhovima. Nije li vjerojatnije da ih je pripremao da priteknu u pomoć siromašnima? Da ih je podučavao da je poniženje, degradacija, užas siromaštva, zločin a ne vrlina; da ih je podučavao dostojanstvu i važnosti svih stvaralačkih napora, koji jedini održavaju život i grade karakter. Nije li najbolji i najdjelotvorniji način iznijeti na svjetlo dana apsolutnu beskorisnost i nepravdu parazitstva?

Na kraju ali ne manje važno, Ferrer je osuđen da je potkopao vojsku šireći antimilitarističke ideje. Doista? Bit će da je, poput Tolstoja, vjerovao da je rat legalizirani pokolj, da uvijekovječuje mržnju i bahatost, da izjeda srce nacija i pretvara ih u pobješnjele manijake.

Kakogod, evo što sam Ferrer kaže o svojim idejama o modernoj naobrazbi:

“Volio bih da moji čitaoci obrate pozornost na ovu zamisao: sve vrijednosti izobrazbe

počivaju na poštovanju tjelesne, intelektualne i moralne volje djeteta. Baš kao i u znanosti, nema dokaza bez činjenica, tako nema stvarne naobrazbe osim one koja je lišena svakog dogmatizma, koja samom djetetu prepušta da odredi smjer svojih napora, i koja se ograničava na to da podupire njegov napor. Nema ničega lakšeg nego promijeniti tu svrhu, i ništa težeg nego je poštovati. Izobrazba je uvijek nametanje, nasilje, ograničenje; pravi pedagog je onaj koji ponajbolje štiti dijete od (učiteljevih) vlastitih ideja, svojih osobitih mušica, onaj koji najbolje zna s dječjom energijom.

Uvjereni smo da će naobrazba u budućnosti biti posve spontana; naravno, mi to još ne možemo ostvariti, ali razvoj metoda prema širem razumijevanju životnih pojava te činjenica da svaki korak prema savršenosti znači nadilazak ograničenja – sve to daje naslutiti da imamo pravo kad se nadamo da će se dijete spasiti znanošću.

Ne bojmo se reći kako želimo da ljudi budu sposobni razvijati se bez prestanka, neprekidno sposobni uništavati i obnavljati svoj okoliš, i obnavljati sebe; ljudi, čija će intelektualna neovisnost biti njihova najsnažnija sila, koji se neće ni za što vezati, uvijek spremni prihvatiti ono što je najbolje, sretni zbog pobjede novih ideja, i koji teže voditi mnogostruke živote u jednom životu. Društvo se boji takvih ljudi; zbog toga se ne smijemo nadati da će ono ikad poželjeti naobrazbu koja će nam podariti takve ljude.

Slijedit ćemo rad znanstvenika koji podučavaju dijete s najvećom pažnjom i s navješćom žudnjom ćemo tragati za sredstvima primjene njihova iskustva u izobrazbi koju želimo izgraditi, kako bismo što potpunije oslobodili pojedinca. Ali kako možemo ostvariti naš cilj? Nećemo li to učiniti tako da se izravno uključimo u potporu osnivanju novih škola, kojima će vladati što je više moguće duh slobode, za koji predosjećamo da će prevladavati cijelom naobrazbom u budućnosti?

Pokus je obavljen, i on je, za sada, već pokazao odlične rezultate. Možemo uništiti sve što u današnjim školama odgovara na organizaciju prisile, umjetni okoliš kojim se djeca odvajaju od prirode i života, intelektualnu i moralnu stegu koja im nameće gotove ideje, vjerovanja koja kvare i poništavaju prirodne sklonosti. Bez straha da ćemo zavarati sebe, možemo vratiti dijete u okoliš koji ga privlači, prirodni okoliš u kojemu će biti u dodiru sa svime što voli, i u kojemu će životni dojmovi zamijeniti štrebersko učenje iz knjiga. Ako i ne učinimo više od toga, već ćemo uvelike pripremiti oslobođenje djeteta.

U takvim bismo uvjetima već mogli slobodno i plodno primijeniti znanstvene činjenice.

Vrlo dobro znam da tako nećemo moći ostvariti sve svoje nade, da ćemo često biti prisiljeni, zbog manjka znanja, primijeniti neželjene metode; ali uvjerenost će nas podržati u našim naporima – naime, da čak i ako ne ostvarimo svoj cilj potpuno, trebamo učiniti više i bolje u našem još nesavršenom radu nego što to uspijevaju današnje škole. Volim slobodnu spontanost djeteta koje ništa ne zna, više od svjetskoga znanja i intelektualne deformiranosti djeteta koje je podvrgnuto našoj današnjoj naobrazbi.”(23)

Da je Ferrer doista organizirao pobune, da se borio na barikadama, da je bacio stotinu bombi, ne bi toliko bio opasan za katoličku crkvu i despotizam, kao svojim protivljenjem stegi i prisili. Stega i prisila – nisu li one pozadina svih zala na svijetu? Ropstvo, pokoravanje, siromaštvo, sva bijeda, sve društvene nepravde proističu iz stega i prisile. Uistinu, Ferrer je bio opasan. Zbog toga je morao umrijeti, 13. listopada 1909., u jarku Montjuicha. A ipak, tko se usudi reći da je umro uzalud? Imajući u vidu buran porast općeg ogorčenja: Italija imenuje ulice po Franciscu Ferreru, Belgija mu podiže spomenik; Francuska poziva svoje slavne ljude da nastave slijediti trag mučenika; Engleska prva tiska njegovu biografiju; sve se zemlje ujedinjuju u želji da ovjekovječe veliko djelo Francisca Ferrera; čak se i u Americi, koja je uvijek troma kad je o naprednim idejama riječ, rađa Društvo Francisco Ferrer, s ciljem da tiska sabrana Ferrerova djela i organizira Moderne škole diljem zemlje – s obzirom na taj međunarodni revolucionarni val, tko može reći da je Ferrer umro uzalud?

Ta smrt na Montjuichu – kako je čudesna, kako dramatična bila, kako je uskomešala ljudsku dušu. Ponosan i uspravan, svim svojim bićem okrenut prema svjetlu, Francisco Ferrer nije trebao da mu lažljivi svećenici daju hrabrost, niti je kuduo čudovište da ga je ostavilo na cjedilu. Svijest da njegovi egzekutori predstavljaju doba koje umire, a da je on predstavnik žive istine, održala ga je u posljednjim junačkim trenucima.

*Doba koje umire i živa istina,
živi pokapa mrtvoga.*

HIPOKRIZIJA PURITANSTVA

Govoreći o puritanstvu u odnosu na američku umjetnost, Gutzon Borglum je rekao: "Puritanstvo nas je učinilo tako egocentričnima i licemjernima, da su iskrenost i poštovanje prema onome što je prirodno u našim porivima posve istisnuli iz nas, što ima za rezultat da u našoj umjetnosti ne može biti ni istine ni individualnosti."

Gospodin Borglum mogao je dodati da je puritanstvo sam život učinilo nemogućim. Više od umjetnosti, više od estetike, život predstavlja ljepotu u tisuću inačica; on je, uistinu, divovska panorama vječne mijene. Puritanstvo, s druge strane, počiva na fiksiranom i nepokretnom poimanju života; ono je utemeljeno na kalvinističkoj ideji da je život prokletstvo, koje je čovjeku nametnuo božji gnjev. Da bi se iskupio, čovjek mora stalno provoditi pokoru, mora odbijati svaki prirodan i zdrav poriv i okrenuti leđa sreći i ljepoti.

Puritanstvo je slavilo svoje carstvo straha u Engleskoj tijekom šesnaestoga i sedamnaestoga stoljeća, uništavalo je i narušavalo svako očitovanje umjetnosti i kulture. Upravo je puritanski duh oduzeo Shellyju njegovu djecu, jer se nije htio pokloniti vjerskim diktatima. Isti je uskogrudni duh otuđio Byrona od njegove rodne zemlje, jer se veliki genije pobunio protiv monotonije, mrtvila i sitničavosti svoje zemlje. Puritanstvo je prisililo neke od engleskih najslobodnijih žena na konvencionalan bračni život: Mary Wollstonecraft i kasnije, George Eliot. A nedavno je puritanstvo zatražilo još jedan danak – život Oscara Wildea. Zapravo, puritanstvo nikad nije prestalo biti najopasniji čimbenik u vlasti Johna Bulla, koji je cenzurirao umjetnički izraz i odobravao samo mrtvilo srednje klase.

Zato je čisti britanski šovinizam pokazivati na Ameriku kao na zemlju puritanskoga provincijalizma. Posve je točno da je naš život zakržljao zbog puritanstva i da on ubija ono prirodno i zdravo u našim porivima. Ali je isto tako točno da Engleskoj dugujemo za presađivanje toga duha na američko tlo. Namrli su nam to oci hodočasnici. Bježeći od progona i tlačenja, hodočasnici s broda Mayflower uspostavili su u novome svijetu puritansku tiraniju i zločin. Povijest Nove Engleske, a posebice Massachusettsa, prepuna je strahota koje su pretvorile život u sumornost, ushit u očaj, prirodnost u bolest, iskrenost i istinu u odvratan život i licemjerje. Stolac na kojem su zavezanoga čovjeka potapali u vodu i sramni stup, kao i mnoga druga sredstva za mučenje, bili su omiljene engleske metode za američko pročišćenje.

Boston, grad kulture, zaveden je u puritanskim analizama kao "krvavi grad". Bio je suparnik Salem, u njegovu okrutnom progonu nepriznatih vjerskih mišljenja. Na danas slavnome Commonu, napola голу ženu, s djetetom u rukama, javno su izbičevali jer je tražila slobodu govora: a na istome mjestu, objesili su 1659. Mary Dyer, još jednu kvekericu. Zapravo, Boston je bio pozornica za mnoge obijesne zločine puritanstva. U Salem su, u ljeto 1692., ubili osamnaest žena optuženih da su vještice. A ni Massachusetts nije bio usamljen u istjerivanju vruga ognjem i sumporom. Kao što je Canning ispravno rekao: "Hodočasnički su oci preplavili novi svijet da bi ponovno uspostavili ravnotežu staroga svijeta." Užasi toga razdoblja najbolje su prikazani u američkom klasičnom djelu, Grimizno slovo.

Puritanstvo više ne rabi vijak za mučenje palaca i švigalo; ali još je pogubno po um i osjećaje američkoga naroda. Bezvrijedno je i objašnjavati Comstockovu moć. Poput Torquemadâ prije rata, Anthony Comstock autokrat je američkoga morala; on diktira standarde dobra i zla, čistoće i zločina. Poput lopova noću se ušuljava u privatne živote ljudi, u njihove najintimnije odnose. Sustav špijunaže koji je uspostavio taj čovjek, Comstock, posve posramljuje Treći odjel ruske tajne policije. Zašto javnost podnosi takav napad na svoje slobode? Jednostavno zato što je Comstock samo glasan izraz puritanstva usađenoga u anglosaksonsku krv, i čijeg se ropstva nisu čak ni liberali uspjeli posve osloboditi. Lišeni vizije, olovni elementi starih Kršćanskih udruga za uzdržljivost mladih muževa i žena, Američkih subotara i Stranke za prohibiciju, zajedno s Anthonyjem Comstockom kao svojim svecem zaštitnikom, grobari su američke umjetnosti i kulture.

Europa se može barem hvaliti odvažnom umjetnošću i književnošću koja duboko prekapa po društvenim i spolnim problemima našega doba te izražava oštru kritiku svih naših laži. Kao kirurškim skalpelom svako je puritansko truplo secirano i otvoren je put čovjekovu oslobođenju od ubojitoga tereta prošlosti. Ali s puritanstvom kao stalnim nadzornikom američkoga života, ni istina ni iskrenost nisu moguće. Nema ničega osim mraka i mediokritetstva koji diktiraju ljudsko ponašanje, ograničavaju prirodno izražavanje i guše naše najbolje porive. Puritanstvo je u ovom dvadesetom stoljeću jednako neprijatelj slobode i ljepote kao što je bilo i onda kad se iskrcalo na Plymouth Rocku. Ono odbacuje kao nešto opako i grešno naše najdublje osjećaje; ali budući da je potpuno neupućeno u stvarnu ulogu ljudskih osjećaja, samo puritanstvo počinja najneizrecivije zločine.

Cijela povijest asketizma samo to potvrđuje. Crkva je, baš kao i puritanstvo, smatrala tijelo nečim zlim; moralo ga se pokoriti i skriti pod svaku cijenu. Ishod tog opakoga stajališta tek sada počinju razaznavati moderni mislioci i pedagozi. Shvaćaju da "golotinja ima higijensku

vrijednost baš kao i duhovno značenje, daleko ponad svojega utjecaja u zatamljivanju prirodne znatiželje mladih ili djelujući kao zaštita od nezdravih osjećaja. Ona je nadahnuće odraslima koji su odavno nadrasli mladenačku radoznalost. Pogled na esencijalni i vječni ljudski oblik, nešto što nam je najbliže na cijelom svijetu, na njegovu krepost, ljepotu i dražest, jedno je od prvih sredstava za jačanje života”(24). Ali duh čistunstva tako je izopačio ljudski um da je posve izgubio moć da cijeni ljepotu golotinje, tjerajući nas da skrivamo prirodni oblik pod izgovorom kreposti. A ipak je krepost po sebi umjetan namet prirodi, izraz lažnoga srama ljudskoga tijela. Žena je najveća žrtva moderne ideje o kreposti čulnoga preuveličavanja naših prirodnih poriva. “Krepost varira prema količini odjeće”, te otuda kršćani i čistunci zauvijek požuruju prekriti “poganina” prnjama i tako ga preobratiti u dobrotu i krepost.

Puritanstvo je, svojim izopačivanjem značenja i uloge ljudskoga tijela, posebice kad je riječ o ženi, osudilo ženu na celibat, ili na nekritično rađanje bolesne rase, ili na prostituciju. Strahota toga zločina protiv čovječanstva očita je ako razmotrimo rezultate. Potpuna se spolna suzdržljivost nameće neudanoj ženi, pod prijetnjom da će je smatrati nemoralnom i palom, a to ima za ishod neurasteniju, nemoć, depresiju i raznolike nervne bolesti uključujući pad radne snage, ograničeno uživanje u životu, besanicu i zaokupljenost spolnim željama i maštarijama. Proizvoljan i opasan diktat potpune suzdržljivosti vjerojatno objašnjava i mentalnu nejednakost spolova. Tako Freud vjeruje da je intelektualna inferiornost tolikih žena ishod inhibicije mišljenja koja im je nametnuta zbog spolnog potiskivanja. Potisnuvši prirodne spolne želje neudanih žena, puritanstvo, s druge strane, veliča njezinu udanu sestru nesuzdržanom plodnošću u braku. Dapače, ne samo samo da je veliča, nego sili ženu, opsjednutu seksom zbog prijašnjega potiskivanja, da rađa djecu, bez obzira na slabo tjelesno stanje ili ekonomsku nemogućnost da podigne veliku obitelj. Zaštita, čak i znanstveno sigurnim metodama, posve je zabranjena; samo spominjanje teme smatra se zločinom.

Zahvaljujući puritanskoj tiraniji, većina se žena uskoro našla na rubu fizičke snage. Bolesne i istrošene, posve su nesposobne osigurati svojoj djeci i osnovnu skrb. To, uz ekonomski pritisak, prisiljava mnoge žene da se prije izlože najvećoj opasnosti nego što će na svijet donijeti dijete. Pobačaji su dosegli takve razmjere u Americi da je u njihov broj gotovo nemoguće povjerovati. Prema najnovijim istraživanjima, sedamnaest je pobačaja na svakih stotinu trudnoća. Taj zastrašujući postotak predstavlja samo one slučajeve za koje liječnici znaju. Imajući u vidu tajnost kojom se ta praksa nužno zaodijeva, a i posljedičnu stručnu nesposobnost i nehaj, puritanstvo kontinuirano iznuda tisuće žrtava vlastitom glupošću i

licemjerjem.

Prostitutke, premda proganjane, zatvarane i u lancima držane, ipak su najveća pobjeda puritanstva. Prostitucija je njegovo najnjegovanije dijete, unatoč svoj licemjernoj pobožnosti. Prostitutka je furija našega doba, što huji "civiliziranim zemljama" poput olujnoga vjetra i ostavlja iza sebe trag bolesti i propasti. Jedini lijek koji puritanstvo nudi za to, u bolesti začeto dijete, još je veća represija i još bespoštedniji progon. Posljednji je ispad Pageov zakon, koji nameće državi New York strašan europski grijeh i zločin, naime, registraciju i identifikaciju nesretnih žrtava puritanstva. Na jednako glup način čistunstvo nastoji nadgledati strašnu pokoru koju je samo stvorilo – spolne bolesti. Najviše obeshrabruje da je taj duh tupe uskogrudnosti zatrovao čak i takozvane liberale i tako ih prevario da se uključe u križarski rat protiv onoga što je upravo plod puritanskoga licemjerstva – prostitucije i njezinih posljedica. U tvrdoglavom je sljepilu puritanstvo odbilo vidjeti da je prava metoda zaštite ona koja jasno svima daje do znanja da "spolne bolesti nisu nešto misteriozno i strašno, kazna zbog tjelesnoga grijeha, neka vrsta sramotnoga zla kojim žigoše puritansko prokletstvo, nego obična bolest koja se može liječiti". Svojim mračnjačkim metodama, prikrivanjem i zatajivanjem, puritanstvo je osiguralo povoljne uvjete za rast i širenje tih bolesti. Njegovo licemjerje najupadljivije se pokazalo u bezosjećajnom odnosu prema velikom otkriću profesora Ehricha, u licemjernom zabašurivanju važnoga lijeka za sifilis neodređenim aluzijama na lijek za "određeni otrov".

Gotovo neograničena sposobnost puritanstva da čini zlo ishod je toga što se ono krije iza države i zakona. Praveći se da čuva ljude od "nemorala", natopilo je vladinu mašineriju i dodalo svojoj uzurpaciji moralnoga skrbništva zakonsko skrbništvo nad našim gledištima, osjećajima pa čak i nad našim ponašanjem.

Umjetnost, književnost, drama, privatnost pošte, zapravo, naši najintimniji ukusi, na milosti su i nemilosti neumoljiva tiranina. Anthony Comstock, ili neki drugi jednako neuki policajac, dobio je moć da oskvrne duh, blati i unakazuje najuzvišeniju kreaciju prirode – ljudsko tijelo. Knjige koje se bave najvitalnijim pitanjima našega života i teže baciti svjetlo na opasno zamagljene probleme, zakonski se tretiraju kao kažnjiv prijestup te njihove bespomoćne autore bacaju u zatvor ili su na putu u propast i smrt.

Čak ni u doba ruskoga cara nije osobna sloboda toliko svakodnevno narušavana u mjeri u kojoj je narušavana u Americi, u šapama puritanskih eunuha. Jedini dan u tjednu ostavljen masama za odmor, nedjelja, ovdje je strašan i gotovo nemoguć. Svi se pisci koji pišu o primitivnim običajima i drevnim civilizacijama slažu da je sabat bio dan svetkovina,

oslobođen briga i dužnosti, dan općeg užitka i veselja. U svakoj europskoj zemlji ta tradicija nastavlja donositi stanovito olakšanje od jednoličnosti i tupoglavosti našeg kršćanskoga doba. Posvuda su koncertne dvorane, kazališta, muzeji i vrtovi puni muškaraca, žena i djece, posebice radnika i njihovih obitelji, prepunih života i radosti, koji su na čas zaboravili uobičajena pravila i konvencije svakodnevnoga života. Upravo na taj dan ljudi pokazuju kako bi život mogao doista izgledati u zdravome društvu, kad bi rad bio lišen svrhe da stvori dobit, a uništi dušu.

Puritanstvo je ukralo ljudima čak i taj jedan dan. Prirodno, samo su radnici time pogođeni: naši milijunuši imaju luksuzne kuće i dotjerane klubove. Sirotinja je, pak, osuđena na monotoniju i dosadu američke nedjelje. Druželjubivost i zabava europskoga života vani, izvan kuće, ovdje je zamijenjena mrakom crkve, zagušljivim, bacilima zagušenim lokalima ili nečovječnim ugođajem točionice. U državama s prohibicijom nema čak ni točionica, osim ako ne mogu uložiti svoju oskudnu zaradu u patvoreni alkohol. Jer svi znamo kakva je farsa zapravo prohibicija. Poput svih drugih postignuća puritanstva, ona je samo još dublje zakopala "vraga" u ljudski sustav. Nigdje čovjek ne vidi toliko pijanaca kao u gradovima s prohibicijom. Ali sve dok čovjek može mirišljivim bombonom ukloniti loš zadah licemjerja, puritanstvo pobjeđuje. Prividno se prohibicija protivila alkoholu zbog zdravstvenih i ekonomskih razloga, ali pravi je duh prohibicije po sebi bio nenormalan, jer uspio je proizvesti samo nenormalan život.

Svaki stimulans koji potiče maštu i podiže duh, nužan je u našem životu kao i zrak. On krijepi tijelo i produbljuje naše viđenje bližnjih nam. Bez poticaja, u ovom ili onom obliku, kreativni bi rad bio nemoguć, a isto tako i duh ljubaznosti i velikodušnosti. Činjenica da su neki veliki geniji odveć često ogledali svoj odraz u peharu, ne opravdava puritanstvo u njegovu pokušaju da sputa cijeli opseg ljudskih osjećaja. Byron i Poe uzdrмали su čovječanstvo dublje nego što se to svi puritanci svijeta mogu nadati. Oni su životu podarili značenje i boju; puritanci su pretvorili crvenu krv u vodu, ljepotu u ružnoću, raznolikost u uniformnost i propast. Puritanstvo je, ma u kom obliku, otrovna klica. Na površini se sve može činiti čvrstim i snažnim; ali otrov truje uporno, sve dok ne prožme cijelo tkivo. S Hippolyteom Taineom, svaki je istinski slobodan duh shvatio da je "puritanstvo smrt kulture, filozofije, duhovitosti i drugarstva; njegove su osobine mrtvilo, jednoličnost i tjeskobnost".

TRGOVINA ŽENAMA

Naši su reformatori iznenada došli do velikoga otkrića – trgovine bijelim robljem. Novine su pune tih “nečuvenih uvjeta” a zakonodavci već planiraju novi niz zakona kojim bi nadzirali tu strahotu.

Zanimljivo je da se, kad god treba javno mnijenje odvratiti od velike društvene nepravde, uvodi križarski pohod na bestidnost, kockanje, točionice itd. A kakav je rezultat takvih pohoda? Kockanje je u porastu, točionice živo djeluju samo se ulazi na stražnja vrata, prostitucija je na vrhuncu a sustav makroa i svodnika samo se pooštrio.

Kako to da se instituciju, za koju zna gotovo svako dijete, tako odjedanput otkrilo? Kako to da je to zlo, znano svi sociolozima, sada postalo tako važno pitanje?

Pretpostaviti da je novo istraživanje trgovine bijelim robljem (i to, usput rečeno, vrlo površno istraživanje) otkrilo išta novo, u najmanju je ruku vrlo glupo. Prostitucija je bila i jest rašireno zlo, ali čovječanstvo i dalje ide za svojim poslom, savršeno ravnodušno na patnje i jade žrtava prostitucije. Baš kao što je, zapravo, čovječanstvo ostalo ravnodušno na naš industrijski sustav ili ekonomsku prostituciju.

Tek kad se ljudske patnje pretvore u igračku sjajnih boja, dijete će se početi za nju zanimati – barem na kratko. Narod je vrlo prevrtljivo dijete koje traži svaki dan nove igračke. “Pravedan” krik protiv trgovine bijelim robljem takva je igračka. Služi za zabavu ljudi na kratko i pomoći će da se stvori još nekoliko tustih političara – parazita koji se šepire svijetom kao inspektori, istraživači, detektivi i tako dalje.

Što je pravi uzrok trgovine ženama? Ne samo bijelim ženama, nego i žutim i crnim ženama. Izrabljivanje, naravno; nemilosrdni Moloh kapitalizma koji se deblja na račun potplaćenih radnika, navodi tisuće žena i djevojaka na prostituciju. Kao i gospođa Warren te djevojke misle, “Zašto trošiti svoj život radom u praonici za nekoliko šilinga na tjedan, osamnaest sati na dan?”

Naravno, naši reformatori ne kažu ništa o tom uzroku. Predobro ga znaju, ali nisu plaćeni da o njemu govore. Mnogo je probitačnije izigravati farizeje, pretvarati se da je došlo do zlorabe morala, nego ići u srž stvari.

Ipak, postoji jedna hvalevrijedna iznimka među mladim piscima: Reginald Wright Kauffman,

čije je djelo Kuća ropstva prvi iskreni pokušaj da se obradi to društveno zlo – i to ne sa sentimentalnog filistinskog stajališta. Novinar bogatoga iskustva, Kauffman dokazuje da naš industrijski sustav ne ostavlja većini žena drugi izbor do prostitucije. Žene oslikane u Kući ropstva pripadaju radničkoj klasi. Da je autor oslikao život žena iz drugih sfera, suočio bi se s istim stanjem stvari.

Nigdje se prema ženi ne odnose u skladu s vrijednošću njezina rada, nego kao prema spolnom objektu. Zbog toga je neizbježno da ona treba platiti za pravo što postoji, da održi svoje mjesto, ma gdje to bilo, spolnim zaslugama. Tako je tek pitanje stupnja hoće li se prodati jednom muškarcu, u braku ili izvan njega, ili mnogim muškarcima. Priznaju li to naši reformatori ili ne, ekonomska i društvena podređenost žena odgovorna je za prostituciju.

Upravo su naši dobri ljudi šokirani otkrićem da samo u New Yorku jedna od deset žena radi u tvornici, da je prosječna plaća koju žene zarađuju šest dolara na tjedan za četrdeset i osam do šezdeset radnih sati i da se većina žena koja radi za plaću suočava s mjesecima besposlenosti što znači da je prosječna godišnja zarada dvjestoosamdeset dolara. Treba li se onda čuditi da su prostitucija i trgovina bijelim robljem postale takvi dominantni čimbenici?

Da se ne bi prethodne brojke smatrale pretjeranima, dobro je proći kroz izjave nekih autoriteta za prostituciju:

“Uzrok se ženske poročnosti može naći u mnogim tabelama koje pokazuju odnos poslova koje su radile i plaća koje su te žene primale prije svojega pada i politički bi se ekonomist morao zapitati koliko će još dugo briga za poslovnu solventnost biti obrana poslodavcima da smanjuju naknade te nemaju li male uštede na plaćama i više nego protutežu u golemoj količini poreza koji su nametnuti javnosti da bi se namirili troškovi natovareni zbog sustava poroka, koji je izravan rezultat, u mnogim slučajevima, nedovoljne nadoknade za častan rad.”(25)

Naši današnji reformatori učinili bi dobro kad bi zavirili u knjigu dr. Sangera. Ondje će otkriti da samo nekoliko slučajeva od dvije tisuće koje je on promatrao potječe iz srednje klase, iz dobro sređenih uvjeta ili ugodnih domova. Daleko najveći dio tvore radnice, djevojke i žene; neke je u prostituciju odvela krajnja oskudica, druge pak okrutan, ponižavajući život kod kuće, a treće pak naopak i obogaljen fizički izgled (o čemu ću govoriti kasnije). Isto tako će braniteljima čistoće i moralnosti činiti dobro da nauče da su od dvije tisuće slučajeva, četrstodevedest njih udane žene, žene koje žive sa svojim muževima. Očito, nema velikoga jamstva za njihovu “sigurnost i čistoću” u svetosti braka.(26)

Doktor Alfred Blaschko, u knjizi Prostitucija u devetnaestom stoljeću, čak je još jasniji u karakterizaciji ekonomskih uvjeta kao jednoga od najvitalnijih čimbenika prostitucije.

“Premda prostitucija postoji stoljećima, devetnaestom je stoljeću palo u zadatak da je razvije u divovsku društvenu instituciju. Razvoj industrije s golemim masama ljudi na natjecateljskom tržištu, rast i zakrčenost velikih gradova, neizvjesnost i nesigurnost zaposlenja, dali su prostituciji poticaj o kojemu se nikad prije u ljudskoj povijesti nije moglo ni sanjati.”

I opet je Havelock Ellis, premda se ne bavi baš posve ekonomskim uzrokom, ipak prisiljen priznati da je on neizravno i izravno glavni razlog. Tako on otkriva da se velik postotak prostitutki regrutira iz klase sluškinja, premda one imaju manje briga i veću sigurnost. S druge strane, gospodin Ellis ne poriče da svakodnevna rutina, naporan, slabo plaćen posao, jednoličnost služinskoga usuda i, posebice, činjenica da možda nikad neće uživati u ostvarenoj vezi i užicima doma, svakako nisu ništa manji čimbenik u prisili da sluškinja potraži okrepu i zaborav u veselosti i svjetlucavosti prostitucije. Drugim riječima, sluškinja koju se tretira kao osobu koja radi dosadan posao i nikad nema pravo na vrijeme samo za sebe te je iscrpljena kapricima svoje gospodarice, može naći izlaz, poput tvorničke radnice ili prodavačice, samo u prostituciji.

Najzabavnija je strana pitanja, što je sada pred javnošću, zgražanje naših “dobrih, cijenjenih građana”, posebice različite kršćanske gospode, koje uvijek možemo naći u prvim redovima svakog križarskoga pohoda. Znači li to da su oni posve neupućeni u povijest religije i, posebice, kršćanstva? Ili se nadaju da će oči sadašnjega naraštaja ostati slijepe za onaj dio u prošlosti koji je odigrala crkva u odnosu na prostituciju? Ma što da je njihov razlog, oni bi trebali biti posljednji koji viču protiv nesretnih žrtava današnjice, budući da je svakom inteligentnom proučavatelju poznato da je prostitucija vjerskoga podrijetla, i da su je stoljećima njegovali i ohrabivali, ne kao sramotu, nego kao vrlinu, koju su pozdravljali i sami bogovi.

“Čini se da se podrijetlo prostitucije može primarno naći u vjerskom običaju, religiji, velikom konzervatoru društvene tradicije, koja u preobraženom obliku održava primitivnu slobodu što nestaje iz općeg društvenoga života. Tipičan je primjer zabilježio Herodot, u petom stoljeću prije Krista, u hramu božice Ištar, babilonske Venere, kamo je svaka žena, jedanput u svojem životu, morala doći i dati se prvome strancu koji baci kovanicu u njezino krilo, da bi time iskazala poštovanje božici. Vrlo su slični običaji postojali i u drugim dijelovima zapadne Azije, u Sjevernoj Africi i na Cipru, te na drugim otocima istočnoga Sredozemlja, a

također i u Grčkoj, gdje je Afroditin hram u Korintu imao više od tisuću ropkinja odanih spolnom služenju božici.

Teoriju, koju je vjerska prostitucija razvila, kao opće pravilo, zbog vjerovanja da generativno djelovanje ljudskih bića posjeduje tajanstven i svet utjecaj u promidžbi plodnosti prirode, podržavaju svi autoritativni pisci o toj temi. Postupno je, ipak, kad je prostitucija postala organizirana institucija pod utjecajem svećenstva, religiozna prostitucija razvila svoju korisnu stranu, i tako pomogla u povećanju javnoga prihoda.

Uspom kršćanstva do političke moći doveo je do vrlo malo promjena u politici. Vodeći su očevi crkve tolerirali prostituciju. Bordeli pod općinskom zaštitom osnivani su u trinaestome stoljeću. Oni su bili neka vrsta javne službe, a njihove su upravitelje gotovo smatrali javnim službenicima.”(27)

Tome se mora dodati i sljedeći navod iz knjige dr. Sangera:

“Papa Klement II izdao je bulu prema kojoj se prostitutke treba tolerirati ako plaćaju određenu svotu od svoje zarade crkvi.

Papa Siksto IV bio je praktičniji; iz jednoga je bordela, koji je sam sagradio, primao prihod od dvadeset tisuća dukata.”

U modernim vremenima crkva je nešto opreznija u tome. Barem otvoreno ne traži danak od prostitutki. Čini joj se mnogo probitačnije ulagati u nekretnine, pa poput Crkve sv. Trojstva, iznajmljuje opasne špelunke po pretjeranoj cijeni onima koji žive od prostitucije.

Ma koliko bih to htjela, prostor mi ne dopušta da govorim o prostituciji u Egiptu, Grčkoj i Rimu te tijekom srednjega vijeka. Uvjeti u srednjem vijeku posebice su zanimljivi s obzirom na to što je prostitucija bila organizirana u cehove, kojima je predsjedala kraljica bordela. Ti su cehovi provodili štrajkove za poboljšanje svojih uvjeta i održavanje standardne cijene. To je svakako praktičnija metoda nego ona koju su rabili moderni robovi nadničari.

Bilo bi jednostrano i krajnje površno misliti da je ekonomski čimbenik jedini uzrok prostitucije. Ima i drugih, ne manje važnih i vitalnih čimbenika. Naši reformatori i to znaju, ali se čak još manje usude raspravljati o tome nego o instituciji koja isisava život i iz muškaraca i iz žena. Mislim na pitanje seksa, koje u većine ljudi uzrokuje moralne grčeve.

Prihvaćena je činjenica da se žena odgaja kao seksualna roba i još je se k tome drži u potpunom neznanju što se tiče značenja i važnosti seksa. Sve što se bavi tom temom

zatamljava se, a progone se i bacaju u zatvor osobe koje pokušavaju unijeti svjetlo u taj strašan mrak. Ipak, istina je da se ne trebamo izenađivati, sve dok djevojka ne zna kako se brinuti o sebi, ne zna ulogu najvažnijega dijela svojega života, ako postane lak plijen prostitucije ili bilo kojeg drugog oblika odnosa koji je degradira na položaj objekta za puko spolno zadovoljavanje.

Upravo su zbog toga neznanja cijeli djevojački život i njezina cijela priroda izopačeni i osakaćeni. Odavno prihvaćamo kao po sebi očitu činjenicu da mladić može slijediti zov divljine; to jest, mladić može, onog časa kad njegova spolna priroda zatraži svoje, i zadovoljiti tu prirodu; ali naši se moralisti skandaliziraju na samu pomisao da djevojačka spolna priroda traži svoje. Za moralista prostitucija nije toliko u činjenici da žena prodaje svoje tijelo, nego prije u činjenici da ga prodaje izvan braka. A da to nije samo puka izjava dokazuje činjenica da je brak zbog novčanih razloga savršeno legitiman, posvećen zakonom i javnim mnijenjem, dok se svaki drugi oblik sjedinjenja proklinje i odbacuje. A ipak prostitutka, ako se ispravno definira, ne znači ništa drugo do "svaka osoba za koju je spolni odnos podređen dobitku".(28)

"One su žene prostitutke koje prodaju svoja tijela zbog spolnoga čina i to im je posao."(29)

Zapravo, Banger ide i dalje; on drži da je čin prostitucije "urođeno jednak činu muškarca i žene koji dogovaraju brak zbog ekonomskih razloga".

Naravno, brak je cilj svake djevojke, ali tisuće se djevojaka ne može udati, naši ih glupi društveni običaji osuđuju na život u celibatu ili na prostituciju. Ljudska priroda traži svoje bez obzira na sve zakone, a nema ni jednoga razumljivoga razloga zašto bi se priroda prilagodila izopačenom poimanju moralnosti.

Društvo smatra spolna iskustva muškarca osobinama njegova općeg razvoja, dok se na slična iskustva u životu žene gleda kao na strašnu nesreću, gubitak časti i svega što je u ljudskome biću dobro i plemenito. Ta dvostruka mjerila moralnosti odigrala su nemalu ulogu u stvaranju i trajanju prostitucije. Ona znače da mlado stvorenje ostaje posve neupućeno u spolna pitanja, što navodna "nevinost", zajedno s izmorenom i prigušenom spolnom prirodom, pomaže dovesti u takvo stanje koje naši puritanci tako gorljivo nastoje izbjeći ili spriječiti.

To ne znači da zadovoljenje spolnih potreba vodi u prostituciju; odgovoran je za to okrutan, bezdušan, kazneni progon onih koji se usude razlikovati od zacrtanih staza.

Djevojke, još djeca, rade u napućenim, pregrijanim prostorijama deset do dvanaest sati na dan za strojem, što ih drži u stalnom preuzbuđenom spolnom stanju. Mnoge od tih djevojaka nemaju doma ili bilo kakvog komfora; zbog toga je ulica ili neko jeftino mjesto zabave jedini način da zaborave na svoju svakodnevnu rutinu. To ih neminovno dovodi u veliku blizinu drugoga spola. Teško je reći koji od dvaju čimbenika dovodi djevojčino preuzbuđeno stanje do vrhunca, ali posve je sigurno najprirodnija stvar da vrhunac ima svoj ishod. To je prvi korak prema prostituciji. Ne treba djevojku za to smatrati odgovornom. Naprotiv, posve je odgovorno društvo, mi kojima manjka razumijevanje, kojima manjka poštovanje za život u nastanku; posebice je to pogreška naših moralista, koji za navijek osuđuju djevojku, jer je skrenula s "puta vrline"; to jest, jer se njezino prvo spolno iskustvo dogodilo bez odobrenja crkve.

Djevojka se osjeća posve izopćenom, kućna vrata i vrata društva zatvorila su joj se pred nosom. Cijeli je njezin odgoj i njezina tradicija takva da se osjeća pokvarenom i palom te zbog toga nema čvrstoga tla na koje bi se oprla ili bilo kakvu podršku koja bi je podignula, umjesto što je još više zakopava. Tako društvo stvara žrtve kojih se kasnije uzalud pokušava osloboditi. Najzlobniji, najpokvareniji i najnemoćniji muškarac i dalje se smatra odveć dobrim da bi za suprugu uzeo ženu čiju je ljupkost bio posve voljan kupiti, premda bi je tako mogao spasiti od strahotnoga života. A ne može se ni svojoj sestri obratiti za pomoć. U svojoj gluposti ova smatra sebe odveć čistom i čestitom, ne shvaćajući da je njezin položaj u mnogočemu čak i jadniji od njezine sestre s ulice.

"Žena koja se udala zbog novca, u usporedbi s prostitutkom", kaže Havelock Ellis, "prava je šuga. Slabije je plaćena, daje mnogo manje zauzvrat u radu i u brizi, i posve je ovisna o svojem gospodaru. Prostitutka se nikad ne odriče prava nad sobom, zadržava svoju slobodu i osobna prava, i nije uvijek prisiljena pokoriti se muškome zagraljaju".

A isto tako žena, koja sebe smatra boljom od druge, ne shvaća Leckyjevu braniteljsku tvrdnju "da je ona, premda možda jest najviši oblik poroka, istodobno i najdjelotvorniji čuvar vrline. Ali za nju bi sretni domovi bili uprljani, neprirodni i štetna praksa bi prevladala".

Moralisti su uvijek spremni žrtvovati jednu polovicu ljudskoga roda u ime neke bijedne institucije koju ne mogu nadržati. Zapravo, prostitucija nije ništa više jamstvo čistoće doma nego što su kruti zakoni zaštita od prostitucije. Punih pedeset posto oženjenih muškaraca mušterije su bordela. Upravo se tako udane žene – pa čak i djeca – zaraze spolnim bolestima. Društvo ipak nema ni riječi osude za muškarca, dok ni jedan zakon nije odveć strašan kad je riječ o bespomoćnoj žrtvi. Ne samo da su je nasamarili oni koji su je iskoristili,

nego je prepuštena na milost i nemilost svakom policajcu i bijednome detektivu da je pretuče, službenicima u policijskoj postaji, vlastima u svakom zatvoru.

U nedavno tiskanoj knjizi žene koja je dvanaest godina bila gazdarica jedne "javne kuće" mogu se naći ove brojke: "Vlasti su me prisilile da svaki mjesec plaćam naknadu između 14,70 i 29,70 dolara, a djevojke su morale platiti između 5,70 i 9,70 dolara policiji." Imajući u vidu da je autorica vodila taj posao u jednom malom gradu, da brojke koje navodi ne uključuju i dodatna podmićivanja i dodatne globe, odmah nam pada u oči golem prihod koji policija izvlači iz krvavo zarađenoga novca svojih žrtava, koje neće čak ni zaštititi. Jao onima koje odbiju platiti svoj danak; skupe ih poput stoke, "ako ni zbog čega drugoga, a onda da ostave povoljan dojam na dobre građane ili ako je vlastima zatrebalo nešto dodatnoga novca sa strane. Iskrivljenom je umu, koji vjeruje da je pala žena nesposobna za ljudske osjećaje, nemoguće shvatiti jad, poniženost, suze i povrijeđen ponos, sve to što smo osjećale kad god bi nas pokupili".

Čudno, zar ne, da bi se žena koja je držala "javnu kuću" mogla tako osjećati? Ali još je čudnije da dobri kršćanski svijet muze novac i čerupa takve žene, a ništa im ne daje zauzvrat osim prijekora i progona. Ah da, radi to u dobrotvorne svrhe kršćanskoga svijeta!

Mnogo se ističe bijelo roblje koje se uvozi u Ameriku. Kako će Amerika uopće održati svoju krepost ako joj Europa u tome ne pomogne? Neću poreći da se to u nekim slučajevima i događa, kao što neću zaniijekati da ima emisara iz Njemačke i drugih zemalja koji mame ekonomsko roblje u Ameriku; ali posve poričem da se prostitucija regrutira iz Europe u iole osjetnijoj mjeri. Može biti točno da većinu prostitutki u New Yorku čine strankinje, ali razlog je tome taj što i većinu gradskoga stanovništva čine stranci. Onog trena kad se uputimo u bilo koji američki grad, u Chicago ili na Srednji zapad, otkrit ćemo da je broj prostitutki strankinja iznimno malen.

Podjednako je preuveličano vjerovanje da se većina djevojaka s ulice počela baviti tim poslom prije nego što su došle u Ameriku. Većina djevojaka izvrsno govori engleski jezik, amerikanizirane su u navikama i pojavom – što je posve nemoguće osim ako nisu u ovoj zemlji već živjele mnogo godina. To jest, u prostituciju su ih odveli uvjeti života u Americi, odveo ih je posve američki običaj prepunih izloga nakita i raskošne odjeće, što, naravno, zahtijeva novac – novac koji se ne može zaraditi u trgovinama i u tvornicama.

Drugim riječima, nema razloga da povjerujemo da će bilo koja skupina muškaraca riskirati i trošiti na strane proizvode, kad su američki uvjeti života preplavili tržište tisućama

djevojaka. S druge strane, dovoljno je dokaza za činjenicu da izvoz američkih djevojaka u svrhu prostitucije nipošto nije zanemariv čimbenik.

Tako Clifford G. Roe, bivši pomoćnik Državnoga odvjetnika u okrugu Cook, u Illinoisu, otvoreno proziva da se djevojke iz Nove Engleske odvoze brodom u Panamu za ekspresnu uslugu muškarcima koji ondje rade za "ujaka Sama". Gospodin Roe dodaje da "se čini kako postoji podzemna željeznica između Bostona i Washingtona kojom se mnoge djevojke voze". Nije li znakovito da pruga vodi baš u samo sjedište federalne vlasti? Da je gospodin Roe rekao više nego što je bilo poželjno dokazuje činjenica da je izgubio svoje mjesto. Nije praktično za muškarce na položaju da se izlanu.

Izgovor je za stanje u Panami da duž kanala nema bordela. To je uobičajeni izlaz za licemjerni svijet koji se ne usudi suočiti s istinom. Nema ih u zoni kanala, nema u gradskom krugu – znači prostitucija ne postoji.

Odmah uz Roea je James Bronson Reynolds koji je pomno proučio trgovinu bijelim robljem u Aziji. Kao istaknuti američki građanin i prijatelj budućega američkoga Napoleona, Theodora Roosevelta, on je svakako posljednji koji bi htio diskreditirati krepost svoje zemlje. Ipak, on nas obavještava da su u Hong Kongu, Šangaju i u Yokohami, Augijine stajezice(30) američkoga poroka. Ondje su američke prostitutke postale tako glasovite da je na Orijentu "američka djevojka" sinonim za prostitutku. Reynolds podsjeća svoje sunarodnjake da dok su Amerikanci u Kini pod zaštitom naših konzularnih predstavnika, Kinezi u Americi nemaju nikakvu zaštitu. Svatko tko zna kakve okrutne i barbarske progone trpe Kinezi i Japanci na Pacifičkoj obali, složit će se s Reynoldsom.

U svjetlu dosad navedenih činjenica, prilično je besmisleno isticati Europu kao baruštinu odakle potječu sve američke društvene bolesti. Jednako je besmisleno podržavati mit da Židovke čine najveći kontingent dobrovoljnih žrtava. Vjerujem da me nitko neće optužiti za nacionalne sklonosti. Upravo sam se i sama razvijala boreći se protiv njih i mnogih drugih predrasuda. Ako, dakle, imam zamjerke na proglas da se uvoze židovske prostitutke, onda ih nemam zbog svojih židovskih simpatija, nego zbog činjenica inherentnih životu tih ljudi. Samo površnome čovjeku nije znano da se židovske djevojke ne doseljavaju u strane zemlje ako ondje nemaju rođaka ili kakvu drugu vezu. Židovske djevojke nisu pustolovne. Sve donedavno one nisu ni napuštale dom, čak ne ni do najbližega sela ili grada, osim ako nisu išle u posjet rođacima. Je li onda uvjerljivo da će židovske djevojke napustiti svoje roditelje ili obitelji, putovati tisuće milja u tuđinske zemlje, pod utjecajem i slušajući obećanja stranih sila? Pođite do i jednog velikog parobroda što dolazi u Ameriku i uvjerite se sami ne dolaze li

te djevojke ili sa svojim roditeljima, ili braćom, ujacima ili s nekim od rodbine. Može biti iznimaka, naravno, ali izreći da se velik broj židovskih djevojaka uvozi za prostituciju ili za bilo koju drugu svrhu, jednostavno znači da ljudi ne poznaju psihologiju Židova.

Oni koji sjede u staklenoj kući čine krivo kad se nabacuju kamenjem; osim toga, američka je staklena kuća prilično tanka, lako se može razbiti, a unutrašnjost baš i nije ljubak prizor.

Iznimno je površno pripisati porast prostitucije navodnome uvozu, porastu regrutiranja ili sličnim uzrocima. O prvome sam uzroku već govorila. Što se tiče sustava regrutiranja, premda je gnusan, ne smijemo zanemariti činjenicu da je on u biti faza moderne prostitucije – faza koja je naglašena zabranama i mitom, što su rezultat sporadičnih križarskih pohoda na to društveno zlo.

Svodnik je bez sumnje bijedan uzorak ljudske obitelji, ali na koji je način on više vrijedan prezira od policajca koji uzima posljednji cent od žene s ulice i potom je zatvara u policijsku postaju? Zašto je svodnik više zločinac ili veća prijetnja društvu, od vlasnika robnih kuća i tvornica, koji se debljaju na znoju svojih žrtava, da bi one onda završile na ulici? Ne branim svodnike, ali nije mi jasno zašto bi on bio nemilosrdno progonjen, dok stvarni krivci za sve ljudske nepravde uživaju imunitet i poštovanje. Osim toga, dobro se podsjetiti da ne stvara svodnik prostitutku. Naša prijetvornost i licemjernosti stvaraju i prostitutku i svodnika.

Sve do 1894. vrlo se malo znalo u Americi o svodnicima. A onda nas je napala epidemija kreposti. Trebalo je dokinuti porok, zemlju pod svaku cijenu očistiti. Društveni je rak zbog toga smješten izvan vidokrug, ali dublje u samo tijelo. Vlasnici bordela, kao i nesretne žrtve, predani su u ruke nježnoj milosti policije. Neizbježna su posljedica prekomjerno podmićivanje i kaznionice.

Dok su u bordelima bile razmjerno zaštićene, jer su ondje predstavljale određenu novčanu vrijednost, sada su se našle same na ulici, posve prepuštene na milost i nemilost lakomoj policiji. Očajne, trebajući zaštitu i čeznući za ljubavlju, te su djevojke posve prirodno vrlo lak zalogaj za svodnike, koji su i sami rezultat duha našega komercijalnoga doba. Tako je svodnički sustav regrutiranja izravna posljedica policijskog progona, korupcije i pokušnog obuzdavanja prostitucije. Čista je budalaština pomiješati tu modernu fazu društvenoga zla s uzrocima toga zla.

Povećano gušenje prostitucije i barbarske zakonske odredbe, mogu samo poslužiti da još više ogorče i ponize nesretne žrtve neznanja i gluposti. To se najbolje može vidjeti u

predloženome zakonu da se ljudski tretira prostitutke ulovljene u prekršaju, tako da se kazni svatko tko je prostitutki pružio utočište s pet godina zatvora i kaznom od deset tisuća dolara. Takvo stajalište samo još više pokazuje strašan manjak razumijevanja za stvarne uzroke prostitucije, kao društveni čimbenik, a istodobno i pokazuje puritanski duh Grimiznoga slova.

Nema suvremenoga pisca o toj temi koji se ne poziva na krajnju beskorisnost zakonskih metoda u borbi s tim pitanjem. Tako dr. Blaschko tvrdi da vladino suzbijanje prostitucije i moralni križarski pohodi ne postižu ništa nego zlo preusmjeruju u tajne kanale, što samo umnožava njegovu opasnost po društvo. Havelock Ellis, koji je najtemeljitije proučio prostituciju, dokazuje obiljem činjenica da što su metode progona oštrije, to je stanje gore. Između ostaloga doznajemo da je u Francuskoj, "godine 1560. Karlo IX ediktom ukinuo bordele, ali broj se prostitutki samo povećao, dok su se mnogi novi bordeli pojavili u novom, neslućenom obliku i bili su još opasniji. Unatoč svim tim zakonima, ili zbog njih, nema zemlje u kojoj prostitucija ima upadljiviju ulogu." (31)

Naobraženo javno mnijenje, oslobođeno zakonskoga i moralnoga progona prostitucije, jedino može pomoći da se poboljša trenutačno stanje. Dobrovoljno zatvaranje očiju i zanemarivanje zla kao društvenoga čimbenika modernoga života, može samo otežati stvari. Moramo se izdignuti iznad glupih poimanja poput "bolja sam od tebe" i naučiti prepoznavati u prostituciji proizvod društvenih uvjeta. Takav će uvid izbrisati licemjerje i osigurati veće razumijevanje te ljudskiji tretman. A što se tiče potpunoga iskorjenjenja prostitucije, samo potpuna procjena na novim osnovama svih prihvaćenih vrijednosti – posebice onih moralnih – zajedno s ukinućem industrijskoga ropstva može ispuniti tu zadaću.

ŽENSKO PRAVO GLASA

Hvalimo se da smo doba znanosti i napretka. Nije li onda čudno da i dalje vjerujemo u štovanje fetiša? Dobro, naši su fetiši različitog oblika i supstancije, ali u svojoj su moći koju imaju nad ljudskim umom još uvijek pogubni kao što su bili oni stari.

Naš je suvremeni fetiš opće pravo glasa. Oni koji još nisu ostvarili taj cilj, podižu krvave revolucije da ga ostvare, a oni koji uživaju u njegovoj vlasti, prinose teške žrtve na oltar svemoćnoga božanstva. Jao heretiku koji se usudi dovesti u pitanje to božanstvo!

Žena je, čak i više od muškarca, obožavatelj tog fetiša, i premda se njezini idoli mogu mijenjati, ona je uvijek na koljenima, uvijek uzdignutih ruku, uvijek slijepa na činjenicu da njezin bog ima noge od gline. Tako je oduvijek žena najveći podupiratelj svih božanstava. Isto je tako morala platiti cijenu koju samo bogovi mogu tražiti – platila je svojom slobodom, krvlju svojega srca, samim svojim životom.

Nietzscheova se znamenita maksima, “Kad pođeš ženi, ponesi bič”, smatra vrlo okrutnom, a ipak Nietzsche je jednom rečenicom izrazio žensko stajalište prema njezinim bogovima.

Religija je, posebice kršćanska religija, osudila ženu na podređen položaj, položaj ropkinje. Iskrivila joj je narav i sputala joj dušu, a ipak, kršćanska vjera nema većeg pristaše, nitko joj nije odaniji od žene. Doista, sa sigurnošću možemo reći da bi vjera odavno prestala biti čimbenik u životu ljudi, da nije bilo potpore žene. Najzagriženiji su crkvenjaci žene, najneumorniji su misionari diljem svijeta žene, uvijek prinose žrtvu na oltar bogova koji su im okovali duh i podjarmili tijelo.

Nezasitno čudovište, rat, uzima ženi sve što joj je drago i vrijedno. On traži njezinu braću, ljubavnike, sinove, a zauzvrat joj udjeljuje usamljen i očajnički život. A ipak, najveći je branitelj i štovatelj rata – žena. Ona je ta koja ulijeva ljubav prema osvajanju i moći u svoju djecu; ona je ta koja šapće o ratnoj slavi u uši svojih malenih i koja uspavljuje svoje dijete uz zvuk trube i buku pušaka. Žena je također ta koja okrunjuje pobjednika kad se vrati s bojišta. Ali, žena je i ta koja plaća najvišu cijenu tom nezasitnom čudovištu, ratu.

A tu je onda i dom. Kakav je to strašan fetiš! Kako on isisava ženinu životnu snagu – taj moderni zatvor sa zlatnim rešetkama! Njegov sjaj zasljepljuje ženu do cijene koju mora platiti kao žena, majka i domaćica. Ali ipak, žena se čvrsto drži doma, moći koja je drži u

svojim uzama.

Može se reći da žena, zato što shvaća kakav strašan danak mora platiti Crkvi, državi i domu, želi pravo glasa da bi se oslobodila. To možda i vrijedi za njih nekoliko; većina sufražetkinja izričito odbacuje takvu blasfemiju. Naprotiv, one uvijek inzistiraju na tome da će pravo glasa ženu učiniti boljom kršćankom i domaćicom, pouzdanom građankom države. Tako je pravo glasa samo sredstvo kojim se ojačava svemoćnost samih bogova kojima je žena od pamtivijeka služila.

Zašto bi onda čudilo da je ona jednako tako odana, gorljiva, na koljenima pred novim idolom, ženskim pravom glasa. Od starine je trpjela progon, zatvaranje, mučenje i sve oblike osude s osmijehom na licu. Od starine se nadala prosvjetljenju, čak čudu od božanstva dvadesetoga stoljeća – prava glasa. Život, sreća, veselje, sloboda, nevinost – sve to i još više od toga treba izvirati iz prava glasa. U svojoj slijepoj odanosti žena ne vidi ono što su umni ljudi spoznali još prije pedeset godina: da je pravo glasa zlo, da je samo pomoglo porobljavanju ljudi, da im je zatvorilo oči da ne bi mogli vidjeti kako su vješto natjerani pokoravati se.

Ženin zahtjev za jednakim pravom glasa temelji se uglavnom na tvrdnji da žene moraju imati jednako pravo u svim društvenim sferama. Nitko to ne bi mogao opovrgnuti kad bi pravo glasa bilo pravo. Žalibože neukosti ljudskoga uma koji može u podvali vidjeti pravdu. Jer nije li to najokrutnija podvala da jedan dio ljudi stvara zakone za druge ljude koji su prisiljeni silom pokoravati se? A ipak žene bučno zahtijevaju tu “zlatnu priliku” koja je načinila toliko jada na svijetu i oduzela čovjeku njegov integritet i samopouzdanje; to je podvala koja je posve pokvarila ljude i učinila ih plijenom u rukama beskrupuloznih političara.

Siroti, glupi, slobodni američki građanin! Slobodan da gladije, slobodan da se potuca cestama te velike zemlje, on uživa opće pravo glasa i to ga je pravo okovalo lancima. Nagrada koju zauzvrat prima strogi su zakoni o radu koji zabranjuju pravo na bojkot, na demonstracije, zapravo na sve, osim prava da bude okraden za plodove svojega rada. Ali svi ti strašni rezultati fetiša dvadesetoga stoljeća nisu ženu ničemu naučili. No, žena će pročistiti politiku, uvjeravaju nas.

Izlišno je reći, ja se ne protivim ženskom pravu glasa što se tiče konvencionalnoga razloga da ona nema jednaka prava. Ne vidim fizičkoga, psihološkoga, ni mentalnoga razloga zašto žena ne bi imala jednako pravo kao i muškarac da glasa. Ali me nipošto ne može zavarati besmisleno poimanje da će žena provesti ono što muškarcu nije uspjelo. Ako stvari i ne pogorša, sigurno ih neće poboljšati. Zbog toga, pretpostaviti da će ona uspjeti pročistiti

nešto što nije podložno pročišćenju, znači pridati joj nadnaravne moći. Budući da je ženska najveća nesreća bila ta da su na nju gledali ili kao na anđela ili kao na vraga, njezin je pravi spas na zemlji; naime, njezin je spas u tome da je se smatra ljudskim bićem i, zbog toga, podložnim svim ljudskim glupostima i pogreškama. Trebamo li onda povjerovati da će dvije pogreške stvar ispraviti? Trebamo li pretpostaviti da će se otrov, koji je već urođen politici, smanjiti, ako žene uđu u političku arenu? Najvatrenije sufražetkinje teško će podržati takvu ludost?

Zapravo, najnapredniji su proučavatelji općega prava glasa shvatili da su svi postojeći sustavi političke moći apsurdni, i da su posve neprikladni da odgovore na urgentna životna pitanja. To je gledište potvrdila izjava jedne od najgorljivijih vjernica ženskoga prava glasa, dr. Helen L. Sumner. U njezinu snažnom djelu s naslovom Jednako pravo glasa ona kaže: "U Coloradu, jednako pravo glasa služi tome da pokaže na najočitiji način esencijalnu trulost i ponižavajući karakter postojećega sustava." Naravno, dr. Sumner ima na umu određeni sustav glasanja, ali isto se jednakom snagom može primijeniti i na cijelu mašineriju zastupničkoga sustava. S takvom osnovicom, teško je razumjeti kako će žena, kao politički čimbenik, izvući iz toga sama korist ili kako će ga izvući ostatak čovječanstva.

Ali, kažu naše odane sufražetkinje, pogledajte na krajeve i države u kojima žensko pravo glasa postoji. Pogledajte što su žene ostvarile - u Australiji, na Novome Zelandu, u Finskoj, u skandinavskim zemljama i u četiri naše države, u Idahu, Coloradu, Wyomingu i u Utahu. Udaljenost podaje čaroliju - ili, da navedemo poljsku formulu - "dobro je kad nama nije dobro". Tako bi čovjek pretpostavio da se te zemlje i američke države razlikuju od drugih zemalja ili drugih američkih država, da imaju veću slobodu, veću društvenu i ekonomsku jednakost, da više cijene ljudski život, dublje razumiju veliku društvenu borbu, sa svim vitalnim pitanjima koja ona uključuje u vezi s ljudskim rodom.

Žene u Australiji i na Novome Zelandu mogu glasati i pomoći u stvaranju zakona. Jesu li radni uvjeti ondje bolji nego u Engleskoj, gdje se sufražetkinje tako junački bore? Jesu li majke ondje sretnije i jesu li djeca ondje slobodnija nego u Engleskoj? Da li se ženu ondje više ne smatra pukom seksualnom robom? Je li se ona oslobodila puritanskih dvostrukih mjerila moralnosti za muškarce i žene? Sasvim sigurno se nitko neće, osim demagoške političarke usuditi na ta pitanja potvrdno odgovoriti. Jer kad bi bilo tako, onda bi bilo smiješno isticati Australiju i Novi Zeland kao Meku jednakoga prava glasa.

S druge strane, oni koji poznaju pravo političko stanje u Australiji, znaju da su političari ušutkali radnike najstrožim zakonima o radu, prema kojima je štrajk bez odobrenja

arbitražnog odbora zločin jednak izdaji.

Ni na trenutak ne želim implicirati da je žensko pravo glasa odgovorno za takvo stanje stvari. Mislim, ipak, da nema razloga pokazivati na Australiju kao čudo od zemlje za ostvarenje ženskih prava, budući da njezin utjecaj nije bio kadar osloboditi radnike od ropstva političkom šefovanju.

Finska je ženama dala pravo glasa; čak štoviše, dala im je i pravo da sjede u parlamentu. Je li to pomoglo da se razvije veće junaštvo, žešća gorljivost od one ruskih žena? Finska trpi, poput Rusije, strašan bič krvavoga cara. Gdje su finske Perovske, Spiridonove, Fignerove, Breškovske? Gdje su bezbrojne finske djevojke koje veselo odlaze u Sibir boreći se za svoj cilj? Finskoj silno trebaju junačke osloboditeljice. Zašto ih glasački listići nisu stvorili? Jedini je finški osvetnik svojega naroda muškarac, a ne žena, i on je rabio učinkovitije oružje od glasačkih listića.

A u našim američkim državama u kojima žene glasaju i koje se stalno ističe kao primjer čuda, što su u njima ostvarile žene glasačkim pravom a što u velikoj mjeri ne uživaju i žene u drugim državama; ili što ne mogu ostvariti snažnim naporom a bez glasačkoga prava?

Uistinu, u državama s pravom glasa za žene zajamčena su jednaka prava na vlasništvo; ali od kakve je koristi to pravo za mnoštvo žena bez vlasništva, za tisuće najamnih radnica koje žive od danas do sutra? Da to pravo glasa nije utjecalo i ne može utjecati na njihovo stanje priznala je čak i dr. Sumner, koja to sigurno dobro zna. Kao vatrena sufražetkinja koju je u Colorado poslala Sveučilišna liga za jednako pravo glasa iz države New York da prikupi građu u korist borbe za pravo glasa, ona bi bila posljednja koja bi rekla išta štetno o tome; ipak nas obavještava da je "jednako pravo glasa vrlo malo utjecalo na ekonomski položaj žena. Da žene nisu jednako plaćene za isti posao i da su, unatoč tome što u Coloradu imaju pravo raditi u školama od 1876., učiteljice plaćene manje nego u Californiji". S druge strane, Sumnerova ne obrazlaže činjenicu da je, premda žene imaju pravo raditi u školama već trideset i četiri godine i premda imaju jednako pravo glasa od 1894., popis stanovništva proveden prije pet mjeseci pokazao da samo u Denveru ima petnaest tisuća školske djece zaostale u razvoju. I to sve uz većinu žena zaposlenih u obrazovnim ustanovama i također unatoč tome da su žene u Coloradu donijele "najstrože zakone o zaštiti djece i životinja". Žene Colorada "iznimno se zanimaju za državne ustanove za skrb o ovisnoj, defektnoj i delinkventnoj djeci". Kakva je to strašna optužnica protiv ženske skrbi, ako jedan grad ima petnaest tisuća djece zaostale u razvoju. Što je sa slavom ženskoga prava glasa budući da uopće nije polučilo uspjeh kad je riječ o najvažnijem društvenom pitanju, o djeci? I gdje je

nadmoćan osjećaj za pravdu koji je žena trebala unijeti u politički život? Gdje je bio godine 1903. kad su vlasnici rudnika povelili gerilski rat sa sindikatom rudara sa zapada; kad je general Bell zaveo carstvo terora, izvlačeći muškarce iz kreveta noću, otimao ih duž granične linije, bacao ih u obore za bikove, proglašivši, "do vraga s Ustavom, palica je ustav"? Gdje su bile političarke onda i zašto nisu pokazale moć svojega glasa? Ali jesu. Pomogle su da se porazi najpošteniji i najliberalniji čovjek, guverner Waite. Morao je osloboditi mjesto za oruđe rudarskih kraljeva, guvernera Peabodyja, neprijatelja radnika, cara Colorada. "Muško pravo glasa doista nije moglo učiniti ništa gore." Priznajemo to. U čemu su onda prednosti za ženu i društvo od ženskoga prava glasa? Često ponavljana postavka da će žene pročistiti politiku isto tako je samo mit. Tu postavku ne brane oni koji znaju političke uvjete u Idahu, Coloradu, Wyomingu i Utahu.

Žena, u svojoj biti čistunka, prirodno je zadržana i nemilostiva u naporu da učini druge tako dobrima kako ona zamišlja da dobri moraju biti. Tako je, u Idahu, uzela pravo glasa svojim sestrama s ulice i proglasila sve žene "nećudorednoga značaja" nepodobnima da glasaju. "Nećudorednom" se dakako ne tumači prostitucija u braku. Podrazumijeva se da su ilegalna prostitucija i kockanje zabranjeni. U tom smislu zakon mora biti ženskoga roda: uvijek zabranjuje. U tom su pogledu svi zakoni izvrsni. Oni ne idu dalje, ali njihove tendencije otvaraju sve brane pakla. Prostitucija i kockanje nikad nisu više cvjetali nego kad je zakon bio protiv njih.

U Coloradu, puritanstvo žena izrazilo se u najdrastičnijem obliku. "Muškarci koji opće poznato vode nečist život i muškarci povezani s krčmama, ispali su iz politike otkad žene imaju pravo glasa." (32) Je li brat Comstock mogao učiniti više? Jesu li svi puritanski oci učinili više? Pitam se koliko žena shvaća težinu tog navodnoga junaštva. Pitam se razumiju li da je upravo to ono što ženu, umjesto da je podigne, pretvara u političkoga špijuna, prezira vrijednu uhodu koja zabada nos u osobne stvari ljudi, ne toliko zbog dobrobiti cilja za koji se bori, nego zato što, kako su žene Colorada rekle, "voli ulaziti u kuće u kojima nikad nije bila i otkriti sve što može, politički i drugačije". (33) Da, ulaziti i u ljudsku dušu i u njezine najsićušnije kutke i zakutke. Jer ništa ne zadovoljava žudnju većine žena tako kao skandal. I je li ikad dosad uživala u takvim prilikama kao sada kad je političarka?

"Oni koji opće poznato vode nečist život i muškarci povezani s krčmama." Zasiurno se, skupljačice ženskih glasova ne može optužiti da imaju mjere. Uzmemo li u obzir da ta zabadala mogu čak i odlučiti čiji su životi dovoljno čisti za to očito čisto ozračje, politiku, mora li slijediti da vlasnici krčmi spadaju u istu kategoriju? Osim ako američko licemjerje i

bigotstvo, tako očito u načelu prohibicije, koje sankcionira širenje pijanstva među muškarcima i ženama bogatašima, budno pazi na jedino mjesto preostalo siromašnome čovjeku. Ako ništa drugo, onda ženu upravo njezino uskogrudno i čistunsko stajalište o životu čini velikom opasnošću po slobodu gdje god da ima političku moć. Muškarac je odavno nadišao praznovjerice koje još proždiru ženu. Na ekonomskom je natjecateljskom području muškarac prisiljen pokazati djelotvornost, prosudbu, sposobnost, kompetentnost. On zato nema ni vremena niti je sklon mjeriti nečiju moralnost puritanskim mjerilima. I u svojim političkim aktivnostima nije zavezanih očiju. On zna da je količina, a ne kvaliteta materijal za politički mlin, i, osim ako nije sentimentalni reformator ili stari fosil, zna da politika ne može biti ništa drugo do baruština.

Žene koje su imale upućene u politički proces, znaju narav te beštije, ali u svojoj samozadovoljnosti i samoljublju tjeraju sebe da vjeruju kako samo trebaju pomaziti zvijer i ona će postati blaga poput janjeta, slatka i čista. Kao da žene nisu prodale svoje glasove, kao da se političarke ne mogu kupiti! Ako se njezino tijelo može kupiti u zamjenu za materijalnu naknadu, zašto se ne bi mogao kupiti i njezin glas? A da se to dogodilo u Coloradu i u drugim američkim državama, ne niječu čak ni pobornici ženskoga prava glasa.

Kao što rekoh, žensko ograničeno gledište nije jedini argument protiv tvrdnje da je kao političarka bolja od muškarca. Ima i drugih. Njezin doživotni ekonomski parazitizam iznimno je zamaglio njezino poimanje o značenju jednakosti. Bučno zahtijeva jednaka prava kao i muškarac, a ipak doznajemo da "vrlo malo njih pristaje agitirati u neugodnim okruzima".(34) Koliko im malo znači jednakost u usporedbi s Ruskinjama, koje idu u pakao za svoje ideale!

Žena traži ista prava kao i muškarac, a ipak je ozlojeđena da ga njezina prisutnost nimalo ne sputava: on puši, ne skida šešir, i ne ustaje sa svojega stolca poput sluga. To su možda trivijalnosti, ali one su ipak ključ za narav američkih sufražetkinja. Dakako, njihove su engleske sestre nadrasle ta glupa poimanja. One su se pokazale doraslima i najvećim zahtjevima postavljenima pred njihov značaj i moć izdržljivosti. Svaka čast junaštvu i čvrstoći engleskih sufražetkinja. Zahvaljujući svojim snažnim, agresivnim metodama, dokazale su da su nadahnuće čak i nekim od naših beživotnih i beskičmenjačkih dama. Ali nakon svega, sufražetkinjama i dalje manjka poštovanje prema stvarnoj jednakosti. Jer kako drugačije obrazložiti strašan, divovski napor tih hrabrih boraca za kukavni mali zakon koji će dobro donijeti samo šačici bogatašica, a apsolutno ništa golemoj masi radnica? Doista, kao političarke one moraju biti oportunisti, moraju se zadovoljiti polovičnim rješenjima ako ne mogu ostvariti cjelovita. Ali kao razborite i liberalne žene trebale bi shvatiti da ga, ako je

pravo glasa oružje, razvlašteni trebaju više od ekonomski nadmoćnije klase, i da ovi posljednji imaju već i previše moći zbog svoje ekonomske nadmoćnosti.

Sjajna voditeljica engleskih sufražetkinja, Emmeline Pankhurst, sama je priznala, kad je bila na svojoj predavačkoj turneji po Americi, da ne može biti jednakosti između nadmoćnih i potčinjenih. Ako je tako, kako će engleske radnice, već ekonomski slabije od dama koje su povlaštene Shackletonovim zakonom,⁽³⁵⁾ biti kadre raditi sa sebi politički nadređenima ako zakon prođe? Nije li vjerojatno da klasa Annie Keeney, tako prepuna žara, odanosti i mučeništva, bude prisiljena na svojim leđima nositi političke šefice, baš kao što nosi svoje ekonomske gospodare. To će morati činiti i onda kad se u Engleskoj uspostavi opće pravo glasa za muškarce i žene. Bez obzira na to što radnici rade, oni uvijek moraju platiti. Ipak, oni koji vjeruju u moć glasanja pokazuju vrlo malo osjećaja za pravdu kad se ni malo ne brinu za one kojima bi, kako tvrde, ono moglo donijeti najviše koristi.

Američki pokret za pravo glasa bio je, sve donedavno, posve salonski posao, posve odvojen od ekonomskih potreba ljudi. Tako Susan B. Anthony, nedvojbeno iznimna žena, nije bila samo ravnodušna nego i antagonistična prema radnicima; nije čak oklijevala ni da iskaže svoj antagonizam kad je godine 1869. savjetovala ženama da zamijene tiskare u štrajku u New Yorku.⁽³⁶⁾ Ne znam je li promijenila mišljenje prije smrti.

Naravno, ima nekih sufražetkinja koje su povezane s radnicama – Ženska sindikalna liga, primjerice; ali one čine manjinu i njihove su aktivnosti samo ekonomske naravi. Ostale gledaju na rad naprosto kao na stvar sudbine. Što bi bilo s bogatima, kad ne bi bilo siromašnih? Što bi bilo s tim dokonim, gotovanskim damama, koje spiskaju više na tjedan nego što njihove žrtve zarade u godinu dana, kad ne bi bilo osamdeset milijuna najamnih radnika? Jednakost, ma tko je uopće čuo za takvo što?

Malo je zemalja stvorilo takvu aroganciju i snobizam kao Amerika. Posebice to vrijedi za američku pripadnicu srednje klase. Ona ne samo da se smatra jednakom muškarcu, nego i nadmoćnom mu, posebice u svojoj čistoći, dobroti i u svojem moralu. Malo čudi da američka sufražetkinja smatra da njezin glas ima čudesnu moć. U svojoj uzvišenoj umišljenosti ona ne vidi koliko je ona zapravo rob, ne toliko muškarcu, koliko vlastitim glupim poimanjima i tradiciji. Jednako pravo glasa ne može popraviti tu tužnu činjenicu; može je samo istaknuti, kao što i čini.

Jedna od velikih vođa američkih žena tvrdi da žena nema samo pravo na jednaku plaću, nego da zakonski treba imati pravo čak i na plaću svojega supruga. Ako je ne uspije uzdržavati,

trebao bi biti osuđen na zatvor a njegovu bi zaradu zarađenu u zatvoru podizala njegova ravnopravna supruga. Nije li jedna druga sjajna pobornica ženskoga prava glasa tvrdila da će njezino pravo glasanja dokinuti društvenu nepravdu, protiv koje se uzalud bore zajedničkim snagama najodličniji umovi diljem svijeta? Uistinu treba žaliti što nas je navodni stvoritelj univerzuma već upoznao sa svojom čudesnom shemom, jer bi žensko pravo glasa zacijelo omogućilo ženama da ga posve nadmaše.

Ništa nije tako opasno kao seciranje fetiša. Ako smo preživjeli vrijeme kad je takva hereza bila kažnjiva lomačom, nismo preživjeli uskogrudni duh osude onih koji se usude razlikovati od prihvaćenih poimanja. Zbog toga će me vjerojatno proglasiti protivnicom žena. Ali to me ne može odvratiti od toga da tom pitanju gledam bez straha u lice. Ponavljam ono što sam rekla na početku: ne mislim da će žene politiku pogoršati; ali ne vjerujem niti da će je poboljšati. Ako žena ne može učiti iz muških pogrešaka, zašto ih činiti?

Povijest je možda kompilacija laži; ipak, u njoj ima i nekoliko istina, i one su jedini vođa kojega imamo za budućnost. Povijest političkih aktivnosti muškaraca dokazuje da mu one nisu apsolutno ništa dale što nije mogao postići izravnije, po nižoj cijeni i na postojaniji način. Zapravo, svaki pedalj zemlje koji je dobio, dobio je stalnom borbom, neprekidnom bitkom za svoja prava, a ne pravom glasa. Nema razloga da pretpostavimo da je ženi, u njezinu usponu prema emancipaciji, pomoglo i da će joj pomoći glasačko pravo.

U najmračnijoj od svih zemalja, Rusiji, zemlji apsolutnoga despotizma, žena je postala jednaka muškarcu, ne glasačkim pravom, nego svojom voljom da postoji i da radi. Ne samo da je izborila za sebe svaku školu i svaki poziv, nego je izborila i muško poštovanje, njegov respekt, njegovo drugarstvo; pa čak i poštovanje cijeloga svijeta. I to ne putem jednakoga prava glasa, nego svojim čudesnim junaštvom, svojom hrabrošću, sposobnošću, snagom volje i izdržljivošću u borbi za slobodu. Gdje su žene u bilo kojoj zemlji s jednakim pravom glasa ili u nekoj od takvih naših država, koje se mogu pohvaliti takvom pobjedom? Kad razmotrimo postignuća žene u Americi, također otkrivamo da je nešto dublje i snažnije od prava glasa u njezinu maršu prema oslobođenju.

Upravo je prije šezdeset i dvije godine šačica žena na konvenciji u Seneca Fallsu iznijela nekoliko zahtjeva za pravom na jednaku naobrazbu i jednak pristup raznim strukama, zanimanjima itd. Kakva sjajna postignuća, kakve sjajne pobjede! Tko se osim najneukijega usudi govoriti o ženi kao o pukoj kućanici? Tko se usudi natuknuti da ovaj ili onaj posao nije za ženu? Više od šezdeset godina ona je oblikovala novo ozračje i novi život za sebe. Postala je svjetska sila u svakoj domeni ljudske misli i aktivnosti. I sve to bez prava glasa, bez prava

da donosi zakone, bez "povlastice" da postane sudac, tamničar ili krvnik.

Da, možda će me smatrati ženinim neprijateljem; ali kad bih joj mogla pomoći da ugleda svjetlo, ne bih se žalila.

Ženina nesreća nije u tome da je nesposobna raditi muški posao, nego u tome da troši svoju životnu silu da ga natkrili, s tradicijom stoljeća koja su je ostavila tjelesno nesposobnom da održi korak s njim. O, znam da su neke uspjele, ali pod koju cijenu, pod koju strašnu cijenu! Nije važno koji posao žena radi, nego je važna kvaliteta posla koji obavlja. Ona jednakom pravu glasa ili glasačkom listiću ne može podariti novu kvalitetu, niti može od toga dobiti išta što će podići njezinu vrsnost. Njezin razvoj, njezina sloboda, moraju poteći iz nje i putem nje. Prvo, tako da se potvrdi kao ličnost, a ne kao spolna roba. Drugo, tako da odbije da itko ima pravo na njezino tijelo; tako da odbije rađati djecu, osim ako ih ona ne želi; tako da odbije služiti Bogu, državi, društvu, mužu, obitelji itd., učinivši svoj život jednostavnijim, ali dubljim i bogatijim. To jest, tako da pokuša naučiti što je smisao i bit života u svim njegovim složenostima, oslobodivši se straha od javnog mnijenja i javne osude. Samo će je to, a ne glasački listić, osloboditi, podariti joj snagu kakvu svijet još nije vidio, snagu da voli, ostvari mir, sklad; snagu božanske vatre, životodajnu snagu; snagu koja stvara slobodne muškarce i žene.

TRAGEDIJA ŽENSKJE EMANCIPACIJE

Počinem s priznanjem: bez obzira na sve političke i ekonomske teorije, koje se bave temeljnim razlikama među različitim skupinama ljudskoga roda, bez obzira na klasne i rasne razlike, bez obzira na sve umjetne granice između ženskih i muških prava, smatram da bi se ta razlikovanja mogla na jednoj točki sresti i prerasti u jednu savršenu cjelinu.

Pod tim ne mislim predložiti mirovni ugovor. Opći društveni antagonizam koji je zahvatio danas cijeli javni život, stvoren silom suprotstavljenih i proturječnih interesa, smrvit će se u komadiće kad preustroj našeg društvenoga života, zasnovan na načelima ekonomske pravde, postane zbilja.

Mir i sklad među spolovima i pojedincima ne ovisi nužno o površnom izjednačavanju ljudskih bića; niti poziva na ukinuće individualnih crta i osobitosti. Problem s kojim se danas suočavamo, a koji skora budućnost treba riješiti, jest kako biti svoj a opet biti jedno s drugima, duboko suosjećati s drugim ljudskim bićima, a zadržati vlastite karakteristične osobine. To mi se čini osnovicom na kojoj se masa i pojedinac, pravi demokrat i prava osobnost, muškarac i žena, mogu suočiti s antagonizmom i suprotnostima. Moto ne bi trebao biti: zaboravimo jedni druge; prije bi trebao glasiti: razumijmo jedni druge. Često citirana rečenica Madame de Staël, "Sve razumjeti, znači sve zaboraviti", nikad mi se nije osobito sviđala; miriše na ispovijed; zaboraviti svojega bližnjega izražava zamisao licemjerne nadmoći. Razumjeti svojega bližnjega – zadovoljava. Moje priznanje djelomice predstavlja temeljni aspekt mojih stajališta o emancipaciji žene i njezinu utjecaju na cijeli spol.

Emancipacija bi trebala omogućiti ženi da bude humana u najistinskijem smislu. Sve u njoj što žudi za potvrdom i djelovanjem trebalo bi doživjeti svoj najpuniji izraz; sve bi umjetne prepreke trebale pasti i trebao bi se put prema većoj slobodi iščistiti od svakoga traga stoljeća pokoravanja i robovanja.

To je bio izvorni cilj pokreta za žensko oslobođenje. Ali rezultati koji su dosad ostvareni, izolirali su ženu i okrali je za slap te sreće koja joj je tako bitna. Puko izvanjsko oslobođenje učinilo je od suvremene žene umjetno biće, koje čovjeka podsjeća na plodove francuske hortikulture s njezinim arabesknim drvećem i grmljem, piramidama, kotačima i girlandama; sve, samo ne oblici koje bi ostvarila izrazom vlastitih nutarnjih osobina. Tako umjetno uzgojene biljke ženskoga spola mogu se naći u velikom broju, posebice u takozvanoj

intelektualnoj sferi našega života.

Sloboda i jednakost za žene! Koje su nade i koja htijenja te riječi probudile kad su ih prvi put izgovorili neki od najplemenitijih i najhrabrijih duhova današnjice! Žarko će sunce zasjati i slava će se pronijeti novim svijetom; na ovome svijetu žena se treba osloboditi da bi upravljala vlastitom sudbinom – što je cilj posve sigurno vrijedan velikoga zanosa, hrabrosti, ustrajnosti i neprekidnoga napora silne gomile pionira, muškaraca i žena, koji su sve stavili na kocku u borbi protiv svijeta predrasude i neznanja.

I moje se nade kreću prema tome cilju, ali smatram da žensko oslobođenje, kako se danas tumači i praktično primjenjuje, nije uspjelo ostvariti taj cilj. Sada je žena suočena s nuždom da se oslobodi oslobođenja, ako doista želi biti slobodna. To može zvučati proturječno, ali je ipak samo odveć istinito.

Što je ostvarila emancipacijom? Jednako pravo glasa u nekim državama. Je li to pročistilo naš politički život, kao što su to mnogi dobronamjerni pristaše predviđali? Posve sigurno nije. Slijedi da je doista vrijeme da osobe jasne, zdrave prosudbe prestanu govoriti o korupciji u politici internatskim tonom. Politička korupcija nema veze s moralom, ili popustljivosti morala, raspuštenosti raznih političkih ličnosti. Njezin je uzrok materijalne naravi. Politika je odraz vođenja poslova i industrijskoga svijeta, čiji su moto: “Veći je blagoslov uzeti nego dati”; “Kupi jeftino i prodaj skupo”; “Ruka ruku mijе”. Nema nade da bi žena, čak ni sa svojim pravom glasa, ikad uspjela pročistiti politiku.

Emancipacija je donijela ženi ekonomsku jednakost s muškarcem; to jest, ona može sama izabrati svoje zanimanje i posao; ali kako je njezina prošlost i trenutačno fizičko stanje nisu opremili nužnom snagom da se bori s muškarcem, često je prisiljena iscrpiti svu svoju snagu, istrošiti svoju vitalnost i napregnuti svaki svoj živac da bi postigla vrijednost na tržištu. Samo ih je nekoliko u tome uspjelo, jer činjenica je da žene, učiteljice, liječnice, pravnice, arhitektice i inženjerke niti nailaze na isto povjerenje kao njihovi muški kolege, niti primaju jednaku plaću za isti posao. A one koje ostvare tu primamljivu jednakost, općenito to uspiju pod cijenu svojeg tjelesnoga i duševnoga zdravlja. A što se tiče goleme mase radnica, koliko su neovisnosti one ostvarile ako uskogrudnost i manjak slobode kod kuće mijenjaju za uskogrudnost i manjak slobode u tvornici, u robnoj kući ili u uredu? Tu je i teret nametnut ženama da tragaju za “domom, slatkim domom” – hladnim, turobnim, neurednim, neprivačnim – nakon cjelodnevnoga teškog rada. Slavna neovisnost! Zato ne čudi da su stotine djevojaka tako voljne prihvatiti prvu bračnu ponudu, bolesne i umorne od svoje “neovisnosti” iza pulta, za šivaćim ili pisaćim strojem. Spremne su se udati baš kao i

djevojke iz srednje klase, koje pak vape da pobjegnu iz jarma roditeljske vlasti. Takozvana neovisnost koja vodi u puko održavanje života nije toliko primamljiva, nije toliko idealna da se od žene može očekivati da se za nju žrtvuje. Naša iznimno hvaljena neovisnost je, nakon svega, samo polagan proces zatupljivanja i gušenja ženske prirode, njezina nagona za ljubavi i njezina majčinskoga nagona.

Ipak je položaj radnice mnogo prirodniji i ljudskiji od položaja njezine navodno sretnije sestre u kulturnijim zvanjima – učiteljica, liječnica, odvjetnica, inženjerki i slično, koje moraju dostojanstveno, prikladno izgledati izvana, dok im je unutarnji život isprazan i mrtav.

Ograničenost postojećega poimanja o ženskoj neovisnosti i o ženskom oslobođenju, strah da se zaljubi u muškarca koji nije njezina društvenoga položaja, strah da će joj ljubav oduzeti slobodu i neovisnost, užas da će joj ljubav ili užici majčinstva samo smetati u potpunoj predanosti poslu – sve to zajedno čini od emancipirane moderne žene prisilnu vestalinku, pokraj koje život, sa svojim velikim pročišćujućim tugama i dubokim, ushićujućim radostima, teče, a da niti ne dotakne ili obuzme njezinu dušu.

Emancipacija je, onako kako je razumije većina njezinih pristaša i pobornica, odveć ograničenoga raspona da bi dopustila bezgraničnu ljubav i zanos što ih u sebi nose duboki osjećaji prema slobodi istinske žene, ljubavnice, majke.

Tragedija samostalne ili ekonomski slobodne žene nije u premnogo, nego u premalo iskustava. U redu, ona nadmašuje svoju sestru iz prošlih generacija u znanju o svijetu i o ljudskoj prirodi; upravo zbog toga duboko u sebi osjeća nedostatak biti života, koja jedino može obogatiti ljudsku dušu i bez koje su mnoge žene postale tek puki profesionalni automati.

Da će do takvoga stanja doći, predvidjeli su oni koji su shvatili da je još ostalo, u domeni etike, mnogo oronulih ruševina iz vremena muškarčeve nesporne nadmoćnosti; ostataka koji se još smatraju korisnima. I, što je još važnije, velik broj emancipiranih žena ne može bez njih. Svaki trenutak koji cilja na rasap postojećih institucija i njihovu zamjenu nečim naprednijim, savršenijim, ima sljedbenike koji teoretski zastupaju radikalne ideje, ali koji su, ipak, u svojoj svakodnevnoj praksi, poput prosječnoga filistra, koji hini čast i bučno zahtijeva povoljno mišljenje od svojih protivnika. Ima, primjerice, socijalista pa čak i anarhista, koji zastupaju zamisao da je vlasništvo krađa, ali će se rasrditi ako im netko duguje protuvrijednost od pola tuceta čavlića.

Istog se filistra može zateći i u pokretu za žensko oslobođenje. Novinari žutoga tiska i literati tipa "luk i voda" naslikali su sliku emancipirane žene koja izaziva jezu u dobroga građanina i njegove glupe družice. Svaka je članica pokreta za ženska prava prikazana kao George Sand koja posve omalovažava moral. Njoj ništa nije bilo sveto. Nije imala respekta prema idealnom odnosu muškarca i žene. Ukratko, emancipacija je zapravo značila voditi lakomislen život požude i grijeha; bez obzira na društvo, vjeru i moral. Pobornice su ženskoga prava bile ogorčene takvim pogrešnim prikazima, a budući da nisu bile duhovite, svu su svoju snagu potrošile da dokažu da uopće nisu toliko loše kako su prikazane, nego baš suprotno. Naravno, sve dok je žena bila muškarčev rob, nije mogla biti dobra ni čista, ali sad kad je slobodna i neovisna, dokazat će koliko dobra može biti te da će njezin utjecaj pročistiti sve institucije u društvu. Točno je da je pokret za ženska prava slomio mnoge stare negve, ali je i stvorio nove. Veliki se pokret za istinsku emancipaciju nije poklopio s velikim rodnom ženama koje mogu slobodi gledati u lice. Njihova uskogrudna, puritanska viđenja prognala su muškarca, kao uznemiravatelja sumnjiva karaktera, iz njihova emocionalnoga života. Muškarca se ni pod koju cijenu ne smije tolerirati, osim možda kao oca djeteta, budući da dijete ne može doći na svijet bez oca. Nasreću, najrigidniji puritanci nikad neće biti dovoljno snažni da ubiju urođenu žudnju za majčinstvom. Ali ženska je sloboda usko povezana s muškarčevom slobodom, i mnoge su od mojih takozvanih oslobođenih sestara, čini se, previdjele činjenicu da dijete rođeno u slobodi treba ljubav i predanost svakog ljudskoga bića oko njega, muškarca i žene. Nažalost, upravo je to ograničeno poimanje ljudskih odnosa uzrokovalo tragediju u životu modernoga muškarca i moderne žene.

Prije nekih petnaest godina pojavilo se djelo iz pera sjajne Norvežanke Laure Marholm, naslovljeno Žena, studija karaktera. Ona je jedna od prvih koja je privukla pozornost na ispraznost i ograničenost postojećega poimanja ženske emancipacije i njezina tragičnoga učinka na ženski unutarnji život. Laura Marholm govori u svojem djelu o sudbini nekoliko nadarenih žena međunarodne slave: o genijalnoj Eleonori Duse; o velikoj matematičarki i književnici Sonji Kovalevskoj; o umjetnici i pjesnikinji Marie Baškircev koja je mlada umrla. Svaki od tih prikaza života tih žena takvoga izvanrednoga duha nosi naglašen trag nezadovoljene čežnje za punim, zaokruženim, upotpunjenim i lijepim životom, te trag nemira i usamljenosti koji su ishod neostvarenja takvoga života. Ne možemo si pomoći, ali te nam majstorske psihološke skice pokazuju da što je viši duševni razvoj žene, to joj je manje moguće sresti srodnoga muškarca koji neće u njoj vidjeti samo njezin spol, nego i ljudsko biće, prijatelja, druga i snažnu individualnost, koja ne može i ne smije izgubiti ni trag njezina značaja.

Prosječni muškarac, koji je sebi samodovoljan i koji se smiješno s visoka odnosi prema ženskome spolu, nije moguć izbor za ženu onakvu kakva je prikazana u knjizi Laure Marholm. Jednako joj je nemoguć izbor muškarac koji u njoj vidi samo njezine duševne sposobnosti i njezin duh, ali u njoj ne uspijeva probuditi njezinu žensku narav.

Bogat intelekt i profinjen duh obično se smatraju nužnim osobinama duboke i lijepe ličnosti. U slučaju moderne žene, te osobine služe kao zapreka punoj potvrdi njezina bića. Stotinama godina stari oblik braka, zasnovan na Bibliji, "dok nas smrt ne rastavi", raskrinkan je kao ustanova koja zastupa suverenost muškarca nad ženom, kao ustanova njezine potpune pokornosti muškarčevim hirovima i zapovijedima, te potpune ovisnosti o njegovu imenu i o njegovoj potpori. Mnogo je puta uvjerljivo dokazano da je stari bračni odnos ograničio ženu na to da bude sluga muškarcu i da mu rađa djecu. A ipak nalazim mnoge emancipirane žene koje su sklonije braku, sa svim njegovim nedostacima, nego ograničenosti izvanbračnoga života, ograničenog i neizdržljivog zbog moralnih lanaca i društvenih predrasuda koji sputavaju i sapinju njezinu prirodu.

Objašnjenje je za takvu nedosljednost mnogih naprednih žena u činjenici da nikad nisu stvarno razumjele značenje oslobođenja. Mislile su da im treba jedino neovisnost o izvanjskim tiranijama; unutarnji su tirani, daleko štetniji po život i razvoj – etičke i društvene konvencije – prepušteni sami se za sebe pobrinuti; i pobrinuli su se. Čini se da su se dobro snašli u srcu i duši većine aktivnih pobornica ženskoga oslobođenja, kao i u srcu i u duši njihovih baka.

Ti se unutarnji tirani, pojavljuju u obliku javnoga mnijenja ili onoga što će reći majka, ili brat, otac, ili ujak, ma koji već rođak; što će reći gospođa Grundy, gospodin Comstock, poslodavac, odbor za naobrazbu? Sva ta zabadala, moralni detektivi, tamničari ljudskoga duha, što će oni reći? Sve dok žena ne nauči svima im se suprotstaviti, čvrsto stati na svoje noge i ustrajavati na vlastitoj neograničenoj slobodi, slušati glas svoje prirode, tražiti ono najveće životno bogatstvo, ljubav prema muškarcu, ili njezinu najslavniju povlasticu, pravo da rodi dijete, ona sebe ne može zvati oslobođenom. Koliko je emancipiranih žena dovoljno hrabro priznati da ih glas ljubavi zove, da divlje lupa u njihovim grudima, zahtijeva od njih da ga čuju, zadovolje.

Francuski pisac Jean Reibrach, u jednom od svojih romana, Nova ljepotica, pokušava oslikati idealnu, lijepu, oslobođenu ženu. Taj ideal utjelovljuje mlada djevojka, liječnica. Ona govori vrlo pametno i mudro o tome kako treba hraniti malu djecu; ljubazna je i besplatno daje lijekove siromašnim majkama. S mladim poznanikom razgovara o zdravstvenim uvjetima u

budućnosti i kako će mnoge klice i mikrobi biti uništeni uporabom kamenih zidova i podova, i odbacivanjem prostirki i draperija. Ona je, naravno, vrlo jednostavno i praktično odjevena, uglavnom u crno. Mladić, koji je na njihovu prvom susretu preplašen mudrošću svoje emancipirane prijateljice, postupno je počne razumjeti i jednoga lijepoga dana priznaje da je voli. Mladi su, a ona je ljubazna i lijepa, i premda je uvijek strogo odjevena, njezin izgled ublažuje besprijeckorno čist bijeli ovratnik i isto takve manšete. Čovjek bi očekivao da će joj on priznati svoju ljubav, ali nije on sklon romantičnim glupostima. Poetičnost i zanos ljubavi srame se pred čistom ljepotom dame. On utišava glas svoje prirode i ostaje ispravan. I ona je uvijek precizna, uvijek racionalna, uvijek pristojna. Bojim se da su se sjedinili da bi mladić bio u opasnosti da se smrzne do smrti. Moram priznati da ne vidim ništa lijepoga u toj novoj ljepoti, koja je hladna kao kameni zidovi i podovi o kojima sanja. Radije bih slušala ljubavne pjesme iz romantičnoga doba, radije Don Juana i Madame Venus, radije bijeg ljestvama i užetom na mjesecini, na što slijede očeva kletva, majčino jaukanje i moralni komentari susjeda, nego ispravnost i pristojnost mjerene jardima. Ako ljubav ne zna kako dati i uzeti bez ograničenja, onda to nije ljubav, nego transakcija koja uvijek ističe pluseve i minuse.

Najveća su mana današnje emancipacije njezina umjetna krutost i uskogrudna obzirnost, koje proizvode prazninu u ženskoj duši što joj neće dati da pije na izvoru života. Jednom sam napisala kako se čini da je dublji bio odnos između staromodne majke, domaćice, uvijek na oprezu da joj djeca budu sretna i da utješi one koje voli, i uistinu nove žene, nego između te nove žene i njezine prosječne emancipirane sestre. Učenice emancipacije posve su me proglasile pogankom, dostojnom jedino lomače. Njihova slijepa gorljivost ne dopušta im da shvate da je moja usporedba staroga i novoga više trebala pokazati da je velik broj naših baka imao više krvi u svojim žilama, više duha i duhovitosti, a svakako više prirodnosti, dobrodušnosti i jednostavnosti, nego većina naših emancipiranih stručnjakinja koje pune koledže, učionice i razne urede. To ne znači da želim da se vratimo u prošlost, niti to osuđuje ženu na njezinu staru sferu, kuhinju i dječju sobu.

Spas je u silovitom maršu u svjetliju i jasniju budućnost. Trebamo nesmetani razvoj bez utjecaja stare tradicije i starih navada. Pokret za oslobođenje žene učinio je tek prvi korak u tom smjeru. Treba se nadati da će skupiti snage za drugi korak. Pravo glasa ili jednaka građanska prava mogu biti dobri zahtjevi, ali prava emancipacija ne počinje na biralištu ni u sudnici. Ona počinje u ženskoj duši. Povijest nas uči da se svaka ugnjetavana klasa istinski oslobodila svojih gospodara vlastitim naporima. Nužno je da žena nauči tu lekciju, da shvati da će njezina sloboda dosegnuti tako daleko koliko njezina snaga da ostvari svoju slobodu može dosegnuti. Zbog toga je za nju mnogo važnije da počne sa svojom unutarnjom

regeneracijom, da se oslobodi težine predrasuda, tradicije i običaja. Zahtjev za jednakim pravima u svakom životnom pozivu ispravan je i primjeren; ali, nakon svega, najvitalnije je pravo da se voli i bude voljen. Doista, da bi djelomična emancipacija postala potpuna i prava emancipacija žene, morat će žena raščistiti sa smiješnim poimanjem da je biti voljena, biti ljubavnica i majka, istoznačno s biti ropkinja ili podređena. Morat će raščistiti s apsurdnim pojmom dvojnosti spolova, ili da muškarac i žena predstavljaju dva suprotstavljena svijeta.

Sitničavost razdvaja; širokogrudnost ujedinjuje. Budimo široki i veliki. Ne previđajmo vitalne stvari zbog mnoštva tričarija s kojima se suočavamo. Ispravno poimanje odnosa među spolovima neće dopustiti da bude pobjednika i poraženih; ono zna samo za jednu veliku stvar: dati se bezgranično, kako bi bio bogatiji, dubokoumniji, bolji. Samo to može ispuniti prazninu i pretvoriti tragediju ženske emancipacije u veselje, bezgranično veselje.

BRAK I LJUBAV

Popularno je poimanje da su brak i ljubav istoznačni, da proistječu iz istoga motiva i pokrivaju iste ljudske potrebe. Poput mnogih popularnih poimanja i to ne počiva na stvarnim činjenicama, nego na praznovjerju.

Brak i ljubav nemaju ništa zajedničko; međusobno su udaljeni poput polova; zapravo se neprijateljski odnose jedno prema drugome. Nema dvojbe da su neki brakovi rezultat ljubavi. No, ne zato što se ljubav može potvrditi samo brakom; nego više zato što je nekolicini ljudi uspjelo posve nadrasti konvencije. Ima danas golem broj muškaraca i žena za koje brak nije ništa drugo do farsa, ali se mire s brakom zbog javnoga mišljenja. U svakom slučaju, premda je istina da se neki brakovi zasnivaju na ljubavi i premda je podjednako istina da se u nekim slučajevima ljubav nastavlja i u bračnome životu, smatram da je tome tako bez obzira na brak, a ne zbog njega.

S druge strane, posve je pogrešno da ljubav rezultira iz braka. U rijetkim prilikama može se čuti o čudesnom primjeru bračnoga para koji se zaljubio nakon stupanja u brak, ali ako se pogleda izbližega, otkrit ćemo da je prije riječ o pukom prilagođavanju neizbježnome. Posve je sigurno međusobno navikavanje daleko od spontanosti, jačine i ljepote ljubavi, bez koje se intimnost braka mora pokazati ponižavajućom i za ženu i za muškarca.

Brak je u prvom redu ekonomski ugovor, pakt osiguranja. Razlikuje se od običnoga životnog osiguranja samo po tome što je više obvezujući, egzaktniji. Njegovi su dobici nevažno mali u usporedbi s ulaganjima. Kad uzmete policu osiguranja, za nju platite u dolarima i centima, uvijek uz slobodu da prestanete plaćati. Ali, ako je ženina premija muž, ona za njega plaća svojim imenom, privatnošću, samopoštovanjem, samim svojim životom, "dok ih smrt ne rastavi". Štoviše, bračno je osiguranje osuđuje na doživotnu ovisnost, parazitstvo, na posvemašnju beskorisnost, inividualnu i društvenu. I muškarac plaća svoju cijenu, ali budući da je njegova sfera šira, brak ga ne ograničava toliko kao ženu. On svoje lance više osjeća u ekonomskome smislu.

Tako Danteov moto za pakao podjednako vrijedi i za brak: "Tko uđe nek se kani svake nade."(37)

Da je brak neuspjeh poreći će samo pravi glupan. Dovoljno je baciti pogled na statistike o razvodima da bi se shvatilo kako je brak zapravo gorak promašaj. Ni stereotipni filistinski

argument da popustljiva zakonska regulativa u vezi s razvodom i povećana nehajnost žena ne objašnjava, prvo to da svaki dvanaesti brak završava razvodom; drugo, da se od 1870. broj razvoda povećao s dvadeset i osam na sedamdeset i tri na tisuću stanovnika; treće, da je preljub, od 1867., kao razlog za razvod, porastao 270,8 posto; četvrto, da je napuštanje braka poraslo za 369,8 posto.

Dodamo li tim zapanjujućim brojkama golemu količinu građe, dramske i književne, bacit ćemo još više svjetla na tu temu. Robert Herrick, u djelu Zajedno; Pinero, u drami Srednji put; Eugene Walter u Punoj cijeni i neki drugi pisci raspravljaju o besplodnosti, monotniji, podlosti, neprimjerenosti braka kao čimbenika sloge i razumijevanja.

Mudri se društveni istraživač neće zadovoljiti popularnim površnim izgovorom za tu pojavu. Morat će zakopati dublje u sam život spolova da bi doznao zašto se brak pokazao tako pogubnim.

Edward Carpenter kaže da iza svakoga braka stoji doživotno okruženje dvaju spolova; okruženje tako međusobno različito da muškarac i žena moraju ostati stranci. Podijeljen nepremostivim zidom praznovjerja, običaja, navada, brak nema potencijal da u njemu dvoje ljudi jedno drugo upoznaju i razviju međusobno poštovanje, a bez toga je svaka zajednica osuđena na neuspjeh.

Henrik Ibsen, čovjek koji je mrzio sve društvene laži, vjerojatno je prvi shvatio tu veliku istinu. Nora napušta svojega supruga ne zato što je – kako bi glupi kritičar htio – umorna od svojih odgovornosti ili zato što osjeća potrebu za ostvarenjem ženskih prava, nego zato što je spoznala da je osam godina živjela sa strancem i rađala mu djecu. Može li biti išta više ponižavajuće, više degradirajuće od doživotne blizine dvoje stranaca? Nema potrebe da žena išta zna o muškarcu, osim o njegovu prihodu. A što bi on trebao znati o ženi – pa što se o njoj ima znati osim da je ugodnoga izgleda? Još nismo nadrasli teološki mit da žena nema dušu, da je puki dodatak muškarcu, stvoren od njegova rebra na ugodu gospodina koji je tako hrabar da se boji vlastite sjene.

Možda je loša kakvoća materije od koje je žena nastala odgovorna za njezinu inferiornost. U svakom slučaju, žena nema dušu – pa što bi se o njoj imalo znati? Osim toga, što manje duše žena ima, bolji je oslonac kao supruga, spremnije će se privezati uza svojega supruga. Upravo to ropsko prepuštanje muževnoj nadmoćnosti održava bračnu instituciju tako dugo naizgled nedirnutom. No sada, kad žena dolazi na svoje, kad je svjesna sebe kao bića izvan gospodarove milosti, sveta institucija braka postupno se urušava i nikakva je količina

sentimentalne lamentacije ne može održati.

Gotovo od djetinjstva prosječnoj se djevojci govori da je brak njezin najviši cilj; zbog toga su njezino školovanje i odgoj usmjereni prema tome cilju. Poput mutave zvijeri tovljene za klanje, ona se sprema za brak. A ipak, čudno je reći, dopušteno joj je mnogo manje doznati o svojoj ulozi kao supruge i majke, nego običnome zanatliji o njegovu poslu. Nepristojno je i prosto za poštenu djevojku da išta zna o bračnome odnosu. O, kako je poštenje nedosljedno, kad mu treba bračni zavjet da nešto što je nečisto pretvori u najčišći i najsvetiji ugovor koji se nitko ne usudi kritizirati. Ali upravo to misli prosječni branitelj braka. Buduća supruga i majka drži se u potpunom neznanju o svojem jedinom posjedu na natjecateljskom polju – spolu. Tako ona ulazi u doživotni odnos s muškarcem da bi se šokirala, bila zgađena, ljuta izvan svake mjere zbog najprirodnijega i najzdravijega nagona, seksa. Sa sigurnošću možemo reći da je velik postotak nesreće, bijede, potrešenosti i tjelesne patnje u braku posljedica kriminalnoga neznanja o spolnim pitanjima a koje se uzdiže kao velika vrlina. A nipošto nije pretjerano kad kažem da se više od jednog doma raspalo zbog te žalosne činjenice.

Ako, je žena, ipak, slobodna i dovoljno snažna da nauči tajnu seksa bez sankcije države ili crkve, osudit će je kao izričito neprikladnu da postane supruga “dobrome” muškarcu, a njegova se dobrota sastoji od prazne glave i mnogo novca. Može li biti što strašnije od zamisli da zdrava, odrasla žena, puna života i strasti, mora zanijekati zahtjeve prirode, da mora podrediti svoju najjaču žudnju, potkopati svoje zdravlje i slomiti svoj duh, da mora spriječiti svoju viziju, odreći se dubine i veličajnosti iskustva dok “dobri” muškarac ne naiđe da je uzme za ženu? A upravo to znači brak. Kako bi takav ugovor mogao završiti nego neuspjehom? To je jedan, premda ne najmanje važan, čimbenik braka, koji ga razlikuje od ljubavi.

Naše je doba – praktično doba. Ne živimo više u doba kad su se Romeo i Julija izložili u ime ljubavi srdžbi svojih očeva, kad se Gretchen izložila ogovaranju svojih susjeda zbog ljubavi. Ako si, u rijetkom slučaju, mladi i dopuste luksuz romance, stariji se već pobrinu za njih, da ih poduče i srede dok se ne “urazume”.

Moralna lekcija koju su usadili u djevojku ne glasi je li muškarac u njoj pobudio ljubav, nego prije glasi “Koliko?”. Važan i jedini bog praktičnoga američkoga života: Može li muškarac dovoljno zaraditi za život? Može li izdržavati ženu? To je jedino što opravdava brak. Postupno to prožima svaku djevojčinu misao; ona ne sanja o mjesecini i poljupcima, o smijehu i suzama; ona sanja o kupovini i cjenkanju. Ta siromašnost duhom i podlost elementi

su urođeni bračnoj instituciji. Država i Crkva ne odobravaju ni jedan drugi ideal, jednostavno zato jer je to ideal koji zahtijeva državni i crkveni nadzor nad muškarcima i ženama.

Bez sumnje, ima ljudi koji i dalje drže do ljubavi više nego do dolara i centa. To posebice vrijedi za onu klasu koju je ekonomska nužda natjerala da se sama izdržava. Nevjerojatna promjena položaja žene, zahvaljujući tom snažnom čimbeniku, doista je izvanredna kad pomislimo da je tek nedavno stupila u industrijsku arenu. Šest milijuna žena koje zarađuju; šest milijuna žena koje imaju jednako pravo kao i muškarci da budu izrabljivane, okradene, da štrajkaju; ali čak i da gladuju. I što još, moj Gospode? Da, šest milijuna radnica koje primaju plaću, od najumnijega do najtežega tjelesnoga posla u rudnicima i na gradnji željeznice; da, čak i među detektivima i policajcima. Emancipacija je posve sigurno potpuna.

A unatoč svemu tome, ipak vrlo malen broj goleme vojske žena koje rade za plaću gledaju na posao kao nešto trajno, onako kako na to gleda muškarac. Ma kako bio nemoćan, naučen je biti neovisan, sam se izdržavati. Znam da nitko nije uistinu neovisan u našem ekonomskom mlinu; ipak, čak i najsiromašniji muškarac mrzi biti parazit; ili da po tome bude poznat.

Žena svoj posao smatra prijelaznim razdobljem i odbacit će ga kad se pojavi prvi ponuđač. Zbog toga je mnogo teže organizirati žene nego muškarce. "Zašto bih ušla u sindikat? Udat ću se, zasnovati dom." Nisu li je od kolijevke učili da na brak gleda kao na svoj najviši poziv? Ona dovoljno brzo shvaća da dom, premda ne tako velik zatvor kao tvornica, ima čvršća vrata i rešetke. Ima tako vjernoga stražara da mu nitko ne može umaknuti. Najtragičnije je, ipak, to da je dom više ne oslobođa robovanja za nadnicu; on samo uvećava njezine zadaće.

Prema posljednjim statistikama koje su iznesene pred Odbor "o radu i plaćama te o prenapučenosti", samo je deset posto najamnih radnica u gradu New Yorku udano, a ipak one moraju nastaviti raditi najslabije plaćen posao na svijetu. Dodajte toj strašnoj činjenici naporan kućanski posao i što onda preostaje od zaštite i sjaja doma? Zapravo, čak ni udana djevojka iz srednje klase ne može govoriti o svojem domu, jer muškarac je njezina sfera. Nije važno je li muž grub ili drag. Ja želim dokazati da brak jamči ženi dom samo milošću njezina muža. Ona se ondje kreće u njegovu domu, godinu za godinom, sve dok joj život i odnosi s ljudima ne postanu tako jednolični, ograničeni i sumorni kao i njezino okruženje. Ne treba čuditi ako postane zanovijetalo, sitničava, svadljiva, tračljiva, nepodnosiva, te time natjera muškarca da izbiva iz kuće. Ona ne može otići, čak i ako poželi; nema kamo otići. Osim toga, kratko razdoblje bračnoga života, potpunoga odstupanja od svih svojih sposobnosti, posve onesposobljuje prosječnu ženu za izvanjski svijet. Postaje zapuštena, nespretna u pokretima,

ovisna u svojim odlukama, kukavica u prosudbama, teška i dosadna, a to većina muškaraca mrzi i prezire. Čudesno inspirativno ozračje za donošenje života na svijet, zar ne?

Ali kako zaštititi dijete, ako ne brakom? Nakon svega, nije li to najvažniji prigovor? Kakvo besramlje, kakvo licemjerje! Brak štiti dijete, a ipak je tisuće djece bez osnovnih sredstava za život i bez doma. Brak štiti dijete, a ipak su sirotišta i popravni domovi pretrpani, a Društvo za prevenciju nasilja nad djecom puno je posla i oslobađa male žrtve od roditelja koji ih "vole", da bih ih smjestilo pod još veću skrb punu ljubavi, skrb države. Kakve li lakrdije!

Brak možda ima moć da "silom dovede konja na vodu", ali je li ga ikad uspio napojiti?(38) Zakon će oca zatvoriti i navući mu zatvoreničku odjeću; no je li to ikad umirilo djetetovu glad? Ako je roditelj nezaposlen ili ako krije svoj identitet, što onda imamo od braka? On priziva zakon da muškarca privede "pravdi", da ga smjesti na sigurno iza zatvorenih vrata; a ishod njegova rada ionako ne ide u korist djeteta, nego države. Dijete ima samo štetno sjećanje na oca u prugastom odijelu.

A što se tiče zaštite žene - tu se krije prokletstvo braka. Ne radi se o tome da je on zaista štiti, nego je i sama ideja odbojna, takva uvreda za život, tako ponižavajuća za ljudsko dostojanstvo, da bude vječna osuda toj parazitskoj instituciji.

Slična je drugom očinskom ugovoru - kapitalizmu. Oduzima čovjeku prirodno pravo, priječi njegov razvoj, truje mu tijelo, drži ga u neznanju, u siromaštvu i ovisnosti, a onda utemeljuje dobrotvorne ustanove koje se bogate na posljednjoj mrvici ljudskoga samopoštovanja.

Institucija braka čini od žene parazita, potpunu ovisnicu. Onesposobljuje je za životne borbe, poništava njezinu društvenu svijest, paralizira njezinu maštu, i onda nameće svoju velikodušnu zaštitu, koja je u stvarnosti omča, karikatura ljudskoga značaja.

Ako je majčinstvo najviše ispunjenje ženske prirode, kakvu drugu zaštitu ono treba osim ljubavi i slobode? Brak prlja, oskvrnjuje, kvari njezino ispunjenje. Ne kaže li on ženi, tek kad mene slijediš, možeš roditi dijete? Ne osuđuje li je na stratište, ne ponižava li je i ne posramljuje ako odbije kupiti svoje pravo majčinstva tako da proda sebe? Ne odobrava li brak majčinstvo čak i kad žena zanese u mržnji, pod prisilom? Ali, kad bi majčinstvo bilo pitanje slobodnoga izbora, ljubavi, zanosu, izazovne strasti, ne bi li to stavilo krunu od trnja na nevinu glavu i ispisalo krvavim slovima strašan epitet, bastard? Kad bi brak sadržavao sve vrline koje tvrdi da ima, njegovi bi ga zločini protiv majčinstva zauvijek isključili iz

carstva ljubavi.

Ljubav, najsnažniji i najdublji element u cijelome životu, glasnik nade, sreće, zanosa; ljubav, prkosnik svim zakonima, svim konvencijama; ljubav, najslobodniji, najmoćniji kovač ljudske sudbine; kako se može takva sila koja sve pokreće smatrati istoznačnom tom jadnom korovu što su ga država i Crkva začele, braku?

Slobodna ljubav? Kao da ljubav može biti drugačija nego slobodna! Čovjek može kupiti pamet, ali ni svi milijuni na svijetu nisu uspjeli kupiti ljubav. Čovjek je podjarmio tijela, ali sva sila na zemlji nije bila kadra podjarmiti ljubav. Čovjek je osvojio cijele zemlje, ali sve njegove vojske nisu mogle osvojiti ljubav. Čovjek je okovao i sputao duh, ali bio je posve bespomoćan pred ljubavi. Visoko na tronu, sa svim sjajem i pompom koje njegovo zlato može zaslužiti, čovjek je ipak siromašan i sam, ako ga ljubav zaobiđe. A ako se zaustavi, i najsiromašnija koliba zrači toplinom, životom i bojom. Tako ljubav ima magičnu moć da od kralja učini prosjaka. Da, ljubav je slobodna; ona u drugačijem ozračju ne može živjeti. U slobodi ona sebe daje bez zadržke, obilno, potpuno. Svi pisani zakoni, svi sudovi na svijetu, ne mogu je istrgnuti iz zemlje, jednom kad je pustila korijen. Ako je tlo ipak neplodno, kako bi ga brak mogao natjerati da rodi? On je poput posljednje očajničke borbe života protiv smrti.

Ljubav ne treba zaštitu; ona sama sebe štiti. Sve dok ljubav rađa život, nema napuštenoga, gladnoga djeteta ili gladnoga ljubavi. Znam da je to istina. Znam žene koje su postale majke izvan braka, uz muškarce koje su voljele. Malo djece u braku uživa brigu, zaštitu, predanost kakvu pruža slobodno majčinstvo.

Branitelji vlasti boje se dolaska slobodnoga majčinstva, kao da će im oduzeti plijen. Tko će ratovati? Tko će stvarati bogatstvo? Tko će tvoriti policajce, tamničare, ako žene odbiju nektritički rađati djecu? Vrsta, vrsta! viče kralj, predsjednik, kapitalist, svećenik. Vrstu treba očuvati, pa makar se svelo ženu na puki stroj – a bračna je institucija naš jedini sigurnosni ventil od pogubne spolno osviještene žene. Ali uzalud ti divlji naponi da se održi stanje prisile. Uzalud i crkveni propisi, mahniti napadi vladara, uzalud čak i ruka zakona. Žena više ne želi sudjelovati u proizvodnji rase bolesnih, slabih, oronulih, prezrenih ljudskih bića, koja nemaju snage ni moralne hrabrosti da zbace jaram siromaštva i ropstva. Umjesto toga ona želi manje djece kojoj će pružiti više, koju će rađati i podizati u ljubavi i svojim slobodnim izborom; ne zbog prisile, kako joj to brak nameće. Naši lažni moralisti tek trebaju razviti u sebi dubok osjećaj odgovornosti prema djetetu, koji je ljubav u slobodi probudila u grudima žene. Radije će se odreći slave majčinstva nego donijeti na svijet život u ozračju koje diše

jedino propašću i smrću. A ako i postane majka, onda će djetetu dati ono najdublje i najbolje u svojem biću. Rasti zajedno s djetetom, njezin je moto; ona zna da samo na taj način može pomoći da se izgradi pravi muški i ženski rod.

Ibsen je morao imati viziju slobodne majke kad je, majstorskim potezom, portretirao gđu. Alving. Ona je bila idealna majka jer je nadrasla brak i sve njegove strahote, jer je raskinula svoje okove, i oslobodila svoj duh da lebdi dok ne vrati svoju osobnost, obnovljenu i snažnu. Ali bilo je to prekasno da spasi sreću svojega života, Oswalda, no ne i prekasno da shvati da je ljubav u slobodi jedini uvjet za ljepotu života. Oni, koji su poput gđe. Alving, platili svojom krvlju i svojim suzama za svoje duhovno probuđenje, odbijaju brak kao prisilu, površnost, ispraznu lakrdiju. Oni znaju, bilo da ljubav traje kratak trenutak ili zauvijek, da je ona jedina kreativna, nadahnjujuća, oplemenjujuća osnovica za novu vrstu, za nov svijet.

U našem sadašnjem jadnom stanju ljubav je doista za mnoge stranac. Budući da je ne razumiju i klone je se, rijetko pušta korijen; ako ga i pusti, uskoro vene i ugiba. Njezino istančano tkivo ne može izdržati pritisak i napor svakodnevnoga brusa. Njezina je duša odveć složena da bi se prilagodila kliskoj potki našeg društvenoga tkanja. Ona plače, stenje i trpi zajedno s onima koji je trebaju, a ipak nisu kadri dosegnuti ljubavni vrhunac.

Jednoga dana, jednoga će dana muškarci i žene ustati, dosegnut će planinski vrh, poći će u susret veliki i jaki, spremni da primaju, da sudjeluju i sunčaju se na zlatnim zrakama ljubavi. Koja mašta, koja uobrazilja, koji poetski duh može predvidjeti čak i približne potencijale takve sile u životu muškaraca i žena? Ako će svijet ikada poroditi istinsko drugarstvo i istinsku sjedinjenost, onda to neće poroditi brak, nego ljubav.

MODERNA DRAMA: moćan širitelj radikalne misli

Sve dok su nezadovoljstvo i nemir nijemo ograničeni na jednu društvenu klasu, snagama reakcije često polazi za rukom potisnuti njihovo očitovanje. Ali kad nijemi nemir preraste u svjestan izraz i postane gotovo opći, nužno utječe na sve faze ljudske misli i ljudskoga djelovanja te traga za svojim pojedinačnim i društvenim izrazom postupnom ponovnom procjenom postojećih vrijednosti.

Odgovarajuća se slika o silnom širenju modernoga, svjesnog društvenoga nemira ne može steći samo iz propagandne literature. Prije se moramo bolje upoznati s važnijim fazama ljudskoga izražavanja što se očituju u umjetnosti, književnosti, i ponajprije, u suvremenoj drami – najsnažnijem i najdalekosežnijem tumaču našeg dubokoga nezadovoljstva.

Kako su samo jednostavna Milletova platna nevjerojatan motiv da se probudi svjesno nezadovoljstvo! Likovi njegovih seljaka – kakva velika optužba naših društvenih nepravdi; nepravdi koje su osudile čovjeka s motikom na beznadnu muku, isključile ga iz darežljivosti prirode.

Meunierova vizija izražava rast radničke solidarnosti i radničkog prkosa među skupinom rudara koji iznose osakaćenog brata na sigurno mjesto. Njegov duh tako snažno oslikava odnos uzavrelog nemira među onima koji robuju u utrobi zemlje i duhovne pobune koja traga za umjetničkim izrazom.

Ništa se manje važan čimbenik pobune budi i u suvremenoj književnosti – Turgenjev, Dostojevski, Tolstoj, Andrejev, Gorki, Whitman, Emerson i mnogi drugi utjelovljuju duh općeg previranja i čežnje za društvenom promjenom.

No još je dalekosežnija suvremena drama, kao kvasac radikalne misli i širitelj novih vrijednosti.

Moglo bi se činiti pretjerano pripisati suvremenoj drami važnu ulogu. Ali proučimo li razvoj modernih ideja u većini zemalja, pokazat će se da je drama uspjela pogoditi u živac velike društvene istine, istine koju se općenito zanemaruju kad se prikaže u nekim drugim književnim formama. Bez sumnje, postoje iznimke, poput Rusije i Francuske.

Rusija je, svojim strašnim političkim pritiskom, natjerala ljude da razmisle i probudila njihovu društvenu suosjećajnost, zbog nevjerojatnog kontrasta između intelektualnoga

života ljudi i despotskoga režima koji pokušava zgaziti taj život. Ali premda velika dramska djela Tolstoja, Čehova, Gorkoga i Andrejeva izbliza zrcale život i borbu, nade i htijenja ruskoga naroda, ona ipak ne utječu na radikalnu misao u mjeri u kojoj drama utječe u drugim zemljama.

Tko može zaniijekati silan utjecaj Vlasti tmine i Prenocišta. Tolstoj, stvaran, pravi kršćanin, ipak je najveći neprijatelj organiziranoga kršćanstva. Majstorskom rukom portretira destruktivan učinak mračnih sila, kršćanskih praznovjerica, na ljudski um.

Koji bi drugi medij mogao izraziti, tako živo, odgovornost Crkve za zločine što su ih počinile njezine zavedene žrtve; koji bi drugi medij mogao izazvati srdžbu čovjekove savjesti?

Slična je izravna i snažna optužba u Gorkijevu Prenocištu. Društveni parije, prisiljeni na siromaštvo i zločin, a ipak se love za posljednje niti nade i htijenja. Izgubljena su to bića, koja je uništio i zgazio okrutan, društveni okoliš.

Francuska je, s druge strane, svojom stalnom borbom za slobodu, uistinu kolijevka radikalne misli; kao takvoj, njoj nje treba drama kao sredstvo buđenja. A ipak su djela Brieuxa – poput Robe Rouge (Crveni plašt), koje prikazuje strašnu korumpiranost sudbene vlasti – i Mirbeauovo djelo Poslovi su poslovi – koje prikazuje destruktivni utjecaj bogatstva na ljudsku dušu – nesumnjivo doprla do širih krugova nego većina članaka i knjiga koje su u Francuskoj napisane o društvenim pitanjima.

U zemljama poput Njemačke, skandinavskih zemalja, Engleske, pa čak i Amerike – premda u manjoj mjeri – drama je sredstvo koje stvarno stvara povijest, širi radikalnu misao i među one do kojih inače ne bi doprla.

Uzmimo Njemačku, primjerice. Gotovo su četvrt stoljeća ljudi mudre glave i ljudi od ideja te iznimnoga integriteta, svojim životnim djelom smatrali potrebu da šire istinu o ljudskome bratstvu, pravdi, među potlačenima i podjarmljenima. Socijalizam je, taj silni revolucionarni val, bio za žrtve nemilosrdnoga i neljudskoga sustava poput vode za sasušena usta putnika u pustinji. Žalibože! Kulturni su ljudi ostali potpuno ravnodušni; za njih je revolucionarna plima bila poput mrmora nezadovoljnih, zlovoljnih ljudi, opasnih, nepismenih izazivača nereda, kojima je pravo mjesto iza zatvorskih rešetaka.

Samozadovoljni, kakvi “kulturni” ljudi već jesu, nisu mogli shvatiti zašto bi se čovjek uznemiravao zbog toga što tisuće ljudi gladuje, premda daju svoj prinos svjetskome bogatstvu. Okruženi ljepotom i luksuzom, nisu mogli vjerovati da uz njih žive ljudska bića

svedena na položaj niži od životinjskoga, bez krova nad glavom i u krpama, bez nade ili ambicije.

To je stanje stvari posebice izraženo u Njemačkoj nakon francusko-njemačkoga rata. Ispunjena svojom pobjedom do najviše točke, Njemačka se napajala na sentimentalnoj, domoljubnoj literaturi, te tako trovala um seoske mladeži slavom pobjede i krvoprolića.

Intelektualna je Njemačka morala potražiti utočište u književnosti drugih zemalja, u djelima Ibsena, Zole, Daudeta, Maupassanta, i posebice u velikim djelima Dostojevskoga, Tolstoja i Turgenjeva. Ali budući da ni jedna zemlja ne može dugo izdržati kulturni standard bez književnosti i drame koja bi bila povezana s vlastitim tлом, tako je i Njemačka postupno počela razvijati dramu koja je odražavala život i borbe vlastitoga naroda.

Arno Holz, jedan od najmlađih dramatičara toga razdoblja, izbacio je filistre iz njihova mira i udobnosti svojom dramom *Familie Selicke* (Obitelj Selicke). Drama se bavi društvenim otpadom, muškarcima i ženama s ulice, koji opstaju samo od onoga što pokupe iz kanti za smeće. Stravična tema, zar ne? A opet koja je druga metoda na raspolaganju da se prodre kroz tvrdi oklop uma i duše onih koji nikad nisu bili u oskudici i koji, prema tome, pretpostavljaju da je sve na svijetu u redu?

Ne treba ni reći, drama je proizvela silno ogorčenje. Istina je gorka, a oni koji žive na berlinskoj Petoj aveniji mrzili su se suočiti s istinom.

Ne radi se o tome da je Obitelj Selicke predstavljala nešto o čemu se nije godinama pisalo bez ikakva rezultata. Ali Holzov je dramski genij, uz snažnu kazališnu izvedbu, prodro u najšire krugove i natjerao ljude da razmisle o strašnim nepravdama oko sebe.

Sudermannove se drame *Ehre* (Čast) i *Heimat* (Domovina) bave životnim temama. Već sam govorila o sentimentalnome domoljublju koje je bilo u stanju do te mjere zavrtjeti glavom prosječnome Nijemcu da stvori iskrivljeno poimanje časti. Dvoboji su postali svakodnevna stvar i koštali su mnogo života. Mnogi su vodeći pisci glasno prosvjedovali protiv tog hira. Ali ništa nije tako snažno pročistilo i izložilo tu nacionalnu bolestinu kao drama Čast.

Drama se ne bavi samo dvobojem; ona analizira stvarno značenje časti te pokazuje da čast nije samo čvrst, urođen osjećaj, nego da se razlikuje od čovjeka do čovjeka i od epohe do epohe, te posebice ovisi o čovjekovu ekonomskom i društvenom položaju u životu. Iz te drame uočavamo da će čovjek iz kuće s pročeljem od pješčanika nužno definirati čast drugačije od svojih žrtava.

Obitelj Heinecke živi od milosti milijunera Mühlinga, koji im je u dopustio da se nastane u oronuloj daščari na njegovu zemljištu dok im je sin Robert odsutan. Robert, kao Mühlingov zastupnik, zarađuje u Indiji golem novac za svojeg poslodavca. Kad se vratio iz Indije, Robert otkriva da je njegovu sestru zaveo mladi Mühling, čiji otac velikodušno nudi četrdeset tisuća maraka kako bi izgladio stvar. Robert, bijesan i ogorčen, uzima za zlo uvredu koju su nanijeli njegovoj obitelji i dobiva otkaz zbog drskosti. Robert napokon baca u lice dobrotvornom milijuneru ovu optužbu:

“Robujemo za vas, žrtvujemo svoju krv za vas, a vi nam zavodite kćeri i sestre i zatim ljubazno plaćate njihovu sramotu zlatom koje smo mi za vas zaradili. To vi zovete čašću.”

Grof Trast, glavni junak u drami Čast, čovjek koji je vrlo dobro upoznat s običajima raznih podneblja, baca onako usput svjetlo na poimanje časti, rekavši da je na mnogim svojim putovanjima naišao na divlje pleme čiju je čast smrtno uvrijedio kad je odbio njihovu gostoljubivost iskazanu time što su mu ponudili čari poglavičine žene.

Tema drame Domovina bavi se borbom staroga i mladoga naraštaja. Ona ima trajno i važno mjesto u dramskoj književnosti.

Magda, kći pukovnika Schwartza, počinila je neoprostiv grijeh: odbila je prosca kojega joj je izabrao otac. Budući da se usudila ne pokoriti se roditeljskoj zapovijedi, izbacili su je iz kuće. Magda, puna života i slobodnoga duha, otputi se u svijet da bi se vratila u svoj rodni grad nakon petnaest godina kao proslavljena pjevačica. Pristaje se susresti sa svojim roditeljima pod uvjetom da se ne raspituju o njezinoj prošlosti. Ali je njezin otac, koji se pedantno drži propisa, počinje ispitivati, ustrajavajući na svojem “roditeljskom pravu”. Magda je ozlojeđena, ali njegova upornost postupno iznosi na svjetlo dana tragediju njezina života. On doznaje da je cijenjeni vijećnik von Keller bio u studentskim danima Magdin ljubavnik, dok se ona borila za svoju ekonomsku i društvenu neovisnost. Posljedica je te prolazne romance dijete, koje je on napustio i prije nego što se rodilo. Magdin kruti vojnički otac zahtijeva od vijećnika von Kellera da ozakoni ljubavnu vezu. Imajući u vidu Magdin društveni i profesionalni uspjeh, Keller na to voljno pristaje, ali pod uvjetom da ona napusti pozornicu i smjesti dijete u neku ustanovu. Borba između staroga i novoga svoj vrhunac doživljava u Magdinim prkosnim riječima žene koja je svjesno postala osoba neovisna uma i djela: “... Reći ću ti što o tebi mislim – o tebi i tvom cijenjenom društvu. Zašto bih ja bila gora od tebe pa bih u laži morala produžiti svoj život među vama! Zašto bi to zlato na mojem tijelu i sjaj koji okružuje moje ime, samo povećali moju sramotu? Nisam li ovih posljednjih deset godina teško radila? Nisam li besane noći utkala u ovu haljinu? Nisam li svoju karijeru

gradila korak po korak, poput tisuća meni sličnih? Zašto bih se rumenjala i pred kim? Ja sam ja i sama sam postala to što jesam.”

Glavna tema Domovine – borba staroga i mladoga naraštaja – nije izvorna. Već se njome bavila majstorska ruka u Očevima i sinovima, romanu koji se bavi sazrijevanjem. Premda je umjetnički nedorasla Turgenjevljevu djelu, Domovina se – koja prikazuje buđenje spola – pokazala snažnim revolucionarnim čimbenikom, uglavnom zbog svojega dramatičnog izraza.

Gerhardt Hauptmann bio je dramatičar koji ne samo da je širio radikalizam, nego je doslovce revolucionirao misao Nijemce. Njegova je prva drama, *Vor Sonnenaufgang* (Pred zoru), koju su odbila sva vodeća njemačka kazališta, ali ju je na kraju ipak izvelo neovisno Kazalište Lessing, djelovala kao udar munje, osvijetlila je cijeli društveni obzor. Njezina se tema bavi životom velikog zemljoposjednika, neznalice, nepismenoga i okrutnoga čovjeka te njegovim ekonomskim robovima istoga mentalnoga kalibra. Utjecaj bogatstva, i na žrtve koje su ga stvorile i na njegova vlasnika, pokazuje se u živim bojama a vodi u pijanstvo, glupost i propast. Ali najupadljivija je odlika te drame, koja je kišu napada strovalila na Hauptmannovu glavu, pitanje smiju li djecu odgajati neprimjereni roditelji.

Tijekom druge izvedbe drame vodeći je berlinski kirurg gotovo prouzročio paniku u kazalištu kad je bacio par kliješta i uzviknuo najglasnije što može: “Čudorednost i moralnost Njemačke su na kocki ako o rođenju djeteta budemo otvoreno raspravljali na sceni.” Kirurg je zaboravljen, a Hauptmann je i danas kolosalan lik.

Kad je drama *Die Weber* (Tkalci) prvi put izvedena, galama je zavlada u zemlji mislilaca i pjesnika. “Što”, vikali su moralisti, “da radnike, sirotinju, prljave robove, dovodimo na scenu! Da nam posluže sirotinju sa svim njezinim užasima i u svoj njezinoj ružnoći kao zabavu poslije večere? To je previše!”

Doista, bilo je previše za debelu i zadriglu buržoaziju da se suoči sa strahotama tkalačkoga života. Bilo je to previše zbog istine i stvarnosti što zvoni poput grmljavine u gluhim ušima samozadovoljnog društva, *J’accuse!*

Naravno, opće je poznato bilo čak i prije nego što se ta drama pojavila da se kapital ne može udebljati ako ne proždire rad, da se bogatstvo ne može gomilati osim na račun siromaštva, gladi i smrzavanja; ali bolje je takve stvari držati u mraku, da ne bi žrtve shvatile svoj položaj. No, svrha je moderne drame probuditi svijest potlačenih; a to je u svakom slučaju bila svrha Hauptmannove drame, da prikaže svijetu stanje tkalaca u Šleskoj. Ljudska bića

rade osamnaest sati na dan, a ni tad ne zarade dovoljno za kruh i ogrjev; ljudska bića žive u polusrušenim, kukavnim kolibama, napola ispunjenim snijegom, i samo ih dronjci štite od hladnoće; djeca imaju skorbut od gladi i izvrgavanja hladnoći; trudnice su u posljednjem stadiju sušice. Žrtve dobrohotne kršćanske ere, bez života, bez nade, bez topline. Ah, da, bilo je to previše!

Hauptmannova se dramaska svestranost bavi svakim slojem društvenoga života. Osim što prikazuje kako ekonomski uvjeti mrve ljude, on se bavi i borbom pojedinca za duševno i duhovno oslobođenje od robovanja konvencijama i tradiciji. Tako Heinrich, zvonar, u dramatičnoj pjesmi u prozi, *Die Versunkene Glocke* (Udubljeno zvono), ne uspijeva dosegnuti planinske vrhunce slobode jer je, kako kaže Rautendelein, odveć dugo živio u dolini. Slično, dr. Vockerath i Anna Maar ostaju osamljene duše jer i njima manjka snage da prkose štovanoj tradiciji. Ali ipak upravo njihov neuspjeh mora pobuniti duh protiv svijeta koji želi zauvijek spriječiti pojedinačno i društveno oslobođenje.

Jugend (Mladost) Maxa Halbea i Wedekindovo *Frühling's Erwachen* (Proljetno buđenje) drame su koje su širile radikalnu misao u posve drugom smjeru. Bave se djecom te glupim neznanjem i ograničenim puritanstvom u odnosu na buđenje prirode. To posebice vrijedi za Proljetno buđenje. Mlade djevojke i mlade momke žrtvuju na oltaru lažne naobrazbe i našeg bolesnoga morala koji zabranjuje prosvijećenost mladih kad je u pitanju imperativ zdravlja i dobrobiti društva – porijeklo života i njegove uloge. Ta drama pokazuje kako majka – i to doista dobra majka, k tome – drži svoju četrnaestgodišnju kćer u potpunom neznanju što se tiče seksa pa kad na kraju mlada djevojka postane žrtva svojega neznanja, majka dopušta da joj dijete umre od nadriliječničkih pripravaka. Natpis na njezinu grobu kaže da je umrla od anemije, pa je moral tako zadovoljen.

Fatalnost našeg puritanskog licemjerja kad je o tim stvarima riječ posebice osvjetljava Wedekind i pokazuje kako naša djeca koja najviše obećavaju postaju žrtve neznanja o seksu i posvemašnjega nedostatka učiteljskog razumijevanja za spolno buđenje u djece.

Wendla, neobično razvijena i živa za svoju dob moli majku da joj objasni tajnu života:

“Imam sestru koja je udana dvije i pol godine. Već sam treći put postala teta a nemam ni najmanje pojma kako se to zbiva... Nemoj se križati, majko! Koga drugoga da pitam ako ne tebe? Nemoj me grditi što te to pitam. Reci mi. – Kako se to događa? – Ne možeš se stvarno zavaravati da ja, četrnaestgodišnjakinja, još vjerujem u rodu.”

Da majka i sama nije bila žrtva moralističke prijetvornosti, osjećajno i osjetljivo objašnjenje moglo je spasiti njezinu kćer. Ali konvencionalna majka nastoji skriti svoj "moralni" sram i svoju zbunjenost neodređenim odgovorom:

"Da bi žena imala dijete, mora voljeti – muškarca – za kojega je udana... Mora ga voljeti, Wendla, a ti si još nedorasla za ljubav. – Sada to znaš!"

Koliko je Wendla uistinu "znala", majka je prekasno shvatila. Trudna djevojka misli da boluje od vodene bolesti. A kad njezina majka u očaju kaže, "Nemaš vodenu bolest, djevojko, ti nosiš dijete", jadna Wendla zbunjeno odgovara: "Ali to nije moguće, majko, pa ja još nisam udana... O, majko, zašto mi nisi sve rekla?"

Jednakom je glupošću dječak Morris doveden do samoubojstva jer je pao na školskim ispitima. A Melchiora, mladoga oca Wendlina nerođena djeteta šalju u popravni dom, jer ga zbog njegova ranog spolnog buđenja učitelji i roditelji smatraju izopačenim.

Godinama su mudri muškarci i mudre žene u Njemačkoj zastupali nužnost da se mlade seksualno prosvjeđuje. Mutterschutz (Zaštita majke) publikacija posebno posvećena iskrenoj i razboritoj raspravi o spolnim problemima, vodila je svoju agitaciju prilično dugo. Ali Wedekindov je dramatičarski genij utjecao na radikalnu misao u toj mjeri da je natjerao mnoge njemačke škole da uvedu spolnu fiziologiju u nastavu.

I Skandinavija je u tome napredovala, poput njemačke, ponajviše u drami. Mnogo prije Ibsena, na pozornici se pojavio Björnson, veliki esejist, koji je grmio protiv nejednakosti i nepravde u tim zemljama. Ali bio je to glas u divljini, dopirao je samo do rijetkih. S Ibsenom nije bilo tako. Njegove drame Brand, Kuća lutaka, Stupovi društva, Sablasti i Neprijatelj naroda znatno su potkopale stara poimanja i zamijenile ih suvremenijim i realnijim pogledom na život. Potrebno je pročitati Branda da se shvati suvremeno poimanje, recimo, religije – religije kao ideala koji treba ostvariti na zemlji; religije kao načela ljudskoga pobratimstva, solidarnosti i dobrote.

Ibsen je, koji je silno mrzio sve društvene prijevare, strgnuo veo licemjerja s njihova lica. Najviše je jurišao na četiri glavna uporišta krhke društvene mreže. Prvo, na laž na kojoj počiva današnji život; drugo, na ispraznost žrtve koju zahtijevaju naši moralni zakoni; treće, na sitničavu zaokupljenost materijalnim, jedinim bogom kojega većina štuje; i četvrto, na ubojit utjecaj provincijalizma. Te se četiri točke pojavljuju kao leitmotivi u većini Ibsenovih drama, posebice u Stupovima društva, Kući lutaka, Sablastima i u Neprijatelju naroda.

Stupovi društva! Kakva strašna optužba društvene strukture koja počiva na trulim i raspalim stupovima – stupovima koji su lijepo pozlaćeni i očito nedirnuti, a ipak skrivaju svoje stvarno stanje. Pa što su ti stupovi?

Konzul Bernick, na vrhuncu svoje društvene i financijske karijere, dobrotvor svojega grada i najčvršći stup zajednice, dosegnuo je vrh lažima, prijevarom i lukavstvom. Ukrao je slavu svojem najboljem prijatelju i izdao je Lonu Hessel, ženu koju je volio, da bi se oženio njezinom polusestrom zbog novca. Obogatio se sumnjivim transakcijama, pod izlikom da djeluje u ime “zajedničkog dobra” i na kraju je otišao čak tako daleko da je ugrozio ljudski život pripremom Indijske djevojke, trulog i opasnog broda, da se otisne na more.

No Lonin ga povratak tjera da shvati ispraznost i bijedu svojega ograničenoga života. Nastoji umiriti probuđenu savjest nadom da je očistio prostor za bolji život svojega sina, novoga naraštaja. No, čak se i ta posljednja nada razbija o tlo, kad shvati da se istina ne može graditi na laži. U trenutku kad je cijeli grad spreman veličati velikoga dobrotvora svoje zajednice na banketu, on, sad kad je dosegnuo punu duhovnu muževnost, priznaje okupljenom građanstvu:

“Nemam prava na ovaj iskaz poštovanja – ... Moji me sugrađani moraju prije toga upoznati do srži. Onda će svatko moći sebe preispitati – i ostanimo čvrsto pri tome da s današnjom večeri počinjemo novo doba. Staro će doba, sa svojim lažnim sjajem, licemjerjem, prazninom, lažnom uljuđenošću i jadnim obzirima, stajati pred nama poput muzeja – pristupačno onima koji žele poduku.”

Ibsen je Kućom lutaka utro put za oslobođenje žene. Nora se budi iz svoje uloge lutke i shvaća kakvu su joj nepravdu počinili njezin otac i njezin suprug, Helmer Torvald.

“Dok sam bila kod kuće s ocem, on bi mi iznosio sva svoja mišljenja, i onda sam i ja stjecala takva mišljenja. A ako bi moje mišljenje bilo drugačije, prešutjela bih ga, jer mu se suprotstavljanje ne bi svidjelo. Zvao me svojom lutkom i igrao se sa mnom kao ja sa svojim lutkama. A onda sam došla k tebi, u tvoju kuću... Ti si sve prilagodio svom ukusu i tako sam stekla isti ukus kao i ti ili sam se barem pravila tako... ne znam točno... zacijelo se događalo jedno i drugo... Malo jedno, pa opet drugo. Kad sve to razmotrim, čini mi se da sam ovdje živjela kao kakvo siroče. Što mi se udijelilo u ruku, to sam stavljala u usta. Živjela sam praveći predstave za tebe, Torvalde. I to zato jer si ti to tako želio. Ti i moj otac mnogo ste zgriješili prema meni. Vi ste krivi što od mene nikad ništa nije nastalo.”(39)

Uzalud Helmer rabi stare filistarske argumente o dužnosti i društvenoj obvezi supruge. Nora je prerasla svoju lutkinu haljinicu i postala svjesnom ženom. Odlučna je misliti i prosuđivati sama za sebe. Shvatila je da je, u prvom redu, ljudsko biće, i da prvu dužnost duguje sebi. Neustrašiva je i pred mogućim društvenim izopćenjem. Postala je skeptična prema pravdi zakona, mudrosti ustanova. Njezina pobunjena duša diže se na prosvjed protiv postojećega. Njezinim riječima: "Ali zato sada želim ući u to društvo i vidjeti tko ima pravo, to društvo ili ja."(40)

U svojoj se djetinjoj vjeri u svojega supruga nadala velikom čudu. Ali nije nespunjena nada otvorila njezine oči za bračne laži. Samodopadno Helmerovo zadovoljstvo sigurnom laži otvorilo je njezine oči – laži koja će ostati skrivena i neće ugroziti njegov društveni položaj.

Kad je Nora za sobom zatvorila vrata svojeg zlaćanoga kaveza i izišla u svijet kao nova, obnovljena osoba, otvorila je vrata slobode i istine za svoj spol i svoj rod.

Više od ijedne druge drame, Sablasti su bile poput eksplozije bombe, prodrmale su društvenu strukturu do samih temelja.

U Kući lutaka opravdanje Norine i Helmerove veze počivalo je na muževljevu shvaćanju integriteta i krutom prijanjanju uz naš društveni moral. Doista, on je bio konvencionalni idealan suprug i odan otac. Ali nije tako i u Sablastima. Gospođa se Alving udala za kapetana Alvinga da bi nažalost otkrila da je on fizička i mentalna propalica i da će život s njim značiti još veću degradaciju i biti koban na moguće potomstvo. U svojem se očaju obratila za pomoć svojem prijatelju iz mladosti, mladom pastoru Mandersu, koji kao istinski spasitelj duša na putu za raj, mora biti ravnodušan prema zemaljskim potrebama. On ju je vratio u sramotu i poniženje – njezinim dužnostima prema mužu i domu. Štoviše, za njega je sreća bezbožno očitovanje pobunjena duha, a ženina dužnost nije da prosuđuje, nego da "ponizno nosi križ koji ti je viša sila zbog tvojeg dobra položila na leđa".

Gospođa Alving nosila je križ dvadeset i šest dugih godina. Ne u ime više sile, nego u ime svojega malog sina Oswalda, kojega je čeznula spasiti iz otrovnoga ozračja muževljeva doma.

Upravo je u ime voljenoga sina podupirala laž o dobroti njegova oca, zbog praznovjernoga strahopoštovanja prema "dužnosti i čudorednosti". No, nažalost, prekasno je shvatila da je to što je cijeli svoj život žrtvovala bilo uzalud i da su i njezina sina Oswalda zahvatili grijesi njegova oca, da je neopozivo osuđen. Shvatila je i to: "Ali, Manders, ja sve mislim, da smo mi

svi sablasti. Ne kreće se u nama samo ono što smo naslijedili od oca i majke. To su sve moguće stvari, mrtvi nazori i svakojaka stara, mrtva uvjerenja i tako dalje. Ne živi to u nama, ali nam ipak leži u krvi, i mi ne možemo da se riješimo toga... Pa onda se toliko bijedno i žalosno plašimo svjetla, jedan kao i drugi... Dakako; kada ste me silom rinuli u ovo, što nazvaste dužnosti, kad ste pohvalili kao pravo i ispravno djelo ono, protiv čega se ustremila sva moja duša, kao protivu neke grozote. Onda sam se dala na to da ispitam Vaš nauk u tančine. Htjela sam da pučkam samo na jednom jedinom uzlu; ali kad sam ovaj razriješila, popustila je čitava stvar. I onda sam primjetila, da je u tim tančinama samo nit, šivenih strojem.”(41)

Kako je moglo društvo strojem sašiveno, dosegnuti ključajuće dubine u trenutku kad je objavljeno veliko Ibsenovo remek-djelo? Nije ga moglo razumjeti i zbog toga je iskalilo svoju srdžbu i svoju žuč na tom najvećem dobročinitelju. Da se Ibsen nije prestrašio, pokazao je svojim odgovorom, Neprijateljem naroda.

U toj je velikoj drami Ibsen izveo posljednji posmrtni obred nad urušenim i umirućim društvenim sustavom. Iz njegova pepela izniče preporođeni pojedinac, hrabar i smion pobunjenik. Dr. Stockmana, idealista, punog društvene sućuti i solidarnosti, pozvali su u njegov rodni grad za liječnika u toplicama. On uskoro otkriva da su toplice podignute na močvari, i da se bolesnici, koji su se sjatili u to mjesto, truju umjesto da nađu lijek.

Kao pošten čovjek, čvrstih uvjerenja, doktor smatra svojom dužnošću objaviti svoje otkriće. Ali uskoro shvaća da se dividende i profiti ne brinu ni za zdravlje ni za načela. Čak i gradski reformatori, koje predstavlja list Narodni glasnik, povlače svoju potporu “nepromišljenom” idealistu, onog trenutka kad shvate da bi doktorovo otkriće moglo nanijeti mjestu loš glas i tako isprazniti njihove džepove.

Ali dr. Stockman nastavlja svoju borbu jer vjeruje u svoje sugrađane. Oni će čuti njegov glas. No i tu se, uskoro, zatiče osamljen. Ne može sebi osigurati ni mjesto s kojega bi objavio svoju veliku istinu. A kad mu to napokon uspije, napadnu ga i ismiju kao neprijatelja naroda. Tako liječnik, koji je s takvim zanosom vjerovao u pomoć svojih sugrađana u borbi protiv toga zla, ostaje osamljen. Objava njegova otkrića rezultirat će novčanim gubitkom za grad i taj će izgovor navesti službena lica, dobre građane, i duševne reformatore, da uguše glas istine. On otkriva da su oni kompaktna većina, dovoljno bezobzirni da žele izgraditi blagostanje grada na močvari laži i prijevare. Optužuju ga da želi uništiti zajednicu. Ali on kaže: “Toliko volim svoje rodno mjesto da ga prije želim upropastiti, nego da gledam kako se podiže u laži. Zatrti se moraju kao životinje sve štetočine koje žive u laži! Vi ćete naposljetku

okužiti cijelu zemlju; vi ćete dotjerati dotle da će i nju trebati uništiti.”

Doktor Stockman nije praktični političar. Prema njemu se slobodan čovjek ne smije ponašati poput hulje. “Ima samo jedna stvar koju ne smije činiti slobodan, pošten čovjek... Slobodan, pošten čovjek ne smije raditi kao nitkov.” Jer samo kukavice dopuštaju “izgovore” o tobožnjoj općoj ili stranačkoj dobrobiti kako bi odbacili istinu i ideale. “Stranački programi pritišću vrat svih mladih, živih istina; a izgovori o korisnosti izokreću moral i ispravnost, dok život ne postane jednostavno strašan.”

Te Ibsenove drame – Stupovi društva, Kuća lutaka, Sablasti i Neprijatelj naroda – tvore dinamičnu silu koja postupno rastjeruje sablasti koje hodaju društvenim grobljem što se zove civilizacija. Ne, štoviše; Ibsenov je destruktivni učinak istodobno iznimno konstruktivan, jer on ne samo do podriva postojeće stupove; doista, on gradi sigurnim potezima temelj zdravije, idealnije budućnosti, koja se zasniva na suverenosti pojedinca u suosjećajnom društvenom okolišu.

Engleska je, svojim velikim pionirima radikalne misli, intelektualnim hodočasnicima poput Godwina, Roberta Owena, Darwina, Spencera, Williama Morrisa i niza drugih, poput čudesnih pustolova slobode – Shelleyja, Byrona, Keatsa – drugi primjer utjecaja dramske umjetnosti. U nekoliko godina dramska su djela Shawa, Pinera, Galsworthyja, Ranna Kennedyja, iznijela radikalnu misao pred uši do tad gluhe čak i na riječi velikobritanskih začudnih poeta. Tako će publiku koja će ostati ravnodušna čitajući ogled Roberta Owena o siromaštvu ili zanemariti socijalističke rasprave Bernarda Shawa, drama Major Barbara u kojoj je siromaštvo prikazano kao najveći zločin kršćanske civilizacije natjerati da razmisli. “Siromaštvo čini čovjeka slabim, puzavim, jadnim; siromaštvo stvara bolest, zločin, prostituciju; ukratko, siromaštvo je odgovorno za sva svjetska zla.” Siromaštvo isto tako prisiljava na ovisnost, zahtijeva dobrotvorne organizacije, ustanove koje se bogate upravo na onome što nastoje uništiti. Vojska spasa se, primjerice, u Majoru Barbari bori protiv pijanstva; a jedan je od njezinih najvećih prinosnika Badger, pecar viskija, koji godišnje prilaže Vojsci spasa tisuće funti da se uništi sam izvor njegova bogatstva. Zato Bernard Shaw zaključuje da je jedini pravi dobrotvor duštva čovjek poput Undershafta, Barbarina oca, proizvođač topova, čija je teorija o životu da je prah jači od riječi.

“Najgori je zločin”, kaže Undershaft, “siromaštvo. Svi su ostali zločini u odnosu na njega vrline; sve su druge sramote viteštvo u usporedbi s njim. Siromaštvo uništava cijele gradove; širi strašne kuge; ubija svaku dušu koja mu se samo približi ili ga namiriši. Ono što vi zovete zločinom nije ništa; ovdje ubojstvo, ondje krađa, tu udarac, ondje kletva: zar je to važno? To

su samo nesreće i bolesti života; nema u Londonu pedeset pravih profesionalnih zločinaca. Ali ima nekoliko milijuna siromašnih ljudi, odbačenih, prljavih, neishranjenih i loše odjevenih ljudi. Oni nas truju moralno i fizički; oni ubijaju sreću društva; oni nas tjeraju da ukinemo vlastite slobode i organiziramo neprirodne okrutnosti zbog straha da će se podignuti protiv nas i povući nas u svoj bezdan... Siromaštvo i ropstvo stoljećima stoje nasuprot vašim propovijedima i vodećim člancima; neće stati nasuprot mojim strojnicama. Ne propovijedajte im; ne raspravljajte s njima. Ubijte ih... To je krajnja provjera uvjerenja, jedina dovoljno jaka poluga da sruši društveni sustav... Glasanje! Bah! Glasanjem samo mijenjate ime vlade. Kad zapucate, rušite vlade, inaugurirate nove epohe, poništavate stare poretke i uspostavljate nove.”

Ne čudi da ljudi nisu puno marili za Shawove socijalističke rasprave. Samo je u drami mogao iznijeti tako snažne, povijesne istine. I samo je putem drame Shaw mogao biti revolucionarni čimbenik u širenju radikalnih ideja.

Nakon Hauptmanovih Tkalaca, Galsworthyjeva drama Sukob najvažnija je drama o radnicima.

Tema je Sukoba štrajk obilježen dvama dominantnim protagonistima: Anthonyjem, predsjednikom kompanije, krutim, beskompromisnim čovjekom koji ne pristaje nimalo popustiti, premda su ljudi vani mjesecima i u stanju su polugladi; i Davidom Robertsom, beskompromisnim revolucionarom, čija je odanost radnicima i slobodi na najvišoj točki usijanja. Između njih su štrajkači, umorni i iscrpljeni od strašne borbe; izmučene, vodi ih strašan prizor siromaštva i oskudica njihovih obitelji.

Najbolji i najsajjniji je dio Sukoba Galsworthyjev prikaz svjetine, njezine kolebljivosti i njezina beskičmenjaštva. U jednom času plješču starom Thomasu, koji govori o snazi boga i vjere te ih savjetuje da se ne bune; u drugom pak ponese ih zastupnik koji zagovara sindikat – sindikat koji uvijek pristane na kompromis i koji uvijek zaboravi radnike kad god se usude štrajkati neovisno o njemu; a opet zažari ih iskrenost, duh i snaga Davida Robertsa – svi ti ljudi idu kako ih vjetar nosi. Prokletstvo je radničke klase da uvijek slijedi vođe poput ovce koju vode na klanje.

Dosljednost je najveći zločin našega komercijalnoga doba. Nije važno koliko je snažan duh ili koliko je važan čovjek; onog trenutka kad ne dopusti da ga iskoriste ili kad ne želi prodati svoja načela, bacaju ga u smeće. Takva je bila sudbina predsjednika tvrtke, Anthonyja, ali i Davida Robertsa. A oni su posve sigurno predstavljali suprotne polove – polove međusobno

sukobljene, polove koje dijeli strašni ponor što se nikad ne može premostiti. Pa ipak dijele istu sudbinu. Anthony je utjelovljenje konzervativnosti, starih ideja, olovnih metoda:

“Vodim ovu kompaniju trideset i dvije godine. Borio sam se s ljudima četiri puta. Nikad me nisu porazili. Kažu da su se vremena promijenila. Pa ako i jesu, ja se nisam promijenio. Kažu da su gospodari i obični ljudi jednaki. Prazne riječi. U kući može biti samo jedan gospodar. Kažu da kapital i radnici imaju iste interese. Prazne riječi. Njihovi su interesi udaljeni koliko i polovi. Samo se na jedan način može s ljudima – željeznom motkom. Gospodari su gospodari. Ljudi su ljudi.”

To nam se pristajanje uz stara, reakcionarna poimanja i ne mora svidjeti, ali ima nešto zadirujuće u hrabrosti i dosljednosti toga čovjeka, koji osim toga nije ni u pola tako opasan za interese potlačenih, kao naši sentimentalni i meki reformatori koji krađu s devet prstiju, a desetim poklanjanju knjižnice; koji poput Russella Sagea melju ljudska bića, a zatim troše milijune dolara na istraživanje društva; koji pretvaraju predivne mlade biljčice u oronule starice, a onda im daju nekoliko ništavnih dolara ili osnivaju Dom za zaposlene djevojke. Anthony je dostojan; a da bi se s takvim neprijateljem moglo boriti, čovjek se mora naučiti suočiti s njim u otvorenom boju.

David Roberts ima sve duševne i moralne attribute svojega protivnika, upotpunjene pobunjeničkim duhom i dubinom modernih ideja. I on je dosljedan i ne želi ništa drugo za svoju klasu osim čiste pobjede.

“Ne borimo se ovaj mali trenutak, niti za naša tijela niti da im bude toplo: borimo se za sve one koji će doći poslije nas, za sva vremena. O, ljudi, zbog ljubavi prema njima ne nabacujte se još jednim kamenom na njihove glave, ne pomozite da se nebo još zacrni. Ako možemo uzdrmati to bljedoliko čudovište krvavih usana koje su posisala naše živote iz nas, iz naših žena, naše djece, otkad je svijeta, ako nemamo junačko srce da stanemo protiv njega, grudi u grudi, oči u oči, i natjeramo ga da ustukne sve dok ne zamoli za milost, ono će i dalje sisati naš život, a mi ćemo zauvijek ostati gdje jesmo, bezvredniji od samih pasa.”

Neizbježno je da će se nametnuti kompromis i sitni interesi, i ostaviti iza sebe dvojicu divova. Neizbježno, sve dok masa ne zauzme stav Davida Robertsa. Hoće li ikada do toga doći? Proročanstvo nije dramatičarev poziv, ali moralna je lekcija očita. Ne možemo ne shvatiti da će radnici morati rabiti metode koje im do sada nisu bile bliske; da će morati izbaciti iz svojih redova sve one elemente koji su uvijek spremni pomiriti nepomirljivo, naime kapital i rad. Morat će naučiti da su likovi poput Davida Robertsa upravo ona snaga koja je

revolucionirala svijet i tako iskrčila put za oslobođenje iz okova tog "bljedolikoga čudovišta krvavih usana", put prema svjetlijem obzorju, slobodnijem životu i većem štovanju ljudskih vrijednosti.

Od svih jednako važnih društvenih tema ni o jednoj se nije tako naširoko raspravljalo u posljednjih nekoliko godina kao o pitanju zatvora i kazne.

Gotovo da nema važnijeg časopisa koji nije posvetio svoje redove raspravi o toj živoj temi. U mnogim se knjigama sposobnih pisaca, kako u Americi tako i vani, raspravlja o toj temi s povijesnoga, psihološkoga i sociološkoga stajališta, i svi se slažu da su sve današnje kaznene ustanove i naš način borbe sa zločinom u svakom pogledu neodgovarajući i rastrošni. Čovjek bi očekivao da će se iz takve skupne knjiške optužbe društvenoga zločina nad zatvorenikom izroditi nešto radikalno. Ali, uz iznimku nekoliko manje važnih i razmjerno nevažnih reformi u nekima od naših zatvora, gotovo se ništa nije ostvarilo. No, barem je ta velika društvena nepravda našla svoj izraz u dramskoj izvedbi Galsworthyjeve drame Pravda.

Drama počinje u uredu odvjetničke tvrtke James How i sinovi. Viši službenik, Robert Cokeson, otkriva da je ček na devet funti koji je naplatio, krivotvoren na devedeset funti. Sistemom eliminacije, sumnja pada na Williama Faldera, nižega službenika. On je zaljubljen u udanu ženu, zlostavljanu suprugu okrutnoga pijanca. Pod pritiskom svojega poslodavca, strogog ali ne i neljubaznoga čovjeka, Falder priznaje krivotvorinu te tvrdi da mu je novac trebao zbog njegove izabranice, Ruth Honeywill, s kojom je planirao pobjeći da je spasi od nepodnošljive okrutnosti njezina supruga. Unatoč usrdnim molbama mladoga Waltera, koji je pod utjecajem novih ideja, njegov otac, moralan građanin koji poštuje zakon predaje Faldera policiji.

Drugi čin, koji se događa u sudnici, pokazuje pravdu u samom procesu njezina stvaranja. Ta je scena po svojoj dramatičnoj snazi i psihološkoj istinitosti jednaka velikom prizoru sudnice u Uskrsnuću. Mladi Falder, nervozan i prilično slab mladić star dvadeset i tri godine, stoji iza ograde. Ruth, njegova udana ljubovca, puna ljubavi i odanosti, gori od brige da spasi mladića kojega su njegovi osjećaji doveli u trenutačnu situaciju. Mladića brani odvjetnik Frome, čiji je govor kojim se obratio poroti remek-djelo duboke društvene filozofije urešeno viticama ljudskog razumijevanja i suosjećanja. On ne pokušava poreći činjenicu da je Falder krivotvorio ček; premda priznaje privremeno skretanje s puta u obrani svojega klijenta, ta se obrana zasniva na društvenoj svijesti tako dubokoj i sveobuhvatnoj kao što su i korijeni naših društvenih zala – "pozadina života, života koji titra uvijek iza počinjenoga zločina". On kaže da se Falder suočio s izborom ili da njegovu voljenu ženu ubije njezin okrutni suprug, od

kojega se ne može razvesti; ili da uzme zakon u svoje ruke. Obrana traži od porote da ne pretvori slaboga mladića u zločinca tako što će ga osuditi na zatvor, jer "pravda je stroj koji, kad ga netko pokrene, radi dalje sam... Treba li taj stroj samljeti mladića na komadiće zbog čina koji je, u najgorem slučaju, bio čin slabosti? Treba li on postati dio nesretne gomile koja napućuje te mračne, nesretne brodove koje zovemo zatvorima?... Molim vas, gospodo, ne uništite ovoga mladića. Jer kao rezultat tih četiriju minuta, ono razorno, krajnje i nepopravljivo, gleda ga u lice... Kotrljanje kotača kočije pravde nad tim mladićem počeo je onog trena kad ga odlučite progoniti."

Ali kočija pravde nemilosrdno ide dalje, jer je – kako učeni sudac kaže – "zakon ono što jest – veličanstveno zdanje, koje nas sve štiti, zdanje čiji svaki kamen počiva na onom drugome".

Falder je osuđen na tri godine zatvora.

U zatvoru, mlad, neiskusni osuđenik uskoro postaje žrtva strašnog "sustava". Vlasti priznaju da je mladi Falder duševno i tjelesno u "lošem stanju", ali ništa se tu ne može učiniti: mnogi su drugi u sličnom stanju a i "ćelije nisu odgovarajuće".

Treći prizor trećega čina kida srce svojom silinom. Cijeli je prizor pantomima, a događa se u Falderovoj ćeliji.

"U suton, Falder, u čarapama, stoji nepokretan, glave nagnute prema vratima, osluškuje. Približava se vratima, tiho u čarapama. Zaustavlja se pokraj vrata. Pokušava nešto načuti, bilo što što se događa vani. Odjednom se uspravlja – kao na znak – i ostaje savršeno nepomičan. Onda se uz teški uzdah vraća poslu i gleda u nj pognute glave; ušije čarapu jedanput, dvaput, izgleda kao čovjek koji se tako izgubio u tuzi da ga svaki šav vraća u život. A onda se iznenada okrene i počne koračati svojom ćelijom, vrti glavom poput životinje u kavezu. Ponovno zastaje kod vrata, osluškuje i stavlja svoje raširene prste na vrata, naslanja čelo na željezo. Okrene se od njih i polako ide prema prozoru, drži glavu u rukama, kao da osjeća da će se raspuknuti, i stane ispod prozora. Ali budući da ne može gledati kroz prozor, odustaje od toga i pokupi poklopac od neke konzerve, bulji u nj, kao da pokušava od vlastita lica sebi napraviti društvo. Uskoro je posve mračno. Iznenada mu poklopac padne iz ruke uz zveket – jedini zvuk koji je razbio tišinu – a on uporno gleda u zid na kojemu visi bijela košulja u mraku – čini se da ondje vidi nešto ili nekoga. Oštar udarac i škljocaj; upaljeno je svjetlo u ćeliji iza staklenoga zaslona. Ćelija je blago osvijetljena. Falder hvata zrak.

Zvuk izdaleka, koji kao da potječe od udaljenoga, dosadnoga lupanja po čvrstom metalu,

iznenada postaje čujan. Falder ustukne, ne može podnijeti tu iznenadnu buku. Ali zvuk je sve jači, kao da se kakve velike tačke kotrljaju prema ćeliji. I postupno se čini da ga taj zvuk hipnotizira. Počinje puzati pedalj po pedalj prema vratima. Ta lupa, što putuje iz ćelije u ćeliju, sve je bliža i bliža; vidimo Falderove ruke kako se miču kao da se njegov duh već pridružio toj lupi, i zvuk raste sve dok se ne učini da je prodro u samu ćeliju. On iznenada uzdiže svoje stisnute šake. Teško dašćući, pohita na vrata i počne po njima udarati.”

Na kraju, Falder napušta zatvor, čovjek s privremenom otpusnicom, žigom osuđenika na čelu, željezom jada u duši. Zahvaljujući Ruthinim molbama, tvrtka James How i sinovi voljna je Faldera ponovno zaposliti pod uvjetom da napusti Ruth. Tada Falder doznaje strašnu vijest da je žena koju voli morala pod utjecajem nemilosrdnoga ekonomskog Moloha prodati sebe. Ona je “pokušala šivati suknje... jeftine stvari. ... Nikad nisam zaradila više od deset šilinga na tjedan, sama sam kupovala pamuk i radila po cijeli dan. Nisam u postelju išla prije ponoći. ... A onda je došao moj poslodavac – i odonda stalno dolazi”. U tom strašnom psihološkom trenutku dolazi policija da ga vrati u zatvor jer se nije prijavio kao zatvorenik na uvjetnoj slobodi. Posve satrt neumoljivošću svoje okoline, mladi Falder traga za mirom i nalazi ga, mirom većim od ljudske pravde: dok ga detektivi ponovno odvođe u zatvor, baci se u smrt.

Nemoguće je procijeniti učinak te drame. Možda se do neke mjere to može naslutiti iz vrlo neobičnih okolnosti koje su bile dovoljno snažne da su natjerale britanskoga ministra unutarnjih poslova da provede dalekosežnu zatvorsku reformu u Engleskoj. To je vrlo ohrabrujući znak utjecaja moderne drame. Možemo se samo nadati da glasna optužba gospodina Galsworthyja neće ostati bez sličnoga učinka na javni sentiment i zatvorske uvjete u Americi. U svakom slučaju, sigurno je da ni jedna suvremena drama nije urodila takvim izravnim i neposrednim buđenjem društvene savjesti.

Druga se suvremena drama, Sluga u kući, dotiče vitalnoga ključa u našem društvenom životu. Glavni je junak Kennedyjeva remek-djela, Robert, grubi, prljavi pijanac, kojega je ugledno društvo odbacilo. Robert, čistač kanalizacije, pravi je junak drame; njezin stvarni i jedini spasitelj. On dobrovoljno silazi u opasan kanalizacijski kanal, da bi njegovi drugovi “mogli imat’ svjetla i zraka”. Nije li, nakon svega, žrtvovao svoj život, da bi drugi mogli imati svjetla i zraka?

Misao da je rad iskupitelj društvenog blagostanja izvikuju s vrha krovova na svim jezicima, u svim podnebljima. Ali ipak, jednostavne Robertove riječi mnogo snažnije izražavaju važnost rada i njegovu misiju.

Amerika je što se drame tiče još u povojima. Većina se pokušaja da se prikaže zrcalna slika života pokazala neuspjehom. Ipak, ima znakova nade u stajalištu inteligentne publike prema modernim dramama, pa makar one došle iz stranih zemalja.

Jedina prava drama koja je dosada nastala u Americi jest drama *Najlakši put* Eugenea Waltera.

Ona predstavlja "određenu fazu" u životu New Yorka. Da je to sve, bila bi to nevažna drama. Ono što toj drami daje stvarnu važnost i vrijednost leži mnogo dublje. Ono je, prvo, u temeljnoj struji našeg društvenoga tkiva koja nas sve vodi, čak i one čvršćega karaktera od Laurina, na najlakši put – put tako destruktivan po integritet, istinu i pravdu. Drugo je, okrutni, bešćutni fatalizam propisan Laurinim spolom. Te dvije odlike daju toj drami univerzalan biljeg i obilježavaju je kao jednu najsnažnijih dramskih optužbi društva.

Strašan gubitak ljudske snage, u ekonomskim i društvenim uvjetima, navodi Lauru, kao i svaku prosječnu djevojku, da se uda zbog "doma"; ili kao što navodi muškarce da podnose najteže uvrede za bijednu plaću.

A tu je i ta druga ugledna institucija, fatalizam Laurina spola. Neizbježnost te sile sažeta je u sljedećim riječima: "Zar ne znaš da mi u životu tih muškaraca ne vrijedimo više od ukroćenih životinja? To je igra, i ako ne odigramo dobro svoje karte, gubimo." Žena u bitci sa životom ima samo jedno oružje, jedan artikl – spol. To je jedini adut u životnoj igri.

Taj je slijepi fatalizam načinio od žene parazita, nepokretnu stvar. Zašto onda od Laure očekivati ustrajnost ili snagu? *Najlakši* je put onaj koji joj je od pamtiviljeka zacrtan. Ona ne može slijediti drugi put.

Mnoge bi se druge drame mogle navesti kao karakteristične za rastuću ulogu drame kao širitelja radikalne misli. Dovoljno je spomenuti *Treći stupanj* Charlesa Kleina; *Četvrti stalež* Medilla Pattersona; *Čovjekov svijet* Ide Croutchers – drame koje sve upućuju na zoru dramske umjetnosti u Americi, umjetnosti koja otkriva ljudima strašnu bolest našega društvenoga tijela.

Od starine se kaže da svi putovi vode u Rim. Parafrazirajući to u odnosu na sklonosti našega doba, moglo bi se uistinu reći da svi putovi vode u veliku društvenu rekonstrukciju. Ekonomsko buđenje radnoga čovjeka i shvaćanje nužnosti zajedničke industrijske akcije; tendencije moderne naobrazbe, posebice njezine primjene na slobodan razvoj djeteta; duh rastućega nemira izražen i njegovan u umjetnosti i književnosti – sve to krči put prema

Otvorenoj cesti. Ponad svega, moderna drama, koja djeluje dvostruko – dramatičarski i interpretatorski, te time utječe i na um i na srce, najjača je sila u razvoju društvenoga nezadovoljstva, sila koja nosi snažan val nemira što briše ispred sebe branu neznanja, predrasude i praznovjerja.

BILJEŠKE

(1) Henry C. Frick, predstavnik i poslovni partner Andrewa Carnegiea, krupnoga kapitalista, iznimno je revoltirao radnike svojim provokativnim izjavama (da bi prije ubio svakoga štrajkača nego udovoljio ma i jednom njihovom zahtjevu). – op.prev.

(2) Gessler, habsburški namjesnik koji je zbog neposluha primorao Wilhelma Tella da strijelom gađa jabuku na glavi svojega sina. Tell je jabuku pogodio, ali je poslije toga ubio Gesslera i time dao signal za ustanak Švicaraca protiv habsburške vlasti. – op.prev.

(3) Tammany Hall, demokratska politička organizacija u New Yorku osnovana 1789., povezana krajem 19. i početkom 20. stoljeća s korupcijom i zloporabom moći. – op.prev.

(4) Aluzija na dramu Georga Bernarda Shawa, Zanat gospođe Warren (Mrs. Warren's Profession), to jest na vođenje bordela. – op.prev.

(5) Godine 1931. Emma Goldman objavila je svoju autobiografiju *Living my Life* u dva sveska. Godine 1988. ponovno je tiskana ta biografija s predgovorom Sheile Rowbotham. – op.prev.

(6) Misli se na lik uskogrudne, konvencionalne gđe Grundy iz drame *Speed the Plough* Thomasa Mortona. – op.prev.

(7) Intelektualac – op.prev.

(8) Revolucionar koji počinja čin političkoga nasilja.

(9) Pariz i socijalna revolucija

(10) Iz pamfleta koji je tiskala skupina "Freedom" u Londonu.

(11) The Free Hindustan.

(12) Prema prijevodu Luke Paljetka, Oscar Wilde, Balada o tamnici u readingu, Znanje, Zagreb, 1987., str.27.

(13) W. C. Owen, Zločin i zločinci.

(14) Zločinac, Havelock Ellis.

(15) Isto.

(16) Isto.

(17) Citirano iz publikacija Nacionalnog odbora za zatvorski rad.

(18) Balada o tamnici u Readingu, str. 24.

(19) Mother Earth, 1907.

(20) Isto.

(21) Crne vrane = katoličko svećenstvo.

(22) Rif (Er Rif) planinsko područje u sredozemnom dijelu Maroka, koje je bilo u posjedu Španjolske. – op.prev.

(23) Mother Earth, prosinac 1909.

(24) Havelock Ellis, Psihologija seksa.

(25) Dr. Sanger, Povijest prostitucije.

(26) Zanimljivo je da knjiga dr. Sangera nema na američkim poštanskim narudžbama. Očito se vlast ne zabrinjava što javnost nije upoznata s pravim uzrokom prostitucije.

(27) Havelock Ellis, Spol i društvo.

(28) Guyot, La Prostitution.

(29) Bonger, Criminalité et Condition Economique.

(30) Augija, kralj u Elidi, po grčom je mitu imao velike staje s tri tisuće goveda. Heraklo je od kralja Euristeja dobio nalog da ih očisti, jer trideset godina nisu bile čišćene. "Augijine staje" danas označuje nešto čemu je potrebno temeljito čišćenje. – op.prev.

(31) Seks i društvo.

(32) Jednako pravo glasa, Helen Sumner.

(33) Isto.

(34) Dr. Helen A. Sumner.

(35) Gospodin Shackleton je bio radnički vođa. Zbog toga je očito da je on upravo taj koji je donio zakon koji je isključio njegove vlastite birače. Engleski je parlament prepun takvih Juda.

(36) Jednako pravo glasa, dr. Helen A. Sumner

(37) Dante, Božanstvena komedija, Pakao, Treće pjevanje, 9. stih, prema prijevodu Mihovila Kombola, izdanje Sveučilišne naklade Liber i Nakladnoga zavoda Matice Hrvatske, Zagreb, 1976.

(38) Poigravanje engleskom frazom koja glasi "you may take a horse to the water, but you can't make him drink" što doslovce znači da možete konja dovesti na vodu, ali ga ne i natjerati da je pije, a preneseno da se silom ne može sve postići. – op. prev.

(39) Prema prijevodu Mirka Rumca, Kuća lutaka, ABC naklada, Zagreb, 1999., str. 108-109.

(40) Isto, str. 112.

(41) Prema prijevodu Josipa Kulundžića, Sablasti, Tisak Kr. Zemaljske tiskare, Zagreb, 1922., str. 37-38.

Emma Goldman

Američka politička aktivistica, poznata kao jedna od prvih predstavnica anarho-komunizma i feminizma. Rođena 1869. godine u carskoj Rusiji, u obitelji židovskog porijekla, te je godine 1886. emigrirala u SAD. Tamo se priključila anarhističkom pokretu. Zbog svojih stavova je bila proganjana, a godine 1901. uhićena i osumnjičena za sudjelovanje u atentatu na predsjednika SAD Williama McKinleya. Bila je jedna od prvih žena koja se zalagala za kontracepciju. Godine 1917. je zbog protivljenja ulasku SAD u rat protjerana u Rusiju, gdje je bila svjedokom Oktobarske revolucije. Tamo se razočarala u boljševičku vlast te promijenila svoje stavove, odbacivši svako nasilje osim u samoobrani. Godine 1936. podržavala je republikansku stranu u španjolskom građanskom ratu. Umir 1940. godine u Kanadi.

Biblioteka elektroDAF

knjiga 3

Emma Goldman

ANARHIZAM I DRUGI OGLEDI

Naslov izvornika

Anarchism and Other Essays

© 2009 Biljana Romić

© za elektroničko izdanje: Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, 2009, 2015, 2016

Izdavači

Društvo za promicanje književnosti

na novim medijima, Zagreb

DAF, Zagreb

Za izdavače

Aleksandra David

Zoran Senta

Urednici

Krešimir Pintarić

Zoran Senta

Prijevod s engleskog

Biljana Romić

Ilustracija

© Danijel Žeželj

ISBN 978-953-7669-09-6 (HTML)

ISBN 978-953-345-000-1 (EPUB bez DRM)

ISBN 978-953-345-001-8 (PDF)

ISBN 978-953-345-002-5 (MOBI)

Prvo izdanje

DAF, Zagreb, 2001.

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu

Grada Zagreba i Ministarstva kulture Republike Hrvatske.